ViO

Vrijwillige Inzet Onderzocht

Wetenschappelijk Tijdschrift voor Onderzoek naar Vrijwilligerswerk

Jaargang 3, nr. 2

Utrecht, december 2006

Vrijwillige Inzet Onderzocht (ViO)

Wetenschappelijk tijdschrift voor onderzoek naar vrijwilligerswerk

Vrijwillige Inzet Onderzocht is een gezamenlijk initiatief van CIVIQ*, instituut vrijwillige inzet, NIZW* (Nederlands Instituut Zorg en Welzijn) en Erasmus Universiteit.

Redactie

Lucas Meijs, Aletta Winsemius, Marijke Steenbergen, Bas Delleman

Redactiesecretariaat

MOVISIE
Postbus 19129
3501 DC Utrecht
T 030 789 21 53
F 030 789 21 11
E henriette.bakker@movisie.nl

Abonnementen

Caravel Publishing
Postbus 12435
1100 AK Amsterdam
E info@caravel.nl
Opzegging schriftelijk vóór 1 november van het lopende kalenderjaar
Abonnementsprijs: € 25,00 per jaar

Vormgeving & productie

Caravel Publishing, Amsterdam

Drukwerk

Alfabase, Alphen a/d Rijn

ISSN 1573-3785

Gehele of gedeeltelijke overname van artikelen uitsluitend na schriftelijke toestemming van de rechthebbende.

ViO Vrijwillige Inzet Onderzocht
Is een wetenschappelijk tijdschrift voor onderzoek naar vrijwilligerswerk.
ViO zal openstaan voor bijdragen op wetenschappelijk niveau en publiceert uitsluitend oorspronkelijke bijdragen. De redactie behoudt zich het recht voor bijdragen te weigeren die (ook) elders zijn of zullen worden gepubliceerd.

*CIVIQ en onderdelen van het NIZW (onder meer NIZW Sociaal Beleid en NIZW Beroepsontwikkeling) gaan met ingang van 1 januari 2007 op in MOVISIE, kennis en advies voor maatschappelijke ontwikkeling.

ViO

Inhoud

Redactioneel

1. De vrijwilliger of zijn werk? 7
Tine Vanthuyne, Griet Verschelden en Maria Bouverne-de Bie

2. De participatie aan het verenigingsleven in Vlaanderen, 1998-2005 17
Marc Hooghe en Ellen Quintelier

3. Volunteers in U.S. State Government Agencies: Using Texas as a Model 27
Sarah Jane Rehnborg, Michael K. Roemer en Tom McVey

4. Senioren uit de luwte 43
Ina Wilbrink en Jel Engelen

Serie Kopstukken: Marius Ernsting 53
Esther Ten Hoorn

Boekbespreking 57

Summaries 59

Over de auteurs 61

Aanbevolen literatuur 63

Kalender 66

Review proces 67

Richtlijnen voor auteurs 68

Redactioneel

Deze uitgave van VIO komt met vertraging tot u, waarvoor onze oprechte verontschuldigingen. U treft ook een beperkter aantal artikelen aan dan gewoonlijk. In het extra nummer van VIO dat in maart 2007 zal verschijnen wordt dat ruimschoots gecompenseerd. U kunt in dat nummer namelijk twaalf artikelen tegemoet zien die zijn geschreven in het kader van het onderzoek naar kansen en bedreigingen in de nabije toekomst van het vrijwilligerswerk.

De voorliggende uitgave heeft een hoog internationaal karaker. Er zijn twee bijdragen uit België. Tine Vanthuyne, Griet Verschelden en Maria Bouverne-de Bie van de Universiteit van Gent gaan in hun artikel in op de relatie tussen de betekenis die aan vrijwilligerswerk wordt gegeven en bredere maatschappelijke ontwikkelingen. Een relatie die zeker niet uniek is voor Vlaanderen, maar ook herkenbaar is in onze Nederlandse situatie.

Marc Hooghe en Ellen Quintelier beschrijven een onderzoek waaruit blijkt dat de participatie aan het verenigingsleven in Vlaanderen tussen 1998-2005 een redelijk stabiel beeld vertoont en dat zelfs de door Putnam onderzochte ontwikkelingen geen noemenswaardige invloed op die participatie lijken te hebben.
Het Engelstalig artikel is van de hand van Sarah Jane Rehnborg, Michael K. Roemer, en Tom McVey van The University of Texas in Austin. Het artikel geeft inzicht in de directe inzet van vrijwilligers voor overheidstaken. Tevens schetst het een beeld van verschillende organisatiemodellen van vrijwilligerswerk.
Ten slotte is er een bijdrage van Ina Wilbrink en Jel Engelen, waarin wordt ingegaan op het actuele onderwerp van de vergrijzing in relatie tot vrijwillige inzet, waarbij de recente ontwikkelingen in het vergrijzingsdiscours in kaart worden gebracht.

Zoals u inmiddels gewend bent, vindt u verder in deze uitgave een interview met een prominente persoon uit het vrijwilligerswerkveld, deze keer Marius Ernsting. De boekbespreking behandelt het proefschrift van Judith Metz, De tweeledige werking van intermediairen voor burgerparticipatie. Daarnaast treft u een selectie aan van publicaties die wij aanbevelen rond het thema 'vrijwillige inzet' en een kalender van belangrijke evenementen en bijeenkomsten.

Wij wensen u veel plezier en inspiratie bij het lezen van deze VIO!
Als u naar aanleiding daarvan wilt reageren of suggesties heeft, dan stellen wij dat op prijs. Stuurt u het ons per e-mail via henriëtte.bakker@movisie.nl

De redactie
december 2006

1 De vrijwilliger of zijn werk?

plaatsbepaling

dr. Aletta Winsemius,
hoofd afdeling Hulpverlening en
Participatie, NIZW Sociaal Beleid

Politici en beleidsmakers hebben het vrijwilligerswerk ontdekt. Het lijkt soms wel of actief burgerschap als de oplossing van alle maatschappelijke problemen wordt gezien. Overlast van Marokkaanse jongeren? Buurtvaders! Ongezellige buurt en daardoor gebrek aan leefbaarheid? Opzoomeren! Verstandelijk gehandicapten en psychiatrische patiënten de instelling uit en de wijk in? Kwartiermakers! Personeelstekort in de zorg? Nieuwe combinaties! Ziektekosten rijzen de pan uit? Meedoen in de Wmo!

De ontdekking van het vrijwilligerswerk levert veel positiefs op: geld, aandacht, nieuwe projecten, ondersteuning. Maar het schept ook hoge verwachtingen. Alsof vrijwilligers en vrijwilligersorganisaties vanzelf in gaten gaan springen die ontstaan door een terugtredende overheid. Alsof er een groot reservoir vrijwilligers is en alleen de sluizen hoeven te worden opengezet.

Tine Vanthuyne, Griet Verschelden en Maria Bouverne-de Bie van de Universiteit van Gent plaatsen met hun artikel deze overwegingen in een historisch perspectief en in een theoretisch kader. Ze laten de relatie zien tussen de betekenis die aan vrijwilligerswerk wordt gegeven en bredere maatschappelijke ontwikkelingen. In de huidige actieve welvaartsstaat, die niet alleen in Vlaanderen bestaat, wordt vrijwilligerswerk gezien als een antwoord op of oplossing voor economische en sociale problemen. Deze ontwikkeling lijkt hand in hand te gaan met de opkomst van een nieuw type vrijwilliger die zijn of haar werk doet uit eigenbelang en niet uit altruïsme.

Alleen al de uitwerking van deze onderwerpen maken het artikel ook voor de Nederlandse situatie zeer relevant. De casus van vrijwilligers in forensisch welzijnswerk plaatst bovendien kanttekeningen bij één van de aannames die ten grondslag liggen aan de benadering van vrijwilligerswerk als een cruciale factor bij behoud en versterking van leefbaarheid en sociale cohesie.

De vrijwilliger of zijn werk?

1

Tine Vanthuyne
Griet Verschelden
Maria Bouverne-de Bie

Inleiding

Vrijwilligerswerk wordt in België als volgt omschreven: "Een activiteit die onbezoldigd en onverplicht wordt verricht ten behoeve van anderen, ingericht door een organisatie, en die niet door dezelfde persoon en voor dezelfde organisatie wordt verricht in het kader van een arbeidsovereenkomst, dienstencontract of statutaire aanstelling" (wet betreffende de rechten van vrijwilligers van 11 augustus 2006). Vrijwilligerswerk wordt dus onderscheiden van beroepsarbeid (betaald), vrijwillige inzet (ongeorganiseerd) en vergoede vrijwilliger inzet (een vergoeding die de kosten overstijgt). Deze recente wetgeving inzake het statuut van de vrijwilliger laat zien dat vrijwilligerswerk weer hoog op de maatschappelijke en politieke agenda staat, maar tegelijk blijft onze kennis over vrijwilligerswerk vrij abstract en zeer fragmentarisch. Het huidige debat inzake vrijwilligerswerk in Vlaanderen focust zich voornamelijk op de vrijwilliger, zijn of haar motieven om vrijwilligerswerk te doen, attitudes van vrijwilligers en de functies die vrijwilligerswerk voor de vrijwilliger vervult. Dit leidt tot een abstracte benadering van vrijwilligerswerk, losgekoppeld van de context waarin dit vrijwilligerswerk wordt uitgevoerd. Voorliggend artikel stelt dat het accent in het debat over vrijwilligerswerk verschoven moet worden van de vrijwilliger naar de vraag wat de plaats en betekenis is van vrijwilligerswerk, als vorm van arbeid. Hiermee wordt verwezen naar de bijdrage van dit werk aan het maatschappelijk leven. De plaats en betekenis van vrijwilligerswerk als vorm van arbeid kunnen pas gekend zijn indien deze vraag gekoppeld is aan de maatschappelijke functie en doelstelling van de organisatie of sociale praktijk waarin het vrijwilligerswerk wordt uitgevoerd. Dit vormt het uitgangspunt in de benadering van vrijwilligerswerk in onderzoek van de vakgroep Sociale agogiek (Universiteit Gent, Faculteit Psychologie en Pedagogische wetenschappen) waaraan de auteurs van dit artikel respectievelijk als onderzoeker, doctor-assistent en hoofddocent verbonden zijn. In een op dit moment lopend onderzoek (einde voorzien in de zomer van 2007) dat de vakgroep Sociale agogiek uitvoert naar vrijwilligerswerk in de context van forensisch welzijnswerk (dit staat in Vlaanderen voor de algemene hulp- en dienstverlening aan mensen die hetzij als dader, hetzij als slachtoffer, hetzij als naastbestaande van dader en/of slachtoffer, rechtstreeks of onrechtstreeks geconfronteerd worden met een strafrechtelijke interventie) is de vraag dan: welke bijdrage kan dit vrijwilligerswerk leveren voor 'goed' (forensisch) welzijnswerk en wat betekent dit dan voor de ondersteuning van vrijwilligers?

In dit artikel beschrijven we tot welke onderzoeksopzet deze vraagstelling naar vrijwilligerswerk leidt en waarom. Onderzoek dat vrijwilligerswerk als louter individuele participatie bekijkt, leidt immers tot een a-politieke en a-historische benadering van vrijwilligerswerk. A-politiek omdat geen rekening gehouden wordt met de context, de maatschappelijke functie en de doelstelling van de organisatie of sociale werkpraktijk waarin mensen vrijwilligerswerk uitvoeren. De vraag wordt ook niet gesteld hoe mensen zelf naar vrijwilligerswerk kijken en hoe mensen daarop aangesproken kunnen worden vanuit hun motivatie en zin-

geving. Anderzijds leidt dit ook tot een a-historische discussie over vrijwilligerswerk die de aandacht wegneemt van breuklijnen die ook via scholing en arbeid geconstrueerd worden en mogelijk opnieuw binnen het vrijwilligerswerk herkend worden. Een historisch maatschappelijke analyse van vrijwilligerswerk vormt dan ook het onderwerp van het eerste deel van het artikel. Uit deze analyse komt naar voren dat vrijwilligerswerk een veelheid van betekenissen krijgt en dat de plaats van de vrijwilliger hierbij verschuift. Deze analyse werpt ook een aantal bedenkingen op inzake de selectiviteit van het vrijwilligerswerk. Deze overwegingen gaven aanleiding tot de opbouw van het onderzoek naar vrijwilligerswerk in het forensisch welzijnswerk. De opbouw van dit onderzoek wordt in het tweede deel van dit artikel toegelicht.

De verschuivende plaats van vrijwilligerswerk in de verzorgingsstaat

De invulling van de betekenis van vrijwilligerswerk wordt mede gestuurd vanuit bredere maatschappelijke ontwikkelingen. De invulling van het concept vrijwilligerswerk kan niet los gezien worden van de ontwikkelingen in de verzorgingsstaat naar de activerende welvaartsstaat. In de evolutie van het vrijwilligerswerk en welzijnswerk en de houding van de overheid ten aanzien van vrijwilligerswerk zijn, wat betreft Vlaanderen, in grote lijnen vijf fasen te onderscheiden: de periode voor de Tweede Wereldoorlog, de periode na de Tweede Wereldoorlog, de jaren zestig en zeventig, het einde van de jaren tachtig en het actuele debat (Rommel e.a., 1997: 37-48).

Tot aan de Tweede Wereldoorlog vormde de vrijwillige inzet het centrum van zorg voor het welzijn van burgers. Het welzijnswerk werd grotendeels vormgegeven door vrijwilligers, meestal dames, uit de gegoede burgerij, die zich vanuit een sociaal-religieuze bewogenheid belangeloos inzetten (Van Peer, 1990). De hulp die zij verleenden had een 'gunst'-karakter: "de zorg werd uitgeoefend door religieus gemotiveerde vrijwilligers; de verzorger wordt moreel gelouterd, terwijl de verzorgende geacht wordt dankbaarheid te betuigen" (Adriaansens & Zijderveld, 1981: 17-18).

De periode na de Tweede Wereldoorlog wordt gekenmerkt door een specifiek samenspel tussen overheid en particulier initiatief en door de uitbouw van de verzorgingsstaat. Professionalisering, groei en differentiatie van de hulpverlening en het terugdringen van de vrijwilligers naar het louter uitvoerend werk, vormen de kern van de ontwikkeling van de Tweede Wereldoorlog tot halverwege de jaren zestig (Van Peer, 1990). Na de Tweede Wereldoorlog won in de meeste West-Europese landen de idee veld dat de overheid medeverantwoordelijk is voor het welzijn van de burgers. Met dit overheidsingrijpen werden een aantal gunsten die vroeger werden verleend, omgezet in rechten. De verzorgingsstaat kan worden beschouwd als een fase in de maatschappelijke institutionalisering die vertrekt bij de erkenning van burgerlijke en politieke rechten, over de zorg van een redelijk materieel bestaan van allen (de uitbouw van de sociale zekerheid) tot en met de erkenning van het 'recht op een menswaardig bestaan' als een autonome waarde. De feitelijke ontwikkeling van de verzorgingsstaat verliep voor een belangrijk deel via de overname door de overheid van de financiering van door private organisaties en dus door vrijwilligers opgezette initiatieven (Bouverne-de Bie, 1991). De ontwikkeling van de verzorgingsstaat gaat gepaard met professionalisering, groei en differentiatie van de hulpverlening. Als gevolg hiervan werd de traditionele taak van de vrijwilliger in de dienstverlening sterk beknot. Beroepskrachten verdrongen de vrijwilligers naar de marge waar ze enkel die taken vervullen die nog niet door de professionelen waren uitgevoerd. De vrijwilligers zijn geen pioniers meer, maar aanvullende krachten (Van Peer, 1990).

De belangstelling voor vrijwillige inzet nam opnieuw toe gedurende de jaren zestig en zeventig. Er was in die periode heel wat kritiek op de bureaucratische verzorgingsstaat. Een van deze kritieken verwijst naar de toegenomen professionalisering in de opname van vorming en zorgtaken. De toegenomen professionalisering zou - aldus de kritiek - spontane, door de gemeenschap gedragen activiteiten in de weg staan en mede bijdragen tot een onwenselijk geachte individualisering. In deze kritiek lagen nieuwe kansen voor het vrijwilligerswerk. Nieuwe vormen van vrijwilligerswerk en vrijwillige inzet ontstonden, vaak via kleinschalige projecten, die zich profileerden als 'emancipatorisch': in plaats van de hulpvrager afhankelijk te maken, probeerden ze mondigheid en eigen verantwoordelijkheid in de zorg voor het welzijn te bevorderen (Van Peer, 1990). De nieuwe vormen van vrijwillige inzet zijn bedoeld als alternatief voor of als een aanvulling op de 'klassieke' professionele arbeid.

Ze nemen de vorm aan van zelfhulpgroepen, belangengroepen en actiegroepen.
In de jaren '80 die gekenmerkt worden door economische recessie, neemt de belangstelling voor vrijwilligerswerk nog toe. Nu komt deze vooral vanuit de vaststelling van een toenemende werkloosheid en vanuit de noodzaak tot bezuinigingen in de zorgsector. Daarnaast legt de overheid de nadruk op het vrijwilligerswerk als vervanging van of als opstap (voor jonge werkloze professionals) naar een betaalde job. In de jaren zeventig en tachtig ontstond in heel wat welzijnsorganisaties een zeer gedifferentieerd personeelsbeleid ingevolge van de inschakeling van een variatie van zogenaamde 'nepstatuten'. Vrijwilligerswerk wordt gedefinieerd als een aan het professionele welzijnswerk complementaire taakinvulling. Tegelijkertijd wordt het ook omschreven in termen van een alternatieve tewerkstellingsfeer (Bouverne-de Bie, 1991).
In de actieve welvaartsstaat worden, in het kader van 'sociale activering', sommige vormen van vrijwilligerswerk aangezien als een mogelijk alternatief voor of opstap naar betaald werk. Arbeidsparticipatie wordt gezien als voorwaarde tot maatschappelijke participatie.
Hieronder zal blijken hoe vrijwilligerswerk benaderd wordt als 'individuele participatie', en los staat van de vraag hoe mensen zelf naar dit vrijwilligerswerk kijken, maar een invulling krijgt voor hen (vaak gevat onder de noemer 'persoonlijke ontplooiing').

Vrijwilligerswerk als burgerdeugd

De huidige herwaardering van het vrijwilligerswerk houdt ook in dat het vrijwilligerswerk steeds meer wordt ingeschakeld om een antwoord of oplossing te bieden voor economische en sociale problemen (Lacey & Ilcan, 2006). Dit kan niet zonder gevolgen blijven voor de praktijk van het vrijwilligerswerk. De aandacht komt te liggen op de vrijwilliger als individu. "Het uitvoeren van vrijwilligerswerk wordt een sterk geïndividualiseerde zaak: actief burgerschap moet bereikt worden door 'vrijwillige participatie in de gemeenschap' en door het bevorderen van vaardigheden en kennis die politieke betrokkenheid en betrokkenheid in de gemeenschap vooruithelpen" (eigen vertaling Gifford in Lacey en Ilcan, 2006: 38). Lacey en Ilcan (2006) wijzen er op dat actief burgerschap, dat volgens hen evengoed vervangen kan worden door de term 'verantwoord burgerschap'. Het gaat zowel om het opnemen van verantwoordelijkheid door de individuele burger voor het welzijn van anderen, als om de individuele verdiensten die het uitoefenen van vrijwilligerswerk met zich meebrengt. Het geloof bestaat dus dat vrijwilligerswerk niet alleen een cruciale rol speelt in het behoud van de sociale stabiliteit en de sociale samenhang, doch vooral ook individuen opvoedt tot actieve, verantwoordelijke en democratische burgers.
Warburton en Smith (2003) verwijzen naar het theoretisch concept 'governmentality' van Foucault om te begrijpen hoe overheidsorganen (jonge) mensen trachten te beïnvloeden en vrijwilligersprogramma's gebruiken om hen te vormen tot 'goede burgers'. Nieuwe centrale waarden zijn participatie en actieve deelname, waarbij van personen die hulp nodig hebben vereist wordt dat zij een actieve rol opnemen in het herstellen van hun huidige ongunstige situatie (Warburton & Smith, 2003: 773).
Notredame (2001: 33) wijst in dit licht op een dubbele verschuiving in vrijwilligerswerk: "een verschuiving van altruïsme ten aanzien van de zwakke bevolkingsgroepen naar een combinatie van solidariteit, zelfontplooiing en participatie en/of sociale integratie". Deze verschuivingen bieden inzicht in de actuele discussie over vrijwilligerswerk, maar dienen tegelijk genuanceerd te worden.

Een verschuiving van altruïsme naar eigenbelang?

Enerzijds verschuift vrijwilligerswerk van het altruïsme van de 'dames de charité' in de negentiende eeuw, naar activiteiten waarbij iedere betrokkene ook eigen voordeel heeft, met name van solidariteit naar zelfontplooiing. Het beeld van de zichzelf wegcijferende, uitvoerende vrijwilliger zou niet meer gelden. Vrijwilligerswerk biedt vooral ook mogelijkheden tot persoonlijke verrijking. Dit motief zou belangrijker geworden zijn voor het huidige 'nieuwe' type vrijwilliger. Waar de 'oude' vrijwilliger vooral handelde uit altruïsme, zouden de motieven bij de nieuwe vrijwilliger eerder in het 'eigen belang' liggen (Hustinx & Lammertyn, 2001, 2004). Dit vrijwilligerswerk 'nieuwe stijl' vormt een centraal aandachtspunt in de talrijke brochures en literatuur over vrijwilligersbeleid, het rekruteren, behouden, motiveren van vrijwilligers.
Deze verschuivingen worden door onderzoekers in de

context van een veranderende samenleving geplaatst, waarin risico's geïndividualiseerd worden en mensen meer en meer aangesproken worden om zelf leerkansen op te nemen. Hustinx & Lammertyn (2004) veronderstellen dat deze waargenomen veranderingen voortkomen uit bredere veranderingsprocessen, met name moderniseringsprocessen. Persoonlijke vrijheid en solidariteit zijn fundamentele uitingsvormen van de huidige tijd. Mensen worden dan ook geconfronteerd met de vereiste om beide, altruïsme en individualisme, te combineren.

Daarnaast moet deze verschuiving vooral ook genuanceerd worden waarbij er eerder op continuïteit dan discontinuïteit kan worden gewezen. Hierbij verwijzen we naar het feit dat het 'traditionele' vrijwilligerswerk minder 'altruïstisch' was dan vaak vooropgesteld wordt. Historische analyse laat zien dat ook de gegoede burgerdames die in de 19e eeuw vrijwilligerswerk opnamen voor verwaarloosde kinderen en gezinnen in armoede, zichzelf niet wegcijferden in hun vrijwilligerswerk. De vrijwillige inzet van deze 'dames de charité' vormde voor deze vrouwen ook een mogelijkheid om zich in een ruimere context dan deze van hun eigen gezin te realiseren. Dit werk vormde een sociaal aanvaardbaar alternatief voor bijvoorbeeld een engagement in feministische bewegingen (bijvoorbeeld bewegingen voor vrouwenstemrecht) (Platt, 1969; Bouverne-de Bie, 1991, 2002c).

Een verschuiving van de doelgroep naar de vrijwilliger?

Anderzijds verschuift de perceptie van de begunstigde in het vrijwilligerwerk volgens Notredame (2001) van de armen naar de vrijwilliger. Notredame wijst erop dat de begunstigde of diegene die baat heeft bij het vrijwilligerswerk niet langer de 'doelgroep' is, in het kader van welzijnswerk bijvoorbeeld de arme, maar dat dit nu de vrijwilliger zelf wordt. Het vrijwilligerswerk wordt benadrukt als een belangrijke wijze van participeren aan de samenleving en vrijwilligerswerk zou vooral belangrijk zijn voor de vrijwilliger zelf: "het levert een bijdrage aan de verruiming van hun sociale, economische en culturele netwerken, het verhoogt hun zelfrespect, komt tegemoet aan hun behoefte om van elkaar te leren, het bevordert hun vaardigheden en hun ervaringen, verruimt hun arbeidsmogelijkheden en schept een welwillendheid waarop zo nodig een beroep kan gedaan worden" (Notredame, 2001: 32). Ook deze verschuiving moet genuanceerd worden. De doelgroep blijft immers nog steeds aanwezig in het actuele debat over vrijwilligerwerk, maar dan op twee onderscheiden wijzen: ofwel als 'aangesproken vrijwilliger', ofwel als 'begunstigde'.

De aangesproken vrijwilliger

Ten eerste gaan we dieper in op wat we bedoelen met de doelgroep als 'aangesproken vrijwilliger'. Zoals hiervoor reeds is vermeld, wordt vrijwilligerswerk in toenemende mate belangrijk in het kader van een activerende verzorgingsstaat. Opmerkelijk is dat vrijwilligerswerk in het activeringsdebat in het bijzonder gepropageerd wordt voor die burgers die opnieuw uitvallen in het reguliere arbeidscircuit en voor zogenaamde kansengroepen. Dergelijke initiatieven worden onder meer genomen ten aanzien van allochtonen die in een achterstandspositie verkeren op de arbeidsmarkt (Meijs, 2006), (mogelijk) delinquente jongeren (Warburton & Smith, 2003), laaggeschoolden, langdurig werklozen, of ook ex-gedetineerden (CIVIQ, 2005). Vrijwilligerswerk wordt voor deze groepen vaak gezien als strategie van sociale integratie, begrepen als sociaal-culturele integratie (deelname aan sociale contacten, sociale participatie) en structurele integratie (deelname aan maatschappelijke instituties, zoals participatie in economische en politieke sfeer, onderwijs, huisvestiging, gezondheidszorg, ...) (Notredame, 2001). In deze benadering is vrijwilligerswerk een vorm van maatschappelijke participatie, bij uitstek op die terreinen waar het sociaal beleid te kort schiet en waardoor mensen risico lopen aansluiting te missen op de samenleving en gemarginaliseerd te worden. Vrijwilligerswerk houdt dus mogelijkheden in om maatschappelijke participatie te verhogen, om sociaal isolement te doorbreken en kan gezien worden als zinvolle activiteit die een opstap naar betaald werk kan betekenen. In deze benadering is vrijwilligerswerk een instrument van sociale activering, met name een aanvulling bij een activerend arbeidsmarktbeleid in de vorm van een (al dan niet verplichte) deelname van kansengroepen aan vrijwilligerswerk of andere onbetaalde activiteiten met als doel de uitstroom naar betaald werk. Risico hierbij is evenwel dat vrijwilligerswerk louter instrumenteel wordt ingezet. Dit houdt in dat vrijwilligerswerk minder gezien wordt als intrinsiek belangrijk, maar vooral als instrument tot uitvoering van het overheidsbeleid en tot realisatie van maat-

schappelijke activeringsdoelstellingen (Bouverne-de Bie & Verschelden, 2003). Het Vlaams Minderhedencentrum bijvoorbeeld werkte in 2002-2003 een pilot-project uit waarin nieuwkomers, die in een Brussels onthaalbureau een inburgeringstraject volgen, op structurele wijze toegeleid werden naar vrijwilligerswerk. Deelname aan het vrijwilligerswerk werd gezien als een mogelijkheid om zich in te burgeren en er werd gewezen op de integrerende kracht van vrijwilligerswerk voor allochtonen in het algemeen en voor nieuwkomers in het bijzonder. Tegelijk wordt het Vlaams inburgeringsbeleid, in belangrijke mate geïnspireerd door het Nederlandse inburgeringsmodel, in dit pilot-project bekritiseerd, omdat sociale accenten telkens opnieuw naar de achtergrond verschoven worden ten voordele van economische (en meer specifiek financiële) doelstellingen, met name participatie aan en intrede in betaalde arbeid. Met andere woorden, het verwerven van een plaats op de arbeidsmarkt is slechts één element van inburgering (Haertjens, 2004: 29) en actieve participatie kan niet verengd worden tot de arbeidsmarkt. Tevens is economische en sociale activering niet altijd eenvoudig te rijmen: het verhogen van de activiteitsgraad via de reguliere arbeidsmarkt kan mogelijks ook een verminderde beschikbaarheid voor het vrijwilligerswerk inhouden.

De tweede verschuiving in het vrijwilligerswerk, met name de vaststelling dat de begunstigde niet langer de 'doelgroep' is, maar dat de vrijwilliger zelf nu de doelgroep wordt, dient genuanceerd te worden: kansengroepen verdwijnen niet uit het vizier, maar komen juist meer op de voorgrond te staan doordat de overheid hen aanspreekt, via diverse activeringstrajecten, als vrijwilliger. De (kansen)groepen die op deze manier worden aangesproken op vrijwilligerswerk zijn duidelijk te onderscheiden van andere vrijwilligers in het welzijnswerk. In de literatuur over vrijwilligersbeleid of -management zijn dan ook vaak twee sporen terug te vinden die verwijzen naar twee onderscheiden groepen van vrijwilligers, met name de 'nieuwe vrijwilligers' of de 'nieuwe groepen van vrijwilligers'. Enerzijds wordt heel wat aandacht besteed aan de nieuwe (zogenaamde minder altruïstische, zie eerder) vrijwilligers die zelf hun eisen aan het vrijwilligerswerk en de organisatie stellen. De 'nieuwe' vrijwilliger zou veeleer kiezen voor een 'engagement op maat', waardoor het vrijwilligerswerk flexibeler te combineren valt met de individuele leefsituatie. Voor organisaties of diensten die met vrijwilligers werken wordt gepleit voor een 'eigentijds' vrijwilligersbeleid waarin het de uitdaging is om die 'nieuwe' vrijwilligers iets te 'bieden'. Er wordt echter een ander ondersteuningsbeleid verwacht wanneer het gaat over nieuwe groepen van vrijwilligers, waarbij mensen vooral vanuit een instrumentele functie op vrijwilligerswerk worden aangesproken, namelijk als reïntegratie in de (arbeids)samenleving (zie bijvoorbeeld CIVIQ, 2005). Dan wordt vooral gesproken in termen van 'ondersteuning' voor organisaties en diensten om met deze nieuwe groepen om te kunnen gaan. Zo stelt Haertjens (2004) dat onthaalbureaus, vluchtelingenorganisaties en andere organisaties nauwgezet ondersteund moeten worden in hun inschakeling van nieuwkomers in het vrijwilligerswerk als sociaal inburgeringstraject via bijvoorbeeld onder meer specifieke vormingsmodules, een aangepast intake- en cliëntvolginstrument, interne en externe netwerkondersteuning.

De kloof tussen vrijwilliger en begunstigde

Zoals gesteld blijft de doelgroep van vrijwilligerswerk in het welzijnswerk de kansarme groep, hetzij als aangesproken vrijwilliger (zie hiervoor), hetzij als begunstigde. Daarbij valt het echter vooral op dat de begunstigde een verschillend profiel heeft dan diegene die het vrijwilligerswerk ten aanzien van deze doelgroep uitoefent. Onderzoek naar vrijwilligerswerk, in diverse contexten, toont aan dat ook in het vrijwilligerswerk bepaalde maatschappelijke ongelijkheden spelen. Deze ongelijkheden in vrijwilligerswerk zijn een herbevestiging van breuklijnen die ook voorkomen in arbeid en onderwijs. Uit onderzoek naar het profiel van vrijwilligers in de Westerse landen blijkt het vrijwilligerswerk vooral een zaak te zijn van personen met een hoger opleidings- en beroepsprofiel (Breda & Goyvaerts, 1996), tewerkgestelden, beteropgeleiden, betere inkomenstrekkers (Smith, 1994), en eerder twee-oudergezinnen met kinderen dan alleenstaanden (Hambach, 2001). Onderzoek in Nederland toonde ook aan dat allochtonen minder betrokken zijn bij vrijwilligerswerk (Van Daal, 2001) en dat het juist de hoger opgeleide allochtonen met een baan zijn die vrijwilligerswerk doen (Klaver 2005 in Meijs & Ouden, 2006). Onderzoek door Leest (2000) naar vrijwilligerswerk in justitiële settings in Nederland beves-

tigt voor Slachtofferhulp het beeld van de vrijwilliger als de hoog opgeleide witte vrouw van middelbare leeftijd of ouder; voor Reclassering wordt dit een man met dezelfde kenmerken. In de literatuur worden diverse theorieën aangegeven die het lidmaatschap aan vrijwilligersorganisaties verklaren of een verklaring bieden voor wie vrijwilliger wordt en waarom. Deze selectieve participatie aan vrijwilligerswerk betekent echter dat bestaande ongelijkheden die op de opleidings- en arbeidsmarkt spelen, ook in het vrijwilligerswerk in stand gehouden en bevestigd worden. Waar het welzijnswerk in haar opdracht een sociaal-integrerende finaliteit heeft, loopt het in haar vrijwilligerswerk het risico om dualisering verder in de hand te werken: via de inzet van hooggeschoolde vrijwilligers voor de begeleiding van kansarme doelgroepen wordt ook de maatschappelijke breuklijn tussen beide groepen bevestigd, evenals de scheiding tussen zij die geïntegreerd zijn en zij die dit (nog) niet zijn. Ook de omschrijving van het concept vrijwilligerswerk (onbetaald, georganiseerd en ten behoeve van anderen) draagt deze selectiviteit in zich. De vaststelling lijkt dat laaggeschoolden bijvoorbeeld zich minder gemakkelijk (laten) organiseren. Door de omschrijving van vrijwilligerswerk te beperken tot het georganiseerd maatschappelijk aanbod (en bijvoorbeeld voorbij te gaan aan vrijwillige inzet op het werk, in de buurt, in familie- of ander informeel verband) werken we in de hand dat vrijwilligerswerk, althans wat het welzijnswerk betreft, vooral een aangelegenheid lijkt van hooggeschoolden.

Het onderzoek naar vrijwilligerwerk in het forensisch welzijnswerk

De hoek van waaruit vrijwilligerswerk aandacht krijgt mag dan doorheen of omwille van maatschappelijke evoluties gekenmerkt worden door verschuivingen, de hiervoor geschetste bevindingen, onder meer over deelname, wijzen eerder op continuïteit dan discontinuïteit. Zo kunnen we vaststellen dat in het welzijnswerk hetzelfde segment van de bevolking op dit vrijwilligerswerk aangesproken wordt: voorheen 'de rijkere burgerdames', nu de 'hoger geschoolden'. Concreet betekent dit dat het maatschappelijk draagvlak voor het welzijnswerk dat via het vrijwilligerswerk gevormd wordt een beperkt en selectief draagvlak is, een selectiviteit waartoe het vrijwilligerswerk zelf ook bijdraagt. De probleemdrager echter blijft buiten zicht.

Deze overwegingen gaven aanleiding tot een onderzoek naar de plaats van vrijwilligerswerk binnen het forensisch welzijnswerk. Forensisch welzijnswerk omvat de hulp en dienstverlening aan mensen die geconfronteerd worden met een strafrechtelijke interventie (zowel verdachten, delictplegers als slachtoffers en de naastbestaanden van deze drie groepen) (Bouverne-de Bie e.a., 2002b). Het vrijwilligerswerk heeft in het forensisch welzijnswerk een lange traditie. De eerste vormen van welzijnswerk, gedragen door vrijwilligers, waren reclasseringsinitiatieven; deze initiatieven vormen ook de grondslag van het forensisch welzijnswerk. Het forensisch welzijnswerk kende, evenals het welzijnswerk algemeen, een toenemende professionalisering, waarbij de vrijwilliger steeds meer in de (uitvoerende) marge van het werk terechtkwam. Actueel wordt de inzet van vrijwilligers opnieuw in de belangstelling geplaatst vanuit verschillende overwegingen. Een deel van de overwegingen verwijst naar de meerwaarde van vrijwilligers in de begeleiding en de realisatie van toegankelijkheidsvoorwaarden. Zo wordt bijvoorbeeld in de hulpverlening aan slachtoffers, in navolging van Slachtofferhulp Nederland en Victim Support in Groot-Brittannië, een vrijwilligersmodel als basismodel gehanteerd. Hierbij wordt bijvoorbeeld verwezen naar het voordeel dat het vrijwilligersmodel drempelverlagend werkt; doordat de afstand in contact tussen slachtoffer en vrijwilliger minder groot is dan met de beroepskracht (Maguire & Corbett, 1987). Een ander deel van de overwegingen verwijst naar de toenemende heterogeniteit van de doelgroep. Het gaat hierbij om de zeer diverse gronden waarop mensen met het strafrecht in aanraking komen, doordat ze veroordeeld zijn naar aanleiding van het plegen van een misdrijf, maar bijvoorbeeld ook door het illegaal verblijven in het land. De doelgroep wordt ook gekenmerkt door een toenemende heterogeniteit, niet het minst wat taal en nationaliteit betreft. De hulpverlening ten aanzien van deze doelgroep wordt hierdoor steeds complexer en de inzet van vrijwilligers wordt een noodzaak om dit te kunnen realiseren. Een derde deel van de overwegingen berust op de realisatie van een maatschappelijk draagvlak voor het forensisch welzijnswerk. Dit houdt in dat vrijwilligers hier worden aangesproken om een brug te vormen tussen strafrecht en samenleving. Hun inzet en ervaring wordt gezien als essentieel om de vraag naar een humane strafrechtsbedeling en een

welzijnsgerichte benadering van problemen van criminaliteit en onveiligheid in de samenleving mogelijk te maken. Hoe de samenleving hiermee omgaat is niet enkel een zaak van professionals, de overheid en justitie. Het is een gedeelde verantwoordelijkheid, wat uitgedrukt wordt door het feit dat mensen dit werk ook opnemen op vrijwillige basis. Deze overwegingen worden evenwel overwegend abstract gesteld, weinig rekening houdend met de vermelde selectiviteit in het aanspreken van vrijwilligers. De doelstellingen van de inzet van vrijwilligerswerk zouden evenwel door deze selectiviteit in het gedrang kunnen komen. De uitgangspunten van ons onderzoek naar vrijwilligerswerk in het forensisch welzijnswerk zijn dan ook drievoudig:

a. onderzoek naar vrijwilligerswerk in het forensisch welzijnswerk wordt vanuit een concrete benadering gevoerd;
b. onderzoek naar de betekenis van vrijwilligerswerk wordt gerelateerd aan de concrete context van het forensisch welzijnswerk waarin deze vrijwilligers ingezet worden en aan de vraag wat de meerwaarde is van hun inbreng in deze context;
c. naargelang de (beoogde) concrete inbreng van de vrijwilliger is ook een gedifferentieerd ondersteuningsaanbod voor vrijwilligerswerk (vrijwilligersbeleid) nodig.

Een concrete benadering: vrijwilligerswerk omvat een verscheidenheid aan realiteiten

Vrijwilligerswerk wordt gezien als een vorm van werk in het welzijnswerk, die onbetaald is, doch waarvan de specifieke kenmerken en meerwaarde niet vooraf met de definitie meegegeven kunnen worden, en waarvan de grenslijn met andere vormen van arbeid in het welzijnswerk enkel empirisch kenbaar is (Bouverne-de Bie, 2002a). In het onderzoek naar het vrijwilligerswerk in het forensisch welzijnswerk werd hiertoe een historisch maatschappelijke analyse uitgevoerd van het vrijwilligerswerk in het forensisch welzijnswerk in Vlaanderen. In de tweede plaats wordt nagegaan wat het sociaal-cultureel profiel is van de vrijwilligers, actief in het forensisch welzijnswerk. Dergelijke concrete benadering is noodzakelijk indien we vrijwilligerswerk historisch willen benaderen, waarbij de vraag gesteld wordt welke groepen dit vrijwilligerswerk dragen en op grond van welke probleemdefinitie.

De inzet en de meerwaarde van vrijwilligers in het forensisch welzijnswerk

Wanneer we willen weten wat de inbreng is van vrijwilligers in het welzijnswerk, dan moet dit gerelateerd worden aan de concrete context waarin deze ingezet worden en aan de vraag welke de meerwaarde is van deze inbreng. In het onderzoek wordt daarom nagegaan voor welke activiteiten vrijwilligers ingezet worden, en op welke wijze dit gebeurt. Gaat het enkel om uitvoerend werk, waarbij de sturing volledig ligt bij de professional of gaat het (ook) om de vrijwilligers als medewelzijnswerker, als mede betrokken in de discussie over wat 'kwaliteitsvol' forensisch welzijnswerk is? De concrete analyse van de betekenis van vrijwilligerswerk is noodzakelijk om vrijwilligerswerk ook sociaal-politiek te kunnen benaderen, waarbij vrijwilligerswerk niet benaderd wordt als norm, opgelegd aan individuen, maar als vorm van werk, waarbij de betekenis aldus wordt bevraagd als welke meerwaarde dit werk levert aan de samenleving.

Een gedifferentieerd ondersteuningsbeleid

Naargelang de (beoogde) concrete inbreng is ook een gedifferentieerd vrijwilligersbeleid nodig. Indien vrijwilligers ingeschakeld worden om concrete taken uit te voeren en men wil dat deze ook kwalitatief werk uitvoeren, dan stelt dit natuurlijk vereisten naar de capaciteiten van deze vrijwilligers. Bijvoorbeeld, een vrijwilliger die taalles 'Frans' moet geven aan gedetineerden moet dan in de eerste plaats een goede lesgever Frans zijn. Dit heeft tot gevolg dat vrijwilligers hierop geselecteerd worden. Dit versterkt mogelijk de hiervoor beschreven selectieve instroom van vrijwilligers. Wanneer men uitgaat van de overweging dat vrijwilligerswerk een bijdrage levert tot het maatschappelijk draagvlak voor het forensisch welzijnswerk, moeten vraagtekens geplaatst worden bij deze selectieve instroom. Dit houdt in dat het forensisch welzijnswerk een vrijwilligersbeleid moet ontwikkelen waarin de inzet van vrijwilligers niet enkel gestuurd wordt vanuit de agogische taakstellingen ten aanzien van de begeleiding van de doelgroep. Het vrijwilligersbeleid moet dan ook vorm gegeven worden vanuit de structurele taakstelling van het forensisch welzijnswerk. Hiermee bedoelen we de taak die forensisch welzijnswerk heeft om mee te werken aan de realisatie van een humane strafrechtsbedeling en een welzijnsgerichte benadering van problemen van criminaliteit en

onveiligheid. In het onderzoek wordt nagegaan op welke wijze deze structurele taakstelling al dan niet opgenomen wordt, en/of welke aanzetten hiertoe aanwezig zijn.

Discussie en conclusie

De discussie over vrijwilligerswerk in het (forensisch) welzijnswerk is actueel eerder een discussie over de vrijwilliger dan over de betekenis en inbreng van vrijwilligerswerk in 'goed' (forensisch) welzijnswerk. Er wordt vaak verwezen naar modellen waarin vrijwilligerswerk gezien wordt als een burgerplicht en als een leerschool voor democratie. Van burgers wordt verwacht dat zij als actief en verantwoordelijk burger in de samenleving functioneren en vrijwilligerswerk wordt gezien als een mogelijkheid hiertoe. Vrijwilligers spelen zo een cruciale rol in het behoud van de sociale stabiliteit en de sociale samenhang. De centrale vraag die zich hier opdringt, is tot welke sociale samenhang vrijwilligers bijdragen. De vaststelling dat vrijwilligers selectief gerekruteerd en selectief ingezet worden, maakt dat we de vraag moeten stellen of, en zo ja hoe, ook het vrijwilligerswerk bijdraagt aan de dominantie van een sociaal-politiek kader waarin besluitvorming begrepen wordt in termen van algemeen belang (een consensus over de te respecteren samenlevingsordening), en niet in termen van (conflicterende) vertogen over de (on)rechtvaardigheid van de bestaande maatschappelijke orde (Heyting, 1998; Jansen & Notredame, 2003). Om deze vraag te onderzoeken moeten we de focus verschuiven van de vrijwilliger naar het vrijwilligerswerk. Op die manier wordt vrijwilligerswerk niet gezien als een kenmerkende eigenschap van individuele actoren en/of van een concreet samenlevingsmodel, maar als een vorm van arbeid die bijdraagt tot een bepaalde kwaliteit van sociale verhoudingen in de samenleving. In deze benadering ligt het accent van de discussie of interventie niet op (het werven, trainen en socialiseren van) de vrijwilliger, maar wel op kwesties van engagement met maatschappelijke betekenissen en doelen van organisaties en voorzieningen in het welzijnswerk (Jansen & Notredame, 2003). Dit brengt de vraag over 'wat de bijdrage is van vrijwilligers in de realisatie van goed welzijnswerk' opnieuw op de voorgrond. Het houdt ook in dat de discussie over wat samenleven is, gevoerd wordt vanuit de vraag hoe betrokkenen zelf (de doelgroep, professionelen én vrijwilligers) naar welzijnswerk en vrijwilligerswerk kijken en hoe mensen daarop aangesproken kunnen worden vanuit hun motivatie en zingeving. Deze benadering houdt een pleidooi in voor onderzoek naar nieuwe impulsen voor een re-politisering van vrijwilligerswerk en welzijnswerk. Het forensisch welzijnswerk is hiertoe een invalshoek bij uitstek. Dit omdat het een belangrijke historische traditie van vrijwilligerswerk kent. Maar ook omwille van het feit dat forensisch welzijnswerk nauw aansluit bij de strafrechtsbedeling en de hierin besloten vraag naar sociale orde.

Referenties

Adriaansens, H.P.M. & Zijderveld, A.C. (1981). *Vrijwillig initiatief en de verzorgingsstaat. Cultuursociologische analyse van een beleidsprobleem.* Deventer: Van Loghum Slaterus.

Bouverne-de Bie, M. (1991). Plaats, taak en toekomst van het vrijwilligerswerk in de justitiële sector. *Panopticon*, 12 (5), 420-432.

Bouverne- de Bie, M. (2002a). Vrijwilligerswerk in het welzijnswerk: een specifieke vorm van arbeid? in P. Vlerick, F. Lievens, F. Claes (Red.). *Mens en organisatie. Liber Amicorum Pol Coetsier* (pp. 221-234). Gent : Academia Press.

Bouverne-de Bie, M., Kloeck, K., Meyvis, W., Roose, R. & Vanacker, J. (2002b). *Handboek Forensisch Welzijnswerk.* Gent: Academia Press.

Bouverne-de Bie, M (2002c). De ontwikkeling van het forensisch welzijnswerk in Vlaanderen - een overzicht. *Welzijnsgids*, 45, 15-33.

Bouverne-de Bie, M. & Verschelden, G. (2003). Vrijwilligerswerk: een verscheidenheid van realiteiten. In I. Hatse, E. Tijskens, E. Hambach & G. Redig (Red.) *Niet zomaar. Over vrijwilligerswerk in Vlaanderen annoo 2003* (pp.173-183). Brussel: Koning Boudewijnstichting.

Breda, J. & Goyvaerts, K. (1996). *Vrijwilligerswerk vandaag. Een eerste verkenning.* Brussel: Koning Boudewijnstichting.

CIVIQ (2005). *5 x B! Binnenhalen, Begeleiden, Belonen, Behouden, Beëindigen.* Utrecht: CIVIQ.

Jansen, T. & Notredame, L. (2003). Samenlevingsopbouw en sociale politiek: ontwikkelingen en visies. In H. Baert, M. Bouverne-de Bie, A. Desmet, M. van Elslander & L. Verbeke (Eds) *Handboek samenlevingsopbouw in Vlaanderen* (pp. 123-145). Brugge: Die Keure.

Janoski, T., Musick, M. & Wilson, J. (1998). Being volunteered? The impact of social participation and Pro-social attitudes on volunteering. *Sociological Forum*, 13(3), 495-519.

Haertjens, M. (2004). *Ik kan, ik kan, wat jij niet kan. Nieuwkomers in het vrijwilligerswerk. Een maatschappelijk inburgeringstraject.* Brussel: Vlaams Minderhedencentrum vzw.

Hambach, E. (2001). Een internationale kijk op het vrijwilligerswerk. *Vrijwilligerskrant* 2(20), 2-4.

Heyting, F. (1998). Afscheid van moraal en deugd als voorwaarden voor maatschappelijke integratie. *Nederlands Tijdschrift voor Opvoeding, Vorming en Onderwijs*, 13(1), 35-49.

Hustinx, L. & Lammertyn, F. (2001). Vrijwilligerswerk tussen vrijheid en onzekerheid. Uitdagingen voor een eigentijds vrijwilligersbeleid. *Oikos*, 17(2), 24-42.

Hustinx, L. & Lammertyn, F. (2004). The cultural bases of volunteering: understanding en predicting attitudinal differences between Flemish Red Cross Volunteers. Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly, 33(4), 548-584.

Lacey, A. & Ilcan, S. (2006). Voluntary Labor, Responsible Citizenship and International NGOs. *International Journal of Comparative Sociology*, 47(1), 34-53.

Leest, J. (2000). *Vrijwilligers: een verkennend beleidsonderzoek naar de aard, omvang en betekenis van het vrijwilligerswerk op de werkvelden van justitie.* 's Gravenhage: Ministerie van Justitie.

Maguire, M. & Corbett, C. (1987). *The effects of crime and the work of victim support schemes.* Gower: Alderschot.

Meijs, L.C.P.M & Ouden, I.D. (2006). Danken succesvolle allochtonen hun succes aan vrijwilligerswerk? *Vrijwillige inzet onderzocht*, 3(1), 31-41.

Notredame, L. (2001). Sociaal bewegen op het middenveld. *Alert*, 27(6), 31-46.

Platt, A. (1969). *The child savers. The invention of delinquency.* Chicago: University of Chicago Press.

Rommel, W., Opdebeeck, S., Lammertyn, F., Verschelden, G., Claeys, A. & Bouverne-de Bie, M. (1997). *Vrijwillige inzet in Vlaanderen. Een exploratie.* In opdracht van de Vlaamse Minister van Cultuur, Gezin en Welzijn. Universiteit Gent - KU Leuven: onderzoeksrapport.

Smith, D.H. (1994). Determinants of voluntary association participation and volunteering - A literature-review. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, 23(3), 243-263.

Vakgroep T. Vanthuyne, G. Verscheiden, M. Bouverne-de Bie: http://www.sociale-agogiek.ugent.be/

Van Daal, H.J. (2001). *Het middenveld als smeltkroes.* Utrecht: Verwey-Jonker.

Van Peer, C. (1990) Het vrijwilligerswerk. In H. Sabbe, C. van Peer & F. Lammertyn. De welzijnszorg in de Vlaamse gemeenschap. Voorzieningen en overheidsbeleid. Monografie 10. De informele zorg en het vrijwilligerswerk. Leuven: KULeuven, Departement Sociologie.

Warburton, J. & Smith J. (2003). Out of the generosity of your heart: are we creating active citizens through compulsory volunteer programmes for young people in Australia? *Social Policy & Administration*, 37(7), 772-786.

2 De participatie aan het verenigingsleven in Vlaanderen, 1998-2005. Stabiliteit en verandering.

plaatsbepaling

Cees van den Bos,
directeur Vrijwilligerscentrale Arnhem

In Bowling Alone luidt Putnam in 2000 de noodklok. Hij analyseert een aantal ontwikkelingen die op daling van participatiebereidheid binnen de Amerikaanse samenleving wijzen. Zijn onderzoek is grondig en overtuigend en zijn pessimistische boodschap wordt ook ver buiten Amerika verstaan. Echter niet altijd herkend. In Nederland bijvoorbeeld is er volgens De Hart en Dekker (1999) nauwelijks tot geen sprake van participatiedaling. Dalton (2004) stelt dat Putnams bevindingen vooral gelden voor traditionele organisaties, zoals we die binnen het verenigingsleven tegenkomen. Wuthnow bevestigt in zijn boek Loose Connections (1998) ook een afname van betrokkenheid bij traditionele organisaties als serviceclubs en buurtverenigingen, maar ziet tegelijkertijd nieuwe, lossere vormen van maatschappelijke betrokkenheid ontstaan. Die prikkelen zijn nieuwsgierigheid. Naar zijn mening is er geen sprake van een afname van betrokkenheid, maar een verandering in de wijze waarop mensen hun betrokkenheid tot uitdrukking brengen. Een veranderende samenleving en arbeidsmarkt maken dat mensen "always feel rushed", flexibel moeten zijn en geen langdurige verbindingen meer aangaan. Dat heeft zijn weerslag op de manier waarop zij maatschappelijk participeren. De behoefte om betekenisvolle relaties met anderen aan te gaan blijft onverminderd, maar leidt onder deze veranderende omstandigheden tot innovatieve vormen van burgerparticipatie. Voorbeelden daarvan werkt Wuthnow uit, maar ook niemand minder dan Putnam in Better Together (2003).

Tegen deze achtergrond is het verrassend om in dit artikel te lezen, dat de participatie aan het verenigingsleven in Vlaanderen tussen 1998-2005 een redelijk stabiel beeld vertoont en dat zelfs de door Putnam onderzochte ontwikkelingen geen noemenswaardige invloed op die participatie lijken te hebben. Het beschreven onderzoek beperkt zich niet tot participatie in zijn algemeenheid, maar onderzoekt de verhouding tussen actieve en passieve leden en de participatie van jongeren, en concludeert dat er in die zeven jaar geen sprake is van een significante daling van de participatieniveaus.

Net zoals in Vlaanderen is in Nederland het aantal leden van sportclubs de afgelopen jaren gestegen. Tegelijkertijd is het gemiddelde aantal uren vrijwillige inzet per lid gedaald, zodat er meer vrijwilligers nodig zijn om alle verenigingstaken uit te voeren. Dit onderzoek nu maakt nieuwsgierig hoe stabiel de vrijwillige inzet - één van de meest gangbare manieren om participatie tot uitdrukking te brengen - binnen het Vlaamse verenigingsleven in die zeven jaar is gebleven.

De participatie aan het verenigingsleven in Vlaanderen, 1998-2005. Stabiliteit en verandering.

2

Marc Hooghe
Ellen Quintelier

1. Inleiding

De bezorgdheid over een daling van de participatie aan het verenigingsleven is wijd verspreid. We vinden deze bezorgdheid zowel terug in wetenschappelijke publicaties, als in het politiek en maatschappelijk discours. De empirische ondersteuning voor deze bezorgdheid is echter eerder wisselvallig te noemen. Voor de Verenigde Staten beschikken we inderdaad over studies waaruit een daling blijkt bij vooral traditionele en formele participatiemechanismen (Skocpol 2003), maar een zelfde trend werd niet gedocumenteerd voor West-Europa (Offe & Fuchs 2002). Ook voor wat Vlaanderen betreft weten we op dit ogenblik niet of er inderdaad sprake is van een daling van de participatie aan het verenigingsleven. Weliswaar weten we dat een aantal grote organisaties systematisch leden verliezen (Meireman 1999), maar we weten niet of dit fenomeen kan veralgemeend worden naar het verenigingsleven in het algemeen. Hoogstens beschikken we over studies die op cross-sectionele basis tot de conclusie komen dat er geen aanwijzingen zijn voor een daling (Hooghe 2003), maar het is duidelijk dat een betrouwbare uitspraak over participatietrends onder de Vlaamse bevolking dient gebaseerd te zijn op tijdsreeksen.

Vlaamse onderzoekers hebben daarbij lange tijd als handicap gehad dat betrouwbare tijdsreeksen niet bestonden voor ons gewest. Sinds 1996 voert de Administratie Planning en Statistiek van het Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap echter elk jaar een survey uit over de sociale en culturele verschuivingen onder de Vlaamse bevolking (vroeger: APS-survey, nu SCV-survey). Die survey werd intussen tien keer uitgevoerd en het grote voordeel van deze studie is dat vanaf 1998 steeds dezelfde bevraging van participatiegedrag wordt gebruikt. Hoewel we moeten toegeven dat de observatieperiode nog relatief kort is, willen we hier toch het unieke karakter van deze dataverzameling benadrukken. Voor zover we weten is er geen enkele regio ter wereld, waar met zo'n grote regelmaat een dergelijke uitgebreide en gedetailleerde bevraging van de deelname aan het verenigingsleven wordt georganiseerd. Hoewel onze observatieperiode beperkt blijft tot zeven jaar (1998-2005), zijn de gegevens in de SCV-dataset zo gedetailleerd dat ze ons toch toelaten trends te onderkennen.

2. Het debat over de vermeende daling van de participatieniveaus

Het internationale debat over de vermeende daling van de participatiebereidheid wordt in de praktijk nog steeds gedomineerd door het werk van de Amerikaanse politicoloog Robert Putnam (Stolle & Hooghe 2005). In zijn werk 'Bowling Alone' (2000) ziet hij een aantal hoofdoorzaken voor die teloorgang. Ten eerste is er een proces van generationele vervanging: "the long civic generation", die geboren is tussen de twee wereldoorlogen, is aan het verdwijnen en in de plaats komt een generatie die zich niet meer inzet, geen contact meer heeft met zijn medemens en enkel en alleen televisie kijkt, om het enigszins in zwart-wittermen te stellen. Ten tweede verwijst hij naar de invloed van televisie: hoe meer tijd mensen besteden

voor de buis, hoe minder tijd er over blijft voor maatschappelijk engagement. Ondanks het feit dat de werken van Putnam over het algemeen gebaseerd zijn op een uitgebreide verzameling van empirische gegevens, krijgen zijn pessimistische veronderstellingen uiteraard ook de nodige kritiek. Zo stelt Dalton (2004) dat Putnam enkel oog heeft voor de daling van de participatie in de traditionele organisaties. Putnam is ook eerder sceptisch over de capaciteit van nieuwe sociale bewegingen (zoals milieuverenigingen) om sociaal kapitaal te genereren, omdat er weinig of geen face-to-face contact is tussen de leden. Putnam gaat hier duidelijk uit van het model van de traditionele organisaties waarbinnen er, via plaatselijke afdelingen, veel ruimte is voor face-to-face interactie tussen de leden. Ook deze aanname kan enkel aan kritiek onderworpen worden: misschien hebben meer afstandelijke vormen van engagement wel net zozeer een socialiserend effect, als de traditionele, meer intensieve vormen van lidmaatschap (Selle & Stromsnes 2001). Terwijl Putnam weinig waarde hecht aan passieve vormen van lidmaatschap, stellen sommige andere auteurs dat dit soort engagement wel degelijk waardevol kan zijn (Wollebæk & Selle 2003).

Specifiek voor de situatie in Nederland komen De Hart en Dekker (1999) op basis van tijdsreeksen tot de conclusie dat er nauwelijks of niet sprake is van een daling van de participatieniveaus. Ook voor wat betreft de informele vormen van betrokkenheid, en de informele solidariteit binnen vriendschapsnetwerken en dergelijk is er de afgelopen drie decennia duidelijk geen sprake van een daling van het sociaal kapitaal (Scheepers & Janssen 2001). Voor zover we kunnen nagaan ontbreekt voorlopig dergelijk longitudinaal onderzoek in Vlaanderen. Het feit dat we nu voor het eerst over een betrouwbare reeks waarnemingen beschikken, laat ons echter toe nu ook de evolutie in Vlaanderen in kaart te brengen.

3. Data en methoden

We zullen de stellingen van Putnam dat de participatie daalt testen aan de hand van de SCV-data (Sociaal Culturele Verschuivingen - vroeger Administratie Planning en Statistiek - APS). Deze survey peilt sinds 1996 jaarlijks naar de waarden, houdingen en gedragingen en andere relevante thema's bij elk jaar ongeveer 1500 Vlamingen. Voor 1998 doen we tevens een beroep op de gegevens van de Middenveldsurvey, die dat jaar werd afgenomen door de Vakgroep Sociologie van de Vrije Universiteit Brussel, en die identiek dezelfde vraagstelling omvatte.
Als we gegevens van verschillende cross-secties met elkaar willen vergelijken, is het echter van cruciaal belang dat de vraagstelling constant is. In de eerste APS-surveys bleef de vraagstelling over het verenigingsleven zeer beperkt, en deze surveys zijn dan ook ongeschikt voor onze vergelijking doorheen de tijd. Vanaf 2001 wordt bijna elk jaar gewerkt met een relatief uitgebreide lijst van bijna twintig verschillende verenigingen, met daarin ook telkens dezelfde antwoordmogelijkheden. Dankzij die antwoordmogelijkheden kunnen we ook een onderscheid maken tussen actieve leden, passieve leden en bestuursleden van de desbetreffende organisaties.

Het materiaal van de SCV-surveys laat ons toe een aantal vragen te beantwoorden. Ten eerste kunnen we de vraag beantwoorden of er, op die tijdsspanne van zeven jaar tijd, sprake is geweest van een significante daling van de participatieniveaus. We doen dat door de cijfers te analyseren voor alle soorten verenigingen, en voor de volledige populatie van de survey (leeftijd 18 tot 75 jaar). Een variant van de pessimistische stelling over de daling van de participatieniveaus stelt echter dat de daling dan misschien niet algemeen is, maar in elk geval wel zal opduiken bij de jongste leeftijdscohorten, die immers in veel mindere mate bereid zouden zijn zich in te zetten voor collectieve doelstellingen (Putnam 2000, 247-276). Deze hypothese kunnen we toetsen door ons enkel toe te spitsen op het jongste leeftijdscohort in de analyse (18 tot 35 jaar). Een tweede variant, ten slotte, is de stelling dat we niet zozeer te maken hebben met een algemene daling van de participatieniveaus, maar wel met een verzwakking van de verenigingsverbanden. Nominaal blijven mensen wel lid, maar ze zouden zich dan in veel mindere mate ook inzetten voor het verenigingsleven. Die verenigingen zouden dan in eerste instantie door betaalde professionals gerund worden (Skocpol 2003). Als deze stelling klopt, dan zouden we moeten zien dat het totale ledenaantal dan misschien wel gelijk blijft, maar dat het percentage passieve leden stijgt ten opzichte van het percentage actieve leden. Ook deze stelling kunnen we toetsen aan de hand van de SCV-data.

Daarna gaan we dieper in op de eventuele daling van de factoren die volgens Putnam de participatiegraad

kunnen beïnvloeden, zoals kerkelijke betrokkenheid, televisiegebruik en gender.

4. Het lidmaatschap van verenigingen

De pessimistische veronderstelling van Putnam (2000) en andere auteurs is dus dat de participatie aan het verenigingsleven langzaam maar zeker zou afnemen. Deze hypothese valt relatief eenvoudig te toetsen door de survey-gegevens van 1998 tot 2005 met elkaar te vergelijken (Tabel 1).

Tabel 1. Leden van verenigingen 18-75 jaar

	1998	2001	2002	2003	2004	2005	98-05
Vakbond/werkgeversorganisatie	35,8	29,2	35,6	30,9	38,4	40,7	4,9
Sportvereniging of -club	24,8	26,5	25,9	24,3	28,2	27,0	2,2
Gezinsverenigingen	14,1	13,9	14,0	13,0	13,1	11,9	-2,2
Rode Kruis, Vlaams Kruis, vrijwillige brandweer	9,5	8,1	8,9	7,9	9,1	6,4	-3,1
Hobbyclub of groep	8,4	8,4	9,2	10,4	8,5	8,1	-0,3
Socio-Culturele Vereniging	7,8	9,8	8,9	8,8	7,8	8,0	0,2
Vereniging die gehandicapten,... helpen	7,8	6,7	7,8	6,3	7,3	6,3	-1,5
Vereniging voor (amateur-)kunstbeoefening	8,5	9,4	9,1	6,8	7,3	7,3	-1,2
Milieu- en natuurvereniging	6,2	6,6	5,7	6,9	6,5	6,6	0,4
Groepering verbonden plaatselijk café	6,1	7,2	6,1	5,4	6,1	4,4	-1,7
Vrouwenbeweging	11,0	8,5	9,1	7,1	6,1	7,5	-3,5
Jeugdbeweging en -club	3,9	4,9	6,4	3,3	5,8	4,3	0,4
Wijk- of buurtcomité	5,1	5,2	4,7	5,1	5,6	4,9	-0,2
Vereniging voor internationale vrede en ontwikkeling	4,9	4,2	4,7	5,4	5,5	5,5	0,6
Politieke vereniging of partij	5,4	6,9	5,0	4,9	5,4	4,6	-0,8
Gemeentelijke adviesraad, schoolraad	4,0	5,0	5,8	5,8	5,0	3,6	-0,4
Vereniging bond gepensioneerden	6,3	6,3	5,4	5,3	4,9	5,0	-1,3
Religieuze of kerkelijke vereniging	4,0	5,1	4,9	4,1	3,3	4,3	0,3
Fanclub	0,6	1,5	2,3	1,3	2,7	2,4	1,8
Zelfhulpgroep	0,8	0,9	0,8	1,0	1,0	0,7	-0,1
Gemiddeld aantal lidmaatschappen per respondent	1,74	1,74	1,74	1,64	1,78	1,69	-0,05
Gemiddeld aantal lidmaatschappen zonder vakbond	1,38	1,45	1,38	1,33	1,39	1,29	-0,09
N	1341	1332	1369	1341	1471	1429	

Bron: Middenveldsurvey (1998), SCV-surveys (2001-2005). Eenheden zijn percentages van de respondenten dat aangeeft actief of passief lid te zijn van deze vereniging.

Als we voorlopig alle soorten lidmaatschappen bij elkaar voegen (dus zowel het passief als het actief lidmaatschap), dan zien we dat er sprake is van een zeer lichte daling, maar die is zeer niet systematisch. Terwijl de respondenten in 1998 nog gemiddeld 1,74 lidmaatschappen rapporteren, is dat in 2005 nog altijd 1,69. Als we echter de verschillende soorten verenigingen afzonderlijk bekijken, dan zien we toch een aantal duidelijke evoluties. Vakbonden blijken nog altijd de belangrijkste verenigingen in Vlaanderen, en we kunnen stellen dat ruim een derde van alle respondenten lid is van een vakorganisatie. Vakbonden blij-

ken echter ook meteen de organisatie die het moeilijkst te meten valt. Voor de vakbonden zien we enorme fluctaties optreden, met tussen 2003 en 2004 zelfs een stijging met meer dan 7 procent. Het is duidelijk dat deze gegevens niet aan de realiteit beantwoorden: uit onderzoek naar de reële ledencijfers van vakbonden blijkt dat er sprake is van een gestage, maar langzame stijging van het aantal vakbondsleden in België (Vandaele 2004). De onbetrouwbaarheid van de meting in de SCV-survey heeft blijkbaar vooral te maken met het feit dat respondenten tijdens syndicaal rustige periodes 'vergeten' hun passief lidmaatschap van een vakbond te vermelden, waardoor er belangrijke fluctuaties van jaar tot jaar ontstaan. Het is echter belangrijk te benadrukken dat die fluctuaties geenszins het totale resultaat beïnvloeden: als we het gemiddeld aantal lidmaatschappen per respondent overlopen, zonder de vakbonden mee in rekening te nemen, dan zien we een zelfde stabiele trend.
Bij de sportverenigingen, daarentegen, is de trend wel bijzonder duidelijk: we hebben hier te maken met een gestage groei. Dit sluit aan bij een algemene trend in de samenleving, waarbij sport en lichaamsbeweging steeds meer aan belang winnen. Ook hier kunnen we er van uit gaan dat de surveydata een reële trend weerspiegelen, gelet op het stijgend aantal leden van sportclubs (Scheerder, Pauwels & Vanreusel 2004).
Een systematische ledendaling vinden we enkel voor een beperkt aantal verenigingen. Het gaat dan in de eerste instantie om de vrouwenorganisaties die zowat halveren op deze toch relatief korte periode. Voor zover we kunnen nagaan op basis van gepubliceerde ledencijfers, correspondeert dit inderdaad met de sterke daling van het ledenaantal van traditionele en vooral christelijke organisaties. Ook bij de gezinsorganisaties kan het verlies bijna volledig op rekening worden geschreven van één organisatie, namelijk de Gezinsbond. Als we de gegevens van Tabel 1 in een grafiek verplaatsen, en daaruit alle kleinere organisaties (minder dan vijf procent leden) verwijderen, dan valt opnieuw de grote stabiliteit op (Figuur 1).

Figuur 1. Leden van verenigingen 18-75 jaar

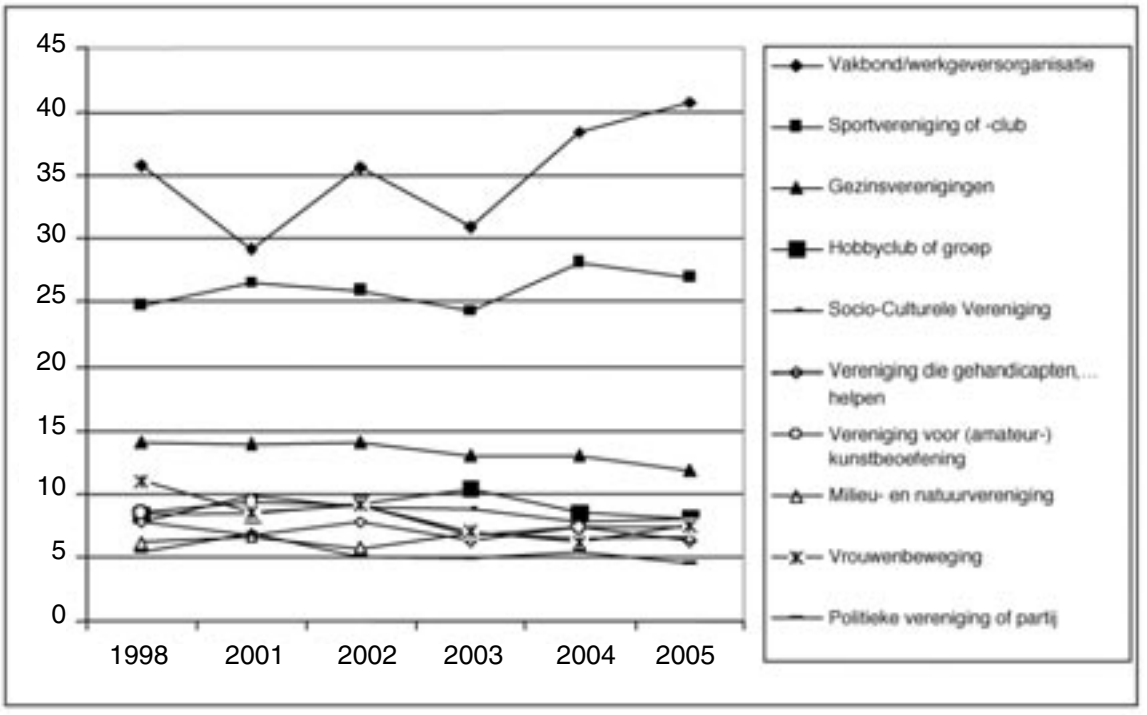

Het gemiddelde zegt echter niet alles, en het zou bijvoorbeeld kunnen dat voor de gehele bevolking er wel sprake is van een daling, maar dat dit gecompenseerd wordt door een kleine groep van 'activisten' die steeds actiever wordt. Hoewel dit misschien een vergezochte veronderstelling lijkt, kunnen we ze relatief gemakkelijk onderzoeken door ook het aantal verenigingen per respondent meer in detail te onderzoeken (Tabel 2). Ook dan zien we echter vooral stabiliteit: het aandeel respondenten met weinig lidmaatschappen (nul of

één), blijft hangen rond 55 procent en het aandeel respondenten met veel lidmaatschappen (vier of vijf) blijft hangen rond de tien à twaalf procent.

In het algemeen is er dus geen sprake van een daling van het aantal lidmaatschappen onder de Vlaamse bevolking. Men zal zich echter herinneren dat Putnam vooral de jongste leeftijdscohorten verantwoordelijk houdt voor de vermeende daling: zij zouden immers minder bereidheid tot participatie aan de dag leggen dan de 'long civic generation'. Als dit argument zou kloppen, dan zou moeten blijken dat er uitgerekend bij die leeftijdsgroep wél sprake is van een daling van de participatieniveaus. Vandaar dat we in Tabel 3 opnieuw dezelfde metingen uitvoeren, maar dan nu enkel voor het leeftijdssegment tussen de 18 en de 35 jaar.

Tabel 2. Aantal lidmaatschappen gerapporteerd per persoon (18-75jaar)

# lidmaatschappen	1998	2001	2002	2003	2004	2005
0	22,9	25,8	22,7	28,3	20,8	20,3
1	31,7	29,0	31,8	28,6	31,8	33,6
2	21,2	20,1	21,0	18,9	21,8	23,4
3	11,4	10,7	11,0	12,8	12,4	11,6
4	6,0	6,3	6,1	5,1	6,7	5,9
5+	6,7	8,0	9,4	6,2	6,7	5,2

Eenheden zijn percentage van het totaal aantal respondenten in deze leeftijdsgroep die x aantal lidmaatschappen in verenigingen melden.

Tabel 3. Percentage lid van een vereniging, 18-35 jaar

	1998	2001	2002	2003	2004	2005	98-05
Vakbond/werkgeversorganisatie	39,8	30,8	36,3	32,5	40,4	38,1	-1,7
Sportvereniging of -club	30,6	34,2	32,3	31,5	35,9	33,6	3,0
Jeugdbeweging en -club	8,0	9,9	11,4	7,9	12,6	9,6	1,6
Gezinsverenigingen	16,6	11,6	14,4	15,1	11,8	11,1	-5,5
Vereniging voor (amateur-) kunstbeoefening	7,4	8,4	8,8	7,3	7,0	5,1	-2,3
Hobbyclub of groep	5,4	5,5	6,3	7,5	6,5	4,9	-0,5
Groepering plaatselijk café	8,2	9,6	10,1	6,6	6,1	4,9	-3,3
Milieu- en natuurvereniging	5,2	6,7	4,3	6,6	5,7	6,9	1,7
Vereniging voor internationale vrede en ontwikkeling	5,0	4,3	4,0	4,9	5,7	7,3	2,3
Politieke vereniging of partij	3,7	3,4	2,3	3,3	4,6	1,5	-2,2
Gemeentelijke adviesraad, schoolraad	3,3	4,8	5,8	5,6	4,4	3,4	0,1
Rode Kruis, brandweer	5,9	6,0	7,3	6,1	4,4	3,6	-2,3
Wijk- of buurtcomité	6,2	4,6	3,0	3,5	4,4	5,4	-0,8
Vereniging die gehandicapten,... helpen	4,8	6,9	4,5	3,1	3,9	3,2	-1,6
Socio-Culturele Vereniging	3,5	3,6	4,0	4,2	3,3	2,8	-0,7
Fanclub	1,2	2,2	4,3	2,6	3,0	2,1	0,9
Religieuze vereniging	3,4	3,9	2,3	2,1	2,6	2,6	-0,8
Vrouwenbeweging	5,2	3,6	2,8	2,1	1,3	1,1	-4,1
Gemiddeld aantal verenigingen	1,63	1,56	1,64	1,53	1,64	1,49	-0,14
Lidmaatschappen zonder vakbond	1,23	1,26	1,28	1,21	1,24	1,12	-0,11
N	495	415	399	430	459	467	

Bron: Middenveldsurvey (1998), SCV-surveys (2001-2005). Eenheden zijn percentages van de respondenten tussen 18 en 35 jaar dat aangeeft actief of passief lid te zijn van deze vereniging.

Als we de evolutie bekijken voor deze jongste leeftijdsgroep, dan zien we dat de trend niet afwijkt van die bij de totale respondentenpopulatie. Sommige verenigingen boeken duidelijk verlies, terwijl andere lijken te groeien, maar de verdeling is ongeveer dezelfde als die bij de totale populatie. We zagen eerder al dat de vrouwenbeweging aan leden verliest, en hier merken dat jonge vrouwen niet langer geneigd zijn lid te worden van een vrouwenorganisatie. Ook bij de gezinsverenigingen zien we dat de jongste groep minder vlot wordt aangetrokken.

5. Actief en passief lidmaatschap

Een variant van de pessimistische veronderstelling is echter dat mensen wel nominaal lid blijven van organisaties, maar dat ze dit lidmaatschap veel passiever zullen invullen dan dit in het verleden het geval was. Het echte werk binnen de verenigingen gebeurt dan niet langer door vrijwillige leden, maar wel door betaalde professionals. Deze auteurs gaan er van uit dat verenigingen meer professionaliseren, specialiseren en daarom minder behoefte hebben aan een actief publiek van leden die hun eigen inbreng doen. Ze willen vooral een groep van passieve leden die lidgeld betalen en of en toe op straat willen komen voor hun zaak (Selle & Stromsnes 2001). Dit soort verenigingen zijn volgens verschillende auteurs gecentraliseerd, geprofessionaliseerd, niet democratisch en vragen geld, geen tijd van hun leden (Wollebæk & Selle 2002).

In Tabel 4 gaan we na hoe belangrijk passieve leden zijn voor een organisatie. We bekijken met andere woorden het aantal van de passieve leden op het globale ledenbestand van de organisatie (actief + passief). Vooral vakbonden, gezinsverenigingen en het Rode Kruis blijken passieve leden te tellen. Bij sportclubs, jeugdverenigingen en schoolraden tellen we dan weer een ruime meerderheid van actieve leden.
Als we vervolgens kijken naar de trends, dan zien we echter dat het aantal passieve leden systematisch daalt. Bij sommige organisaties, zoals de gezinsverenigingen, hobbyclubs, vereniging die gehandicapten,... helpen, bond gepensioneerden en religieuze verenigingen, is deze daling zelfs bijzonder drastisch. Enkel de milieu- en natuurverenigingen laten een duidelijke stijging optekenen. Waar in 1998 de passieve leden goed waren voor 47 procent van de leden van alle verenigingen, is dat in 2005 nog 44 procent. De veronderstelling van Skocpol dat we opschuiven naar passieve vorm van participatie wordt zeker niet bevestigd door de Vlaamse data. Uiteraard moeten we hier met de nodige omzichtigheid te werk gaan: in de survey wordt het onderscheid tussen 'passieve' en 'actieve' leden niet duidelijk gedefinieerd. Respondenten bepalen dus grotendeels zelf of ze hun betrokkenheid bij een organisatie als actief dan wel als passief zullen rapporteren. We zien echter dat er wel degelijk een consistent patroon in de antwoorden zit: bij sportverenigingen, bijvoorbeeld, lijkt het onderscheid tussen actieve en passieve leden tamelijk constant.

6. Een multivariate test

Tot dusver hebben we de verbanden vooral op bivariate wijze getest. Tot slot van dit artikel willen we echter ook tot een multivariate toetsing komen van de geteste verbanden. We gebruikten hiervoor enerzijds die variabelen waarvan op grond van de bestaande literatuur kan worden aangenomen dat ze een verband tonen met participatieniveaus (Verba, Schlozman & Brady 1995), en anderzijds ook die variabelen waarvan in de theoretische literatuur wordt gesuggereerd dat ze verantwoordelijk zouden kunnen zijn voor een vermeende daling van de participatie (Putnam 2000). Meer specifiek gaat het dan om de variabelen gender, leeftijd, opleidingsniveau, televisie kijken en levensbeschouwing. Voor onze multivariate analyse doen we een beroep op het al dan niet actief lid zijn van een vereniging als afhankelijke variabele. Omwille van het dichotome karakter van deze variabele doen we een beroep op een logistische regressie (Tabel 5). Deze regressie werd uitgevoerd op de databestanden uit 1998 (middenveldsurvey), 2001, 2003 en 2005 (SCV-survey).

Hoewel we uiteraard zeer voorzichtig moeten zijn bij het vergelijken van coëfficiënten uit meerdere regressies is het toch opvallend dat we een grote mate van stabiliteit waarnemen over de vier observatiemomenten heen. Dit duidt er in elk geval op dat deze vier cross-sectionele waarnemingen consistent zijn. Gender blijft een significante invloed uitoefenen, met duidelijk lagere participatieniveaus voor vrouwen. Hoogstens kunnen we veronderstellen dat het verschil tussen vrouwen en mannen de afgelopen jaren iets minder uitgesproken is geworden. De omgekeerde trend zien we dan weer bij opleidingsniveau. Ook

Tabel 4. Verhouding actieve/passieve leden van verenigingen, 18-75 jaar

	1998	2001	2002	2003	2004	2005	98-05
Vakbond/werkgeversorganisatie	87,5	84,5	82,9	78,0	80,9	87,1	-0,4
Sportvereniging of -club	10,5	10,2	9,3	6,7	8,7	67,0	-3,8
Jeugdbeweging en -club	17,3	9,2	13,8	20,5	15,1	8,8	-8,5
Gezinsverenigingen	85,7	84,3	80,1	76,4	80,2	62,9	-22,8
Vereniging voor (amateur-) kunstbeoefening	26,3	16,0	15,3	9,9	15,0	21,1	-5,2
Hobbyclub of groep	30,1	22,5	13,6	16,5	15,2	8,6	-21,5
Groepering plaatselijk café	29,3	28,4	38,6	21,9	23,3	17,5	-11,8
Milieu- en natuurvereniging	69,0	70,5	69,2	71,7	70,8	75,0	6,0
Vereniging voor internationale vrede en ontwikkeling	75,3	73,2	67,2	73,6	75,3	68,3	-7,0
Politieke vereniging of partij	63,9	57,6	62,3	66,7	55,0	63,1	-0,8
Gemeentelijke adviesraad, schoolraad	15,1	56,7	18,9	14,1	16,4	15,4	0,3
Rode Kruis, brandweer	80,5	67,3	70,2	66,9	76,9	77,2	-3,3
Wijk- of buurtcomité	26,5	24,6	18,8	21,7	22,9	28,5	2,0
Vereniging die gehandicapten,... helpen	64,8	51,7	43,4	31,8	43,9	45,6	-19,2
Socio-Culturele Vereniging	47,6	44,6	46,3	41,5	44,3	44,7	-2,9
Bond gepensioneerden	49,4	53,0	32,9	29,6	52,8	38,0	-11,4
Fanclub	n.a.	60,0	48,4	70,6	53,8	60,0	n.a.
Religieuze vereniging	31,5	30,9	27,5	21,8	12,2	18,3	-13,2
Vrouwenbeweging	44,9	32,1	30,9	36,8	37,1	33,6	-11,3
Gemiddelde % passieve leden	47,5	46,2	41,6	40,9	42,1	44,2	-3,3
Gemiddelde % passieve leden zonder vakbond	45,2	44,1	39,3	38,8	39,9	44,3	-0,9
N	1341	1332	1385	1341	1471	1429	

Bron: Middenveldsurvey (1998), SCV-surveys (2001-2005). Percentage passieve leden = (aantal passieve leden) / (totaal aantal leden)

deze variabele blijft continu significant, maar zowel op basis van de absolute ledenaantallen, als op basis van de regressiecoëfficiënten lijkt het er op alsof het verschil tussen hoog- en laagopgeleiden juist toeneemt met betrekking tot de participatieniveaus. Van een democratisering van de maatschappelijke participatie is in elk geval geen sprake.

Terwijl Putnam (2000) er van uit gaat dat het kijken naar televisie een belangrijke oorzaak is voor de daling van de participatieniveaus, blijkt in deze vier regressies dat er nauwelijks een significant verband waar te nemen valt. Weliswaar lijken de zware televisiekijkers (meer dan 20 uur per week) iets minder te participeren dan de andere groepen, maar in de regressie is in dit verband niet significant. De resultaten tonen echter ook aan dat het verband met levensbeschouwing zwakker wordt. De praktiserende gelovigen blijven weliswaar duidelijk de meest actieve groep, maar de kloof met de niet-gelovigen lijkt kleiner te worden.
De variabele leeftijd, ten slotte, is op geen enkel moment significant. Als we naar de absolute gegevens kijken zien we wel dat de traditionele curvilineaire relatie enigszins wordt omgebogen, naarmate de oudste leeftijdsgroep (55^{+}) steeds actiever wordt. De 35- tot 54-jarigen blijken echter nog steeds de meest actieve groep.

Tabel 5. Determinanten van actief lidmaatschap

	Aantal actieve lidmaatschappen				Regressieresultaten			
	1998	2001	2003	2005	1998	2001	2003	2005
Gender					***	***	**	***
Man (=ref.)	0,90	1,01	1,01	0,92				
Vrouw	0,72	0,84	0,84	0,83	0,60	0,65	0,70	0,68
Leeftijdscategorie					ns	ns	ns	ns
18-34 (=ref.)	0,76	0,85	0,79	0,81				
34-54	0,87	1,02	0,94	0,91	0,95	1,41	1,24	1,12
55-75	0,79	0,88	1,01	0,89	0,74	0,99	1,08	1,01
Opleiding					***	***	***	***
LSO of lager (=ref.)	0,58	0,69	0,69	0,71				
Hoger secundair	0,92	0,95	0,89	0,82	1,63	1,69	1,52	1,25
Hoger onderwijs	1,03	1,19	1,29	1,14	1,44	2,05	2,78	1,91
Tijd televisie kijken					ns	**	ns	*
< 14 uur per week (=ref.)	0,97	1,12	1,05	1,00				
14-20 uur per week	0,82	0,99	0,89	0,84	1,13	0,91	0,86	0,73
> 20 uur per week	0,67	0,71	0,81	0,69	0,74	0,68	1,03	0,79
Levensbeschouwing					***	***	**	**
Niet-christelijk (=ref.)	0,73	0,78	0,79	0,79				
Christelijk, niet praktiserend	0,67	0,85	0,87	0,67	0,99	1,42	1,16	0,78
Christelijk, praktiserend	1,18	1,36	1,37	1,02	2,11	1,99	1,70	1,36
R^2					0,09	0,15	0,10	0,07
Cte					1,051	1,162	1,141	1,010

Eerste vier kolommen: gemiddeld aantal actieve lidmaatschappen voor deze groepen. Laatste vier kolommen: regressiecoëfficienten voor een logistieke regressie met als afhankelijke variabele het dichotoom onderscheid: actief lid/geen actief lid.
Nagelkerke R^2. Significantie *p < 0,05; **p < 0,01; *p < 0,001

Samenvattend kunnen we dan ook stellen dat er gedurende deze observatieperiode niet zo veel verandert in de determinanten van actieve participatie. In tegenstelling tot de pessimistische verwachtingen blijkt er geen negatief verband op te treden met televisie kijken. Ongelijkheden met betrekking tot opleiding blijven duidelijk aanwezig, die met betrekking tot geslacht en kerkelijke betrokkenheid lijken zwakker te worden.

7. Besluit

Ondanks het feit dat we bij deze longitudinale dataverzameling slechts een relatief korte periode kunnen in kaart brengen, moeten we toch stellen dat we geen enkele aanwijzing vinden voor een systematische daling van de participatie in Vlaanderen. We zijn er ons ten volle van bewust dat onze data allicht onderhevig zijn aan sociale wenselijkheid, en bovendien slechts een beperkte periode in de tijd beslaan (1998-2005). Hierbij dient echter opgemerkt te worden dat alle eerdere studies rond dit thema beperkt waren tot cross-sectionele analyses, en dat voor het eerst in Vlaanderen nu ook de stap gezet werd naar het opbouwen van tijdsreeksen. Het feit dat we een beroep kunnen doen op maar liefst zeven observatiemomenten (als we de twee metingen van 1998 in rekening nemen), sterkt ons in de overtuiging dat onze observaties waarschijnlijk niet aan toeval te wijten zijn.

Een verdere beperking van deze studie is uiteraard ook dat wij ons enkel richten op het meetbare niveau.

We kunnen vaststellen dat mensen lid blijven, en dat ze ten minste even vaak geneigd zijn om in te vullen dat ze actief lid zijn van een organisaties. Wat ze echter precies doen in die organisatie, en hoe belangrijk dit engagement is in hun dagelijks leven, kunnen we echter niet uitmaken op de basis van surveys. De 'nieuwe vorm van vrijwilligerswerk' is even wijdverspreid als het vroegere engagement, zo blijkt uit deze cijfers. Als we echter willen weten wat dit nieuwe vrijwilligerswerk precies inhoudt, dan zullen we een beroep moeten doen op meer intensieve en eerder kwalitatieve studies, binnen de organisaties zelf. Het is in elk geval belangrijk vast te stellen dat meer leden tegenwoordig stellen dat ze 'actief' lid zijn, in vergelijking met de gegevens uit 1998.

Het maatschappelijk middenveld in Vlaanderen is dus nog steeds in relatief goede doen, zo kunnen we stellen. Het is wel zo dat we duidelijk te maken hebben met winnaars en verliezers. De vrouwenorganisaties en de gezinsverenigingen zitten daarbij in het kamp van de verliezers, met minder leden en ook een verouderend ledenbestand. Daar staat tegenover dat sportverenigingen nog gestaag leden winnen. Pessimistische waarnemers zouden natuurlijk kunnen stellen dat het lidmaatschap van een vrouwenvereniging maatschappelijk waardevoller is dan dat van een sportclub. Het valt echter buiten het bestek van deze studie om na te gaan of dat inderdaad het geval is.

Referenties

Dalton, R. (2004), *Democratic Challenges, Democratic Choices. The Erosion of Political Support in Advanced Industrial Democracies.* Oxford: Oxford University Press.

De Hart, J. & P. Dekker (1999). Civic Engagement and Volunteering in the Netherlands. A 'Putnamian' Analysis, pp. 75-107 in Jan van Deth et al. (eds.), *Social Capital and European Democracy*. London: Routledge.

Hooghe, M. (2003), *Sociaal kapitaal in Vlaanderen. Verenigingen en democratische politieke cultuur.* Amsterdam: Amsterdam University Press.

Meireman, K. (1999). Individualisering en het verenigingsleven. De Kristelijke Arbeidersvrouwen (KAV) als casestudy. *Tijdschrift voor Sociologie*, 20(3-4), 395-414

Offe, C. & S. Fuchs (2002). A Decline of Social Capital? The German Case, pp. 189-243 in Robert Putnam (ed.), Democracies in Flux. *The Evolution of Social Capital in Contemporary Society.* Oxford: Oxford University Press.

Putnam, R. (2000). *Bowling Alone. The collapse and revival of American community.* New York: Simon & Schuster.

Scheepers P. & J. Janssen (2001). Informele aspecten van sociaal kapitaal. Ontwikkelingen in Nederland, 1970-1998, *Mens en Maatschappij*, 76(3), 183-201.

Scheerder J., G. Pauwels & B. Vanreusel (2004). Sport en inburgering. Een empirische analyse van de relatie tussen sportbeoefening en sociaal kapitaal. *Tijdschrift voor Sociologie*, 25(4), 417-453.

Selle, P., & K. Stromsnes (2001). Membership and democracy: Should we take passive support seriously, pp.134-147, in P. Dekker & E.M. Uslaner (eds.), *Social capital and politics in everyday life.* London: Routledge.

Skocpol, T. (2003). *Diminished Democracy. From membership to management in American Civic Life.* Norman: University of Oklahoma Press.

Stolle, D. & M. Hooghe (2005). Inaccurate, exceptional, one-sided or irrelevant? The debate about the alleged decline of social capital and civic engagement in western societies. *British Journal of Political Science,* 35(1), 149-167.

Vandaele, K. (2004). Een halve eeuw vakbondslidmaatschap. *Res Publica,* 46(1), 6-32.

Verba, S., K.L. Schlozman & H. Brady (1995). *Voice and Equality.* Cambridge: Harvard University Press.

Wollebæk, D. & P. Selle (2002). Does Participation in Voluntary Associations Contribute to Social Capital? The Impact of Intensity, Scope, and Type. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly,* 31(1), 32-61.

Wollebæk, D. & P. Selle (2003). The Importance of Passive Membership for Social Capital Formation, pp. 67-88 in M. Hooghe & D. Stolle (eds.) *Generating Social Capital. Civil society and institutions in comparative perspective.* New York: Palgrave.

3 Volunteers in U.S. State Government Agencies: Using Texas as a Model

plaatsbepaling

Het artikel "Volunteers in U.S. State Government Agencies: Using Texas as a Model" is op minstens twee manieren relevant. Allereerst geeft het inzicht in het vrijwilligerswerk rechtstreeks voor de overheid. Ten tweede schetst het een beeld van verschillende organisatie modellen van vrijwilligerswerk.

Het rechtstreekse werken van vrijwilligers voor de overheid, dus niet voor een nonprofit stichting of vereniging, is in Nederland minder ver ontwikkeld dan in de Verenigde Staten en sommige andere landen. Soms komt dat omdat hetzelfde vrijwilligerswerk in de verschillende landen in andere organisaties wordt gedaan. Zo kent de Amerikaanse belastingdienst (IRS) al sinds 1969 een programma (VITA) dat gratis ondersteuning geeft bij het invullen van de belastingformulieren aan mensen die zelf geen ondersteuning kunnen inhuren. Volgens de IRS hebben in 2004 70,000 VITA vrijwilligers, verdeeld over 14,000 groepen, 1.9 miljoen formulieren helpen invullen http://www.nysscpa.org/cpajournal/2005/205/essentials/p44.htm, 22/1/07). Daarnaast zijn er natuurlijk ook de ouderenorganisaties en kerken die, net zoals in Nederland, dit werk doen. In het artikel van Rehnborg et al wordt geclaimd dat ongeveer 200.000 vrijwilligers werken voor de federale overheid van Texas. Het onderzoek in Texas laat zien dat 32% van de vrijwilligers in Texas dit doen voor de overheid. Ruim een kwart hiervan weer voor openbare scholen.

Het grote verschil komt dus niet door inhoudelijke verschillen tussen het vrijwilligerswerk in Nederland en de Verenigde Staten. Het zijn vooral verschillen in juridische positie van de organisatie (publieke overheid of private non-profit) waar de statistiek mee kampt. En dan komt daar zeker voor Nederland bij kijken dat we veel vrijwilligerswerk dat rechtstreeks voor de overheid gedaan wordt toch echt niet zo interpreteren. Tenminste, ik kan me niet voorstellen dat een ouder op een openbare basisschool dit ervaart als vrijwilligerswerk voor de gemeente, terwijl de ouder op de bijzondere basisschool vrijwilligerswerk doet voor de non-profit school.

De tweede insteek is de indeling naar 4 verschillende vormen van het inrichten van het vrijwilligersprogramma. Daarmee plaatsen Rehnborg et al zich in de groeiende stroom literatuur die laat zien dat er verschillende vormen van vrijwilligersmanagement zijn, waarbij het gaat om een goede match tussen eigenschappen van de organisatie en inrichting van het management. De uitgebreide beschrijvingen laten de enorme reikwijdte zien van het vrijwilligerswerk in Texas. Het laat ook zien dat de meeste programma's gedecentraliseerd zijn.

Dit artikel is inspirerend wat betreft de breedte en inrichting van de vershillende programma's. Het roept wat mij betreft op tot het ontwikkelen van gelijkwaardige Nederlandse vormen zoals bijvoorbeeld 'adopt-a-beach' of andere schitterende titels. Maar of die in Nederland dan rechtreeks voor de overheid zullen zijn of dat we toch blijven werken met verenigingen is een vraag voor de toekomst.

Volunteers in U.S. State Government Agencies: Using Texas as a Model

3

Sarah Jane Rehnborg[*]*,*
Michael K. Roemer
and Tom McVey,
The University of Texas at Austin

Introduction

Conventional wisdom in the United States holds that volunteers are essential to nonprofit organizations. Many of the nation's 1.5 million nonprofit organizations rely heavily on volunteers to deliver services and govern their organizations (Salamon, 1996). Volunteers are the muscle that have built Habitat for Humanity's 200,000 homes and sheltered more than one million people (Habitat for the Humanity); the more than 1,000,000 individuals of the American Red Cross who respond to emergencies; and the hands that have delivered millions of meals to hundreds of homebound elderly through the Meals on Wheels program (Meals on Wheels).

For the most part, studies on volunteerism in the United States focus on private and non-profit organizations. In this article we examine the different organizational structures in the public sector. Specifically, we employ a new dataset from Texas to provide an overview of how the government of the second most populous state in the Union manages its tens of thousands of volunteers (defined here as individuals who work for little or no remuneration for the primary benefit of others). We rely on the models provided by Valente and Manchester (1984) to categorize the dozens of programs explored here, and-based on the results of a 2002 statewide survey of a number of these public organizations-we find that most adhere to a decentralized structure to oversee their non-paid staff. Because of Texas's long history with state-sponsored volunteerism and its current significant volunteer population in this capacity, it makes an excellent example state with which to examine the organizational structures of public sector volunteer efforts across the country and in other societies.

Volunteerism in the United States

The Independent Sector-a coalition of nonprofits, foundations, and corporations focused on strengthening not-for-profit initiatives, philanthropy, and citizen action-estimated that 83.9 U.S. million adults volunteered approximately 15.5 billion hours through organizations and groups in 2001. This figure represented 44% of adults in the United States over the age of 20, a workforce equivalent to more than nine million full-time employees, and the value of this labor to the U.S. economy exceeds an estimated $239 billion (Independent Sector, 2006). Although data collection methods vary significantly, the U.S. Bureau of Labor Statistics also confirms that volunteerism is big business. Their survey findings indicate that 27.6 percent of Americans over 16 years old volunteered from September 2001 to September 2002 (Fahrenthold, 2003).

While the lines between the nonprofit, public, and private sectors of the economy continue to blur, the role of volunteers in the public sector is less well known. For example, of the nation's 1.1 million firefighters, approximately 800,000 are volunteers serving their local communities. The National Volunteer Fire Council reports that communities with at least 10,000 people tend to have a combination of paid and unpaid ("volunteer") firefighters and that all-volunteer departments are primarily limited to small rural communi-

[*] For correspondence, contact Sarah Jane Rehnborg, Ph.D., RGK Center for Philanthropy and Community Service, LBJ School of Public Affairs, The University of Texas at Austin, SRH 3.302, P.O. Box Y, Austin, TX, USA 78713-8925. E-mail: rehnborg@mail.utexas.edu.

ties (National Volunteer Fire Council, 2005, p. 3). Volunteers actively work with police departments across the country as well. The Volunteers in Police Service program reports that more than 1,460 law enforcement volunteer programs engage over 89,000 volunteers in all fifty states (Volunteers in Police Service).

The promotion of citizen involvement in government figures prominently at the national level as well. In his 2002 State of the Union address, President George W. Bush called on every American to commit at least 4,000 hours to the service of one's neighbors and nation. The President said, "America needs retired doctors and nurses who can be mobilized in major emergencies; volunteers to help police and fire departments; transportation and utility workers well-trained in spotting danger." The President highlighted the newly formed USA Freedom Corps-composed of programs like Citizen Corps, AmeriCorps, and Senior Corps that actively support volunteer involvement in both the public and nonprofit sectors-as a mechanism to facilitate volunteer involvement in local communities across the country (The White House, 2002).

To a certain extent, volunteer involvement in the nonprofit sector and in local government is tracked. Less documented, however, is the role and functioning of volunteers in state government-particularly in the delivery of human services. Although figures clarifying the extent of volunteer service specifically within state government agencies are difficult to secure, Brudney and Kellough (2000) estimate that 25 to 30% of volunteer labor is directed to the work of government. In addition, one nationwide survey approximated that a third of all state agencies engage volunteers in direct service delivery. Larger states, as measured by budget and staff size, benefit most from volunteers. Volunteer efforts tend to concentrate in the areas of recreation, natural resources, environmental protection, and health and human service work (Brudney and Kellough, 2000).

Results in Texas appear to reflect these findings. Based on the 2004 Survey of Texas Adults-a statewide random sample of adults living in Texas-a total of 62% of the sample (about 900 people) reported that they volunteer, and approximately 32% of those volunteers contributed their services to public sector causes. Of those who volunteer for the State, 27% work for public schools (Musick, 2005, pp. 3-4). Volunteerism in Texas is an important part of the State culture.

Utilizing an analysis of volunteer programs within Texas state government agencies, this article examines the organizational and structural issues associated with public sector volunteer deployment and the range of roles and functions volunteers perform in state government bureaucracies. We conclude with an analysis of the key issues affecting the future and quality of volunteer involvement in state government and a discussion of the difficulties we face in trying to gain a comprehensive understanding of the essential role of volunteers in state agencies in Texas and the rest of the United States.

Volunteers in Texas State Agencies: Background and Study Overview

Although most accounts of U.S. volunteerism begin with de Tocqueville's 1831 acclamation of a "nation of joiners" (1945, p. 198), Texas had yet to join the Union. Texas' first recorded history of volunteers in the state government dates back at least to the early 1950s with a group of thirteen women from Terrell, Texas (Rehnborg, Fallon, and Hinerfeld, 2002). These women sought training in order to volunteer at one of the state's mental facilities. As the scope and size of their involvement grew over the decades, the service initiative was codified in 1958 with the formation of the nonprofit Volunteer Services State Council (VSSC). Nearly 50 years later, a network of 22 VSSCs operate in collaboration with the Texas Department of Mental Health and Mental Retardation and work closely with the community relations' managers employed at the state's 22 schools and hospitals.

Today, the Texas Government Code officially encourages the engagement of volunteers in the state's numerous human service agencies. The code mandates, "A governmental entity that provides human services shall use volunteers, if feasible, to assist in providing human services of a high quality" (Texas Government Code, § 2109.002). Requirements for volunteer programs according to this code include training for paid and unpaid staff, paid staff to manage the volunteer force, assessments of different aspects of the volunteers, and "follow-up studies" to guarantee each volunteer program's success. Additionally, state agencies are encouraged-but not required-by the code to provide some sort of reimbursement for "necessary expenses incurred" by the volunteers, protect volunteers

with an insurance program, work with non-public sector groups that offer related services, and reward volunteers with "engraved certificates, plaques, pins, or awards of similar nature, with a value that does not exceed $75 for each volunteer" (Texas Government Code § 2109.004). These codes indicate both the important roles volunteers play within the public sector in Texas and the necessity for fair treatment of the hundreds of thousands of men and women who work for little or no remuneration to help improve their communities.

Volunteer support is not limited to health and human service agencies. Volunteers are actively engaged in the adult and juvenile criminal justice systems and the state parks and wildlife programs as well. Also, they augment the activities of the cultural arts, historical commissions, and other agencies. However, it was the Texas Department of Transportation's Adopt-A-Highway program, initiated in 1987 and subsequently replicated by 47 states, which captured the attention of the Texas Senate Research Committee and prompted a 1992 analysis of volunteers in state government. Describing the service contribution of volunteers within 25 public sector groups and organizations, the study valued the 12.5 million hours of contributed labor at $102.9 million (Rathgeber, 1993).

A decade later, with partial funding from the Texas Commission on Volunteerism and Community Service-the Texas arm of the federal Corporation for National and Community Service-researchers from the University of Texas at Austin revisited the impact of volunteers in the Texas State government. The state agencies targeted for analysis largely paralleled those studied in the 1992 report. Soliciting information to secure a picture of volunteer involvement within these large bureaucracies entailed the distribution of 38 survey instruments within 21 state agencies. Ninety percent of the participating agencies responded to the survey and only two reported that they do not have a formal volunteer program or any systems to track volunteer involvement within their regional networks. The 17 agencies declaring volunteer initiatives provided data on 33 separate programs, and the rest of this paper focuses on these groups. Table 1 provides an overview of the findings, including the names of the agencies and their corresponding programs discussed in this paper and the number of volunteers and volunteer hours reported by each program in the years 2001 or 2002.

Table 1. Overview of Study Programs

Agency	Program / Initiative	Number of Volunteers	Volunteer Hours
Commission on the Arts	No permanent program	74	1,383
Texas Youth Commission	Volunteerism and Community Involvement	2,037	120,500
Mental Health & Mental Retardation	Community Relations	2,685	184,818
Department of Criminal Justice	Volunteer Program	24,682	513,744
Office of the Attorney General	Child Support Division	652	**
	Volunteer / Intern Program	672	81,563
Commission for the Blind	Criss Cole Rehab Center	12	**
State Preservation Board	Bob Bullock Texas State History Museum	200	8,000
Texas School for the Blind & Visually Impaired	Volunteer Program	132	**
Texas Parks & Wildlife	Education Program Instructors	3,500	53,000
	State Park Volunteers	**	451,560
Department of Human Services	Adopt-a-Nursing Home	11,493	102,728
	Family Pathfinders	2,118	29,616
	Volunteer & Community Services	110,375	823,502
Protective and Regulatory Services	Adopt-a-Caseworker	**	**
	Rainbow Room	**	**
Department on Aging	Benefits Counselors	221	**
	Volunteer Ombudsman Program	870	82,690

Table 1. Overview of Study Programs (part two)

Agency	Program / Initiative	Number of Volunteers	Volunteer Hours
Commission on Environmental Quality	Lake and River Clean-Up	24,682	513,744
	Source Water Protection Program	30	**
General Land Office	Adopt-a-Beach	8,966	**
	Adopt-a-Map	275	**
Department of Health	Summer Youth Volunteer Program	53	**
	Texas VISTA Health Corps	23	29,120
	Texas Volunteer Corps	513	30,257
	Volunteer Mailroom	188	5,951
Historical Commission	Archeological Stewards Network	108	15,374
	County Historical Commissions	3,145	159,178
	Visionaries in Preservation	192	**
State Library & Archives Commission	Archives & Information Services	7	1,307
	Friends of the Library & Archives Commission	10	**
	Talking Books Program	**	39,869
	Volunteer Recording Studio	96	5,133
Number of Agencies	**Number of Programs**	**Total number of Volunteers**	**Total number of hours**
17	33	201,596	2,739,293

** Data not available from agencies/programs

According to these data, the agencies that reported the number of volunteers they manage annually claimed more than 200,000 volunteers. Though some programs use fewer than a dozen non-paid employees, the largest boasts more than 110,000 volunteers, and 21 of the 33 programs in our study reported a combined estimated total of almost three million volunteer hours. The results of this study indicate the crucial role volunteers play within public sector agencies in Texas and help explain why we focus on this state for this paper.

Volunteer Organizational Structures

In their analysis of volunteer engagement as one of several alternative approaches to local government service delivery, Valente and Manchester (1984) identify four organizational models of volunteer program design: 1) the outside agency recruitment/internal agency management model; 2) the ad hoc model; 3) the centralized model; and 4) the decentralized model. The outside agency recruitment/internal government management model (1) represents a modified form of outsourcing aspects of the volunteer initiative. Essentially a community partnership, the government agency may contract with a community organization for volunteer recruitment, such as the United Way or a volunteer center; although, it retains the responsibilities of placing volunteers and managing the program. The ad hoc volunteer program model (2) captures volunteer involvement in short-term focused service, such as work on task forces or study groups. Such opportunities are designed to engage persons who may not be available to assist with on-going work or direct service delivery. In a centralized model (3), one salaried staff person, or a designated management committee, typically manages a highly centralized jurisdiction-wide volunteer system. Often, the program leader is a member of the unit's management team. The program generally enjoys fairly strong staff and fiscal support. Finally, a decentralized model (4) exists when one or more departmental units operate independent volunteer initiatives designed to meet specific concerns. Considerable variation may exist among decentralized programs as each unit or program establishes its own policies and procedures without central oversight or coordination.

Table 2. Ad Hoc Program

Agency	Program / Initiative	Description
Texas Commission on the Arts (TCA)	As needed - no formal program	TCA handles community engagement initiatives on a project-by-project basis. The agency recruits and works with volunteers as a project requires but has no permanent volunteer management structure in place.

Although others (see e.g., Rochester, 1999; Meijs, 2004) have focused on the topic of the organizational context and design of volunteer programs, the models proposed by Valente and Manchester align most closely with the systems discovered within the state agency context. The present study, therefore, analyzes our recent findings under the rubric of these models. Because our survey did not produce any examples of the first model, this paper focuses on the latter three.

Texas State Ad Hoc Volunteer Programs

Of the three models discussed here, in our sample we only came across one example of an ad hoc volunteer organization. True to this model of volunteer program management, the Texas Commission on the Arts (TCA) was quick to acknowledge that community engagement initiatives within its agency were handled on a 'project-by-project' basis with no permanent structure in place for volunteer engagement or management. The TCA regards its board members as community volunteers for the duration of their six-year appointments and it notes the role of board members as grant reviewers. In addition, the TCA acknowledges that it engages interns as the opportunities arise and solicits the support of organizations, such as the Texas Accountants and Lawyers for the Arts, on a pro bono basis. Another critical gratis contribution was the service of country music legend Willie Nelson, who volunteered his time and talents to appear in a public service commercial for the Commission's State of the Arts license plate promotional. The Commission also benefits from the work of the board of the Texas Cultural Trust Council, which was established "to provide a stable funding source that will enhance the cultural quality of life by ensuring the future of arts for all people of Texas" (Texas Government Code, §444.0261 and §444.027). Because of the TCA's emphasis on servicing immediate-rather than on-going-projects, it is a good example of Valente's and Manchester's ad hoc style (see Table 2 for a brief overview).

Texas State Centralized Volunteer Programs

Although significant variation exists within each organizational unit responding to the State Agency survey, a majority of the programs included could be characterized as either centralized or decentralized volunteer systems. As illustrated in Table 3, these centralized organizations operate comprehensive statewide volunteer systems. In each instance, the state agency sets standards for volunteer involvement at the state level. Staff designated to manage volunteers-on either a full- or part-time basis-work on the regional level to manage volunteer initiatives in accord with the established regulations. The central offices also function to assist with regional hiring, in-service, and staff development, and the central offices establish uniform recordkeeping and tracking systems. Although highly variable across agencies, budgets are also designated to support the volunteer programs regionally and at the central office levels.

In the case of the Texas Youth Commission (TYC) and the Texas Department of Mental Health and Mental Retardation (MHMR), legal or legislative processes undermine the volunteer programs. According to the TYC's Administrator of Community Relations Tammy Vega, the legal agreement in the 1984 federal class action court settlement Morales vs. Truman (1983) states:

Table 3. Centralized Programs

Agency	Program / Initiative	Description
Texas Youth Commission (TYC)	Volunteerism and Community Involvement Program	Volunteers in this agency work in four areas to provide mentoring, tutoring, and chaplaincy services and serve with one of the community resource councils at each institution.
Mental Health and Mental Retardation (MHMR)	Community Relations	The agency houses a network of 23 Volunteer Services Councils that support the agency's fund development activities and special projects. Volunteers work in state hospitals, schools, and centers across Texas.
Texas Department of Criminal Justice (TDCJ)	Volunteer Program	About 25,000 volunteers-the majority of whom support the chaplaincy-help offenders transtion back into society.
Office of the Attorney General	• Child Support Division • Volunteer / Intern Program	Volunteers work in 65 child support offices and provide staff assistance in processing caseloads, developing and enforcing child support orders, and locating absent parents. Unpaid interns and volunteers work with an array of public service professionals as they support programs throughout the agency.

> The Agency shall take steps to expand the use of volunteers in TYC institutions and facilities. Volunteers shall be utilized to expand students' opportunities for educational and recreational experiences, to provide students with increased social interactions and to assist students, as appropriate, in successfully completing the treatment program.

TYC hires one central office administrator and eighteen full-time and nine part-time staff to support volunteer initiatives. This agency also benefits from a network of affiliated nonprofit organizations. A total of 24 regional volunteer resource councils and one state level council work to enhance community relations' initiatives at the state juvenile detention facilities.

Within MHMR, an administrative code (Community Relations Chapter 417, Subchapter G) guides the system-wide engagement of community resource programs. This code directs the work of the central office Community Relations staff of four full-time employees and the efforts of the 41 full-time and 33 part-time regional employees responsible for volunteer management, institutional community relations, and public information duties. Like TYC, MHMR has a network of 23 Volunteer Services Councils that support the agency's volunteer initiatives through fund development activities and special projects.

With approximately 25,000 volunteers the Texas Department of Criminal Justice (TDCJ) can easily boast the largest volunteer work force among the state's centrally organized volunteer efforts. In place of a central office staff, however, TDCJ manages its volunteer efforts through a 12-person Volunteer Coordination Committee. The system is governed by a uniform set of policies and procedures and all volunteers are required to attend a uniform training program. Likewise, staff who work at the state's various prison facilities receive mandatory in-service education on working with volunteers. Prison guards are assigned to all-volunteer lead groups and activities, and chaplains are frequently called upon to assist with or manage volunteers. In fact, a great majority of the

volunteers assisting in the State's prisons come from religious communities eager to assist the incarcerated. The Office of the Attorney General houses its volunteerism initiative within the Agency's Child Support Division. The goals of this program are to "locate absent parents, establish paternity, secure court orders for financial and medical support, enforce child support orders, and collect and disburse child support payments" (Rehnborg et al., 2002:49). In 2002, 652 volunteers assisted the 65 statewide child support offices in accomplishing these objectives. Fourteen regional information specialists complement the work of the central agency staff person in achieving the program's stated goals. The Attorney General also centrally manages a Volunteer / Intern Program in which participants work with public service professionals throughout the agency. Six-hundred and seventy-two volunteers donated more than 81,000 hours of service in a variety of capacities for this program.

Centralized Programs: Facility Specific

A subset of the centralized programs, the Facility Specific Programs (see Table 4) include three public sector agencies that serve the state through one central Austin city-based facility, rather than a network of state and regional offices. A rehabilitation center, a school, and a museum each operates a program that serves the needs of the organization. In our study, the Criss Cole Rehabilitation Center identified a cohort of twelve volunteers guided by one staff person who shares this responsibility with her other job duties. The Bob Bullock Texas History Museum operates the most comprehensive volunteer program of these three organizations with two staff persons managing a non-salaried work force of about 200 volunteers. At the Texas School for the Blind and Visually Impaired, two employees contribute modest amounts of time to the coordination of 132 volunteers and work to support a variety of community group partnerships.

Table 4. Centralized Programs: Facility Specific Programs

Agency	Program / Initiative	Description
Commission for the Blind	Criss Cole Rehabilitation Center	This Center is a comprehensive vocational rehabilitation training facility. Volunteers assist with office support, mentoring, classroom assistance, and client services.
State Preservation Board	Bob Bullock Texas History Museum	200 volunteers provide administrative support and serve as docents, visitor guides, and special event assistants at this Austin-based museum.
Texas School for the Blind and Visually Impaired	Volunteer Program	Volunteers provide adaptive physical education assistance, mentoring, tutoring, special event support, clerical assistance, help translating text into Braille, computer entry, and other support.

Texas State Decentralized Volunteer Programs

In the previous section, we provided examples of volunteer programs within state-run organizations that are managed by a specific individual or group. Such centralized models are common in Texas. Fully half of the reporting state agencies in this project-and the remainder in our sample-operate decentralized volunteer systems. Rather than maintaining one management focal point, the following organizations have multiple centers from which they locate, train, and utilize volunteers for the benefit of the state's citizenry. As shown in Table 5, the Texas Department of Parks and Wildlife operates two separate and distinct volunteer initiatives: the Education Program Instructors and the State Park Volunteer Program. Each program is located in a different division of the agency with

separate chains of command, each program has a unique manager, and each manager completed a survey revealing different data collection and recordkeeping systems.

Through the Education Program Instructors initiative, the State's hunter, boater and angler education programs are delivered almost exclusively by 3,500 trained and certified volunteers. In 2002, these volunteers reportedly instructed education programs for approximately 33,000 hunters, 10,000 boaters, and 7,000 anglers. Collectively, volunteers provided 53,000 hours of service uniformly valued at the federally approved

Table 5. Decentralized Programs

Agency	Program / Initiative	Description
Department of Parks and Wildlife	• Education Program Instructors • State Parks Volunteers	This project trains and certifies 3,500 volunteers who provide the state's hunter, boater, and angler education programs. Volunteers help in park offices, assist with clean-up and construction work, adopt trails, and serve as park hosts among other jobs.
Department of Human Services (DHS)	• Adopt-a-Nursing Home • Family Pathfinders • Volunteer and Community Services	This program promotes community volunteer involvement with Texas' long-term care facilities to enrich the lives of residents. A community-based partnership of volunteer teams from faith-based organizations, civic groups, and businesses, helping families along the path to self-sufficiency. This program is made up of regionally operated programs across the state, engaging volunteers in activities that support programs across the agency.
Department of Protective and Regulatory Services (DPRS)	• Adopt-a-Caseworker • Rainbow Room	This program creates a support system between the community and Child Protective Services by matching a local organization, business, or group to a caseworker. The Rainbow Room assists hundreds of children who have entered the state's care due to abuse or neglect by providing resources for children and families in need.
Texas Department on Aging (TDoA)	• Benefits Counselors • Volunteer Ombudsman Program	These counselors provide services in 28 locations across the state. A federally mandated initiative in which 870 volunteers are engaged in Ombudsman duties across 28 regional Area Agency on Aging offices.
Texas Commission on Environmental Quality (TCEQ)	• Lake and River Clean-Up • Source Water Protection Program	Large groups of volunteers are organized to conduct 'clean-up' events around the state. Designed to protect the safety and integrity of the water supply, this program trains volunteers to inventory potential water sources for contaminants.

Agency	Program / Initiative	Description
Texas General Land Office (GLO)	• Adopt-a-Beach	Since 1986, nearly 300,000 volunteers have removed 5,200 tons of trash and debris from hundreds of miles of Texas coastlines.
	• Adopt-a-Map	Through partnership with civic organizations, clubs, and companies, Adopt-a-Map volunteers raise funds to preserve historic maps and other documents.
Texas Department of Health (TDH)	• Summer Youth Volunteer Program	Annually, 50-70 youth volunteer in agency offices for 8 weeks in the summer.
	• Texas VISTA Health Corps	AmeriCorps VISTA volunteers work with Texas communities promoting public health services and supporting grassroots community development efforts.
	• Texas Volunteer Health Corps	Annually, 400-600 unpaid students and community volunteers support public health efforts statewide in agency offices and state hospitals.
	• Volunteer Mailroom	Volunteers from a wide-range of programs serving persons with disabilities provide administrative support that also serves as developmental opportunities for the volunteers.
Texas Historical Commission (THC)	• Archeological Stewards Network	A group of highly skilled and carefully selected volunteer archaeologists work to preserve Texas' archaeological heritage.
	• County Historical Commission	Volunteers help link local communities and the historical commission by providing education, reviewing applications for historical markers, and preserving artifacts.
	• Visionaries in Preservation	This program facilitates community-based strategic planning initiatives to help communities chart their future based in part on the roots of their historical traditions.
Texas State Library and Archives Commission (TSLAC)	• Archives and Information Services	This program identifies, collects, and makes available for research valuable official records of Texas government and other significant historical resources.
	• Friends of the Library and Archives Commission	This program is a nonprofit organization whose volunteers generate support for TSLAC through its local chapters.
	• Talking Books Program	This program provides books and other printed materials in an audio format to Texans who are unable to read standard print material.
	• Volunteer Recording Studio	Volunteers produce about 150 new books a year. Volunteers record books, operate audio equipment, deliver products, provide administrative support, and help monitor and proofread recordings.

rate of $12.00 per hour. Such contributions leverage services to the State valued at about $660,000.

Under the aegis of the State Parks Volunteer program, volunteers help in park offices, assist with clean-up and construction work, "adopt" trails, and serve as park hosts among other jobs. In the fiscal year 2001, volunteers served more than 450,000 hours in Texas parks. State prison inmates who agreed to supervised extra-duty, non-compensated work clocked an additional 600,000 hours of service, which was separately tracked within the volunteer program. Unlike the Education Program Instructors division, however, the wage equivalency of the park volunteers varies from $7.50 per hour to $14.85 per hour based on comparable wage analysis not adjusted to include fringe benefits. Including the prisoners' work, the value of this volunteer support is between $7,850,000 and $15,529,500. It is interesting to note that though hours of service were carefully tracked in the parks volunteer division, less attention was given to counting the number of persons serving, and therefore this statistic is not available. Although recordkeeping systems vary significantly, a representative from the State's Department of Parks and Wildlife was willing to go on record stating, "The State's 119 parks could not open their doors without the support of volunteers."

The Department of Human Services (DHS)-the second agency in Table 5-operates three essentially independent programs. Unlike the Department of Parks and Wildlife, however, one staff member is charged with nominal centralized oversight duties. Still, because this staff person has no direct authority over two of the three programs, each program operates with reasonable autonomy, and each division manages its own data collection and reporting practices, we classified it as a decentralized operation.

Among the many responsibilities of the DHS is the regulation of long-term care nursing facilities. The State estimates that approximately half of all nursing facility residents are without family, friends, or a living spouse to make regular visits. The Adopt-a-Nursing Home initiative addresses this concern by facilitating friendships between seniors and volunteers. While recordkeeping is admittedly loose, the agency estimates that 3,831 groups of three or more persons served nearly 103,000 hours through visitation and group events at 656 long-term care facilities. Volunteers, who first learn about sensory awareness and the health concerns of the elderly, conduct a wide variety of activities ranging from parties to classes to patient visitation. Youth visitation is further facilitated through an Adopt-a-Nursing Home badge, created as a direct result of this statewide initiative by the Girl Scouts of America.

Family Pathfinders, the second of the DHS's three volunteer initiatives, helps connect welfare recipients with a mentor family or mentor church group. Although a centrally-based staff person oversees the program, direct supervision of the 585 mentoring relationships occurs at the regional level. Finally, the 110,375 volunteers that provided over 823,000 hours of volunteer service to the programs and services of the DHS are also managed largely on a regional basis by 17 deployed staff people as part of the Volunteer and Community Services program. These volunteers provide office support, assistance with client services, and other general duties throughout the State of Texas.

Another agency that operates according to the decentralized model is the Department of Protective and Regulatory Service (DPRS). Charged with the responsibility of protecting children, seniors, and the disabled from abuse and neglect, the DPRS provides an array of services supported in part by citizens from the community. Regional offices employ staff persons who divide their time between volunteer management and other work responsibilities. In addition, the agency collaborates with a nonprofit community-based organization created specifically to address some of the agency's unmet needs. Founded by key leaders of the Junior League of Dallas, Greater Texas Community Partners assists Child Protective Services (CPS) caseworkers through the sponsorship of two programs promulgated on a statewide basis: Adopt-a-Caseworker and Rainbow Rooms.

The Adopt-a-Caseworker project finds groups and organizations to 'sponsor' caseworkers. These sponsors assist caseworkers in meeting some of the material needs encountered in their caseloads. Assistance ranges from helping caseworkers purchase a birthday cake for a child to more substantive aid such as procuring school supplies, clothing, or other basic needs. A Rainbow Room is a specialized 'store' available only to CPS caseworkers. These stores stock first quality, new donated goods such as diapers, car seats, clothing, and other supplies. Every dollar raised by the Greater Texas Community Partners goes directly to the clients

of DPRS. Although both programs represent a significant contribution of volunteer time and money, insufficient recordkeeping precludes a comprehensive accounting of the monetary value of this service program. In this example, we see how a decentralized agency can provide diverse, successful programs but is unable to provide an overall picture of its programs because of its lack of codification.

At the Texas Department on Aging (TDoA), volunteers protect the rights of seniors through the Benefits Counseling and the Volunteer Ombudsman Program. The State's 221 Benefits Counselors receive 50 hours of training to enable them to properly explain to Texas' aging citizens the legal complexities of state and federal health care insurance and other benefit programs. The Counselors provide both legal awareness and legal assistance to seniors with specific benefits-related problems. Funding for these programs come from both state and federal sources, including Title III of the Older Americans Act of 1965 (see 42 U.S.C. §§ 3001-3058ee).

TDoA's Ombudsman project provides a voice for seniors living in long-term care facilities. Volunteer Ombudsmen investigate complaints made by or on behalf of the residents of nursing homes. These trained volunteers are expected to maintain a visible presence in the facilities, to investigate complaints, and to compile data about every facility in their region. The State's 870 Ombudsmen clocked nearly 83,000 hours of service in 2002. A federally prescribed initiative, TDoA carefully monitors program management.

The Texas Commission on Environmental Quality (TCEQ) is another State agency that has maintained detailed records on its volunteers. With a mission to protect the air, water, and land of the country's largest continental state, the TCEQ engages volunteers in the Lake and River Clean-Up program. Managed in collaboration with the nonprofit Keep Texas Beautiful and its 300 affiliate organizations, the state-run project seeks to both educate Texans about the health hazards associated with poor quality drinking water and to organize litter clean-up events on a community basis. Additionally, the TCEQ operates a Source Water Protection Program that trains volunteers to inventory potential sources of water pollution and to safeguard their community's water supply. Volunteers with Global Positioning System (GPS) technology certification are locating and mapping potential contaminant sources. In 2001, more than 25,000 volunteers served in the Lake and River Clean-Up efforts and tracked their progress by the tons of debris removed. Perhaps even more compelling than the statistics gathered by the TCEQ is the human involvement-especially from retired volunteers-in facilitating program objectives and achieving visible community outcomes.

Another agency that manages its volunteers according to the decentralized model is the Texas General Land Office (GLO). The GLO is the state's oldest agency that is responsible for natural resources, mineral-rights properties, land titles and records maintenance, surveys, and historic maps. The twice-yearly Adopt-a-Beach initiative is one program within the GLO that organizes thousands of volunteers to clean up litter from the state's extensive coastline. Two-hundred and eighty-three thousand volunteers have removed more than 5,200 tons of trash since the programs inception in 1986. In addition, volunteers document the types of debris found. This allowed the agency to build a database that proved crucial to passing the International Maritime Organization's MARPOL Annex V treaty, which banned the dumping of plastics anywhere in the world's ocean.

Through the agency's Adopt-a-Map program volunteers raise funds for the preservation of the millions of priceless antique documents, maps, and lithographs. Tax deductible donations and grants received from nearly 300 individuals, groups, corporations, and foundations have raised over $210,000 and more than 200 maps have been preserved and scanned and are viewable on the internet (see http://www.glo.state.-tx.us/maps.html).

At the Texas Department of Health (TDH) volunteers build healthier communities through several distinct programs. For instance, the department organizes a small, relatively informal summer program engaging students in volunteer activities. In 2002, the state's Volunteer Health Corps, a VISTA initiative, engaged 536 members in nearly 60,000 hours of service. At the time of this investigation, the Health Corps was realigning its work to address the new priority issues of bio-terrorism and public health preparedness. TDH also engages volunteers in a unique Mailroom venture in which 188 persons, many with some form of physical disability, participate in a therapeutic modified work experience of preparing and processing mail.

Charged with preserving Texas' architectural, archeo-

logical, and cultural landmarks, the Texas Historical Commission (THC) engages volunteers through is Archeological Stewardship Network, County Historical Commissions, and Visionaries in Preservation program. The Archeological Stewards are a group of 108 highly skilled and carefully selected volunteer archeologists who devote more than 15,000 hours of service annually to preserving the State's archeological heritage.

The State's Historical Commission is a comparatively smaller agency that also depends on County Historical Commissions to provide a link that is essential between the local communities and the THC. This network of committed volunteers provides education, reviews applications for historical markers, and preserves artifacts for the benefit of present and future generations. The THC calculates that 3,145 volunteers donated 159,178 hours of service through the county-based network in 2002.

The volunteer-driven initiative Visionaries in Preservation program facilitates community-based strategic planning operations to help communities chart their future based in part on the roots of their historical traditions. Close to 200 volunteers supported this network in 2002; though, their hours of service were not tracked. True to the decentralization model, the THC relies heavily on local management of community volunteers.

The last state agency discussed here that falls under the rubric of the decentralized model is the Texas State Library and Archives Commission (TSLAC). This agency involves volunteers in the direct work of the agency through four main programs. Typical of agencies with decentralized volunteer programs, each of these initiatives operates independently of the other and often with different understandings of the resources available within the agency to support these community-based projects.

In this agency, volunteers for the Archives and Information Services are charged with identifying, collecting, and making available official records of the Texas government and other historical documents. The TSLAC's Friends of the Library and Archives organization is dedicated to building financial support for the programs through its local chapters. To succeed, it has relied on community service and restitution clients in nearly 16,000 hours of uncompensated service.

TSLAC has also been privileged to work collaboratively with community groups. Operating since 1932, the Talking Books Program records books for the blind and dyslexic. The audio library contains over 80,000 titles, and each year volunteers add an additional 150 new titles to the program. Also, the Texas Telephone Pioneers, a group of retired electronic technicians, donate their time and expertise to fixing the audio equipment for this Program. TSLAC valued the 39,869 hours of volunteer service to its various programs in excess of $400,000. Finally, volunteers provide a variety of services to sustain the Volunteer Recording Studio of the TSLAC. This agency estimates that volunteers help add approximately 150 new books each year to their collection. Though many of the services of the TSLAC overlap, these programs work independently of each other for the most part, providing several examples of decentralized volunteer state-run agencies in the U.S., and based on our sample, this appears to be a successful-and the most common-model in Texas.

Conclusion

Volunteer engagement in Texas State Agencies is extensive, yet volunteers lack either a champion or a voice in the Texas Legislature. Rathgeber's 1993 report and the 2002 data on which this article is based constitute the only unified records of the contribution of volunteers to the work of these agencies. As a consequence, legislative reorganizations can and do take place without regard to the implication the legislation may have on volunteer engagement or volunteer program management. This is exactly what happened with House Bill 2292, a sweeping piece of legislation that re-organized the delivery of the State's health and human services in 2003. Although volunteer programs continue to exist within the newly re-organized agencies, the extent of service is exceptionally difficult to track given reduced staffing that followed the downsizing required by the reorganization.

Though the authors remain committed to locating the state's volunteers after this re-organization, the task has proven complex and difficult. With fewer available staff at the state level, the reporting relationships between regional offices and central offices have changed in ways that reduce the attention previously afforded to volunteers and volunteer infrastructure. In short, although volunteers contribute greatly to huma-

nizing the hand of the government, no authoritative voice was or is available to support or fully utilize this critical resource.

Further contributing to the difficulty of championing the volunteer contribution at the state level is the widely divergent practices of recordkeeping and data collection. Perhaps partially a result of the abundance of decentralized programs in Texas, the lack of a unified data management system or agreed upon standards for data collection make it difficult to mount a defense for a workforce that may be crucial to personalized service delivery, yet largely invisible in the state's enormous bureaucracy. Likewise, the fact that volunteers exist in a wide-variety of organizational pockets lead by staff carrying multiple titles-many of which say nothing about volunteer engagement-adds to the complexity of the picture.

Volunteerism is not and should not be "just about" the money saved. An informed citizenry is critical to a healthy democracy. People want to be of service and they want to be a part of the communities in which they live. The state has a decided role in facilitating this involvement and in educating the electorate-not just through voting and public education but also through direct involvement in its actions.

U.S. citizens have the right to see how their tax dollars are spent and they have an obligation to be a part of the challenges confronting their elected officials. The networks developed and the learning acquired through volunteer efforts are in fact an investment in the future of the state and the nation. While platitudes frequently seem gratuitous, the actions that generate these platitudes are clearly the result of community building and should be the substance of nation building. In the wake of the recent natural disasters of Hurricanes Katrina and Rita, volunteers demonstrated once again the irreplaceable value of their contributions. The state has an obligation to work effectively with both organized and spontaneous volunteers. This responsibility will not be met until volunteers and those who support them find a way on to the state's organizational charts and into the state's master planning.

Referenties

American Red Cross. Help Prepare Your Community: Volunteer. Retrieved November 26, 2006 from http://www.redcross.org/prepare/volunteer.html.

Brudney, Jeffrey L. and Edward Kellough. (2000). Volunteers in State Government: Involvement, Management, and Benefits. *Nonprofit and Volunteer Sector Quarterly*, 29(1), 113-130.

De Tocqueville, Alexis. (1945 [1864]). *Democracy in America*, 1st edn. New York: Alfred A. Knopf.

Fahrenthold, Lisa A. (2003). Family Volunteering and Youth Engagement in the Non-Profit Sector: An Analysis of Benefits. *ServiceLeader.org*. Retrieved November 26, 2006 from http://www.serviceleader.org/new/managers/2004/06/000242print.php.

Habitat for Humanity. Habitat for Humanity Fact Sheet. Retrieved November 26, 2006 from http://www.habitat.org/how/factsheet.aspx.

Independent Sector. (2006). Independent Sector Survey Measures the Everyday Generosity of Americans. Retrieved November 26, 2006 from http://www.independentsector.org/programs/research/gv01main.html.

Meals on Wheels. History of Meals on Wheels. Retrieved November 26, 2006 from http://www.mowaa.org/displayContent.asp?mid = 1&currentid = 9&type = I.

Meijs, L.C.P.M. (2004). *The Resilient Society: On Volunteering, Civil Society and Corporate Community Involvement in Transition*. Rotterdam: Erasmus Universiteit Rotterdam.

Morales v. Truman. 569 F. Supp. 332 1983 U.S. Dist. LEXIS 15935 (1983).

Musick, Marc. (2005). Volunteering and Monetary Giving in Texas. The Investigator, 2(1).

University of Texas at Austin: RGK Center for Philanthropy and Community Service.
National Volunteer Fire Council. (2005). Fact Sheet. Washington, D.C.: National Volunteer Fire Council.
Rathgeber, Julia. (1993). *Texas Gets a Hand: Volunteerism and Other Contributions to Selected State Agencies in Fiscal Year 1992*. Austin, TX: Senate Research Center.
Rehnborg, Sarah Jane, Catherine K. Fallon and Benjaminn Hinerfeld. (2002). I*nvesting in Volunteerism: The Impact of Service Initiatives in Selected Texas State Agencies*. University of Texas at Austin: RGK Center for Philanthropy and Community Service.
Rochester, Colin. (1999). One Size Does Not Fit All: Four Models of Involving Volunteers in Small Voluntary Organizations. *Voluntary Action*, 1(2), 7-20.
Salamon, Lester. (1996). *The Nonprofit Primer*. Washington, D.C.: The Foundation Center.
Texas Government Code. Retrieved November 26, 2006 from http://tlo2.tlc.state.tx.us/statutes/statutes.html.
Valente, Carl F. and Lydia D. Manchester. (1984). *Rethinking Local Services: Examining Alternative Delivery Approaches*. (Special Report, No. 12). Washington, D.C.: International City Management Association.
The White House. (January 29, 2002). President Delivers State of Union Address. Retrieved November 26, 2006 from http://www.whitehouse.gov/news/releases/2002/01/20020129-11.html.
Volunteers in Police Service. Retrieved November 26, 2006 from http://www.policevolunteers.org/.
Vrijwillige inzet in het licht van de vergrijzing

4 Senioren uit de luwte

plaatsbepaling

Kees Nauta,
secretaris Brabants Kenniscentrum Ouderen (KBO)

Ouderen werden lange tijd beschouwd als een categorie mensen die het verdienden om te genieten van een welverdiende rust na een leven van hard werken. Die visie is inmiddels drastisch gewijzigd. De kentering kwam aan het eind van de vorige eeuw. De ontwikkelingen in de provincie Noord-Brabant zijn illustratief voor het hierna volgende proces. Nadat de Commissie-Van Veldhoven concludeerde dat ouderen nog veel te bieden hadden, werd in de jaren negentig het programma Vitaal Grijs gestart met diverse projecten om de vitaliteit van ouderen te promoten en hun actieve betrokkenheid bij de samenleving te stimuleren. Een van de uitvloeisels van Vitaal Grijs is het concept Is uw gemeente Ouderenproof?, waarin ouderen worden uitgenodigd hun eigen leefomgeving te beoordelen en voorstellen voor verbeteringen te formuleren.

Inmiddels is iedereen ervan doordrongen dat vergrijzing een enorme impact zal hebben op alle terreinen van de samenleving. In de nabije toekomst zijn ouderen keihard nodig 'om de boel draaiende te houden'. Er dreigen tekorten op de arbeidsmarkt en in het vrijwilligerswerk. Er wordt steeds meer verwacht van mantelzorg, die voor een groot gedeelte door de oudere generatie wordt geleverd. Als gevolg daarvan verschuift het kader waarbinnen ouderenbeleid wordt geformuleerd. Nog steeds heeft maatschappelijke participatie van ouderen intrinsieke waarde, maar ze wordt nu steeds meer gezien in termen van maatschappelijk nut. Om het potentieel van ouderen zo volledig mogelijk te benutten gaan concepten als De Zilveren Kracht nog een stap verder. Daarin wordt gezocht naar mogelijkheden om de energie, kennis en kundigheid van ouderen letterlijk en figuurlijk 'te gelde' te maken.

Op dit moment is de zoektocht naar aansprekende voorbeelden van maatschappelijke inzet van ouderen in volle gang. Essentieel is het vinden van een evenwicht tussen de wensen en behoeften van ouderen enerzijds en hun maatschappelijke bijdragen anderzijds.
Bijgaand artikel levert een waardevolle bijdrage aan die zoektocht. Op compacte wijze belichten de auteurs de verschillende dimensies van wat zij het vergrijzingdiscours noemen. Feiten, beleid en opinies zijn overzichtelijk op een rijtje gezet. De schrijvers concluderen terecht dat vergrijzing kansen biedt, maar voor een optimale benutting van die kansen moeten nog veel vragen beantwoord worden.

Vrijwillige inzet in het licht van de vergrijzing

Senioren uit de luwte

4

Ina Wilbrink
Jel Engelen

Inleiding

Drie levensfasen telt een mensenleven van oudsher: jeugd, volwassenheid en ouderdom. In de loop van de vorige eeuw is er, althans in de welvarende delen van de wereld, een levensfase bij gekomen. Een nieuwe fase van actieve ouderdom, tussen het einde van de arbeidsloopbaan en het begin van de echte ouderdom. Maatschappelijk gezien verkeren ouderen in deze fase min of meer in de luwte. Immers, ze zijn vrijgesteld van de noodzaak om te werken, zonder dat die ruimte is ingevuld met nieuwe maatschappelijke plichten. Op individueel niveau bracht deze luwte senioren de vrijheid om de nieuwe levensfase naar eigen inzicht in te vullen met 'golfclinics', kleinkinderen of met vrijwilligerswerk. Met het spitsuur van het leven net achter de rug voor velen een ongekende luxe, in de praktijk soms ook een ongekend gevoel van leegte.

Inmiddels zijn ouderen zelf niet meer de enigen die zich met de invulling ervan bezighouden. Nu de eerste jaargangen van de omvangrijke babyboomgeneratie de actieve ouderdom bereiken, lijkt de maatschappelijke impact van de demografische vergrijzing pas goed door te dringen. De maatschappelijke luwte wordt in hoog tempo ingevuld met nieuwe verwachtingen. Door de overheid, de arbeidsmarkt, de organisaties die draaien op vrijwillige inzet, maar ook door het eigen primaire netwerk. De neerslag is te vinden in een hoog oplaaiend vergrijzingsdiscours, waarin bijdragen vanuit uiteenlopend perspectief over elkaar heen buitelen. De toonzetting varieert van doemdenken over oplopende 'grijze druk' tot optimisme over de zilveren kracht van een vitale, goed opgeleide en welvarende generatie senioren.

In dit artikel doen we een poging om, toegespitst op de invalshoek van de vrijwillige inzet[1], de recente ontwikkelingen in het vergrijzingsdiscours in kaart te brengen. Hoofdbestanddeel bestaat uit het verzamelen van de feiten. Deze worden geconfronteerd met beleidsvoornemens en opinies. De feiten baseren we op landelijke onderzoeken, uitgekomen vanaf 2004, geïllustreerd met enkele lokale en provinciale studies. Het beleid bestuderen we vanuit teksten van de landelijke overheid en adviesorganen. De opiniërende teksten zijn afkomstig uit een veelheid van bronnen en zijn vaak een reactie op voorgenomen overheidsbeleid.

Dezelfde driedeling in feiten, beleid en opinie is terug te vinden in de opbouw van dit artikel. In het eerste deel schetsen we een beeld van de huidige participatie van senioren, zowel in algemene zin als toegespitst op vrijwillige inzet. In het tweede deel kijken we naar het overheidsbeleid, uitgewerkt in beleid op lange en kortere termijn. De opiniërende teksten worden in het derde deel samengevat vanuit drie invalshoeken, vanuit het perspectief van ouderdom als levensfase, vanuit de optiek van het vrijwilligerswerk en van de gehanteerde marketingstrategie.

Huidige participatie

Het algemene beeld

Een brede schets van de activiteiten waarmee senioren zich bezighouden, ontlenen we aan de Rapportage ouderen 2006 van het SCP (de Boer red., 2006). De geciteerde cijfers zijn - tenzij anders aangegeven - gebaseerd op het Tijdsbestedingonderzoek (SCP/TBO) 2000.

[1] We hanteren een brede definitie van vrijwillige inzet, namelijk alles wat senioren in georganiseerd en ongeorganiseerd verband (met en zonder vergoeding) verrichten aan vrijwilligerswerk en burgerinitiatieven. Mantelzorg rekenen we hier niét bij.

Betaalde arbeid

In de Rapportage ouderen 2006 zijn de eerste effecten zichtbaar van het minder toegankelijk worden van verschillende exitroutes uit de betaalde arbeid (VUT, WW en WAO): het aandeel werkende mannen onder de 55 tot 64-jarigen steeg van 40 procent in 1992 naar 52 procent in 2005, het aandeel betaald werkende vrouwen van 11 naar 27 procent. De leeftijd waarop de gemiddelde mannelijke werknemer het arbeidsproces verlaat, steeg daardoor in tien jaar van 60 naar 61 à 62 jaar (2004). Een langere betrokkenheid bij het betaalde arbeidsproces spreekt ook uit de groei van het 'grijs ondernemerschap'. Volgens cijfers van de Kamer van Koophandel steeg het aandeel van de seniorstarters (50+) onder de ondernemers van 9,9 procent in 2002 naar 13 procent in 2004. Overigens wordt daarbij aangetekend dat het ondernemerschap voor een deel van de senioren geen vrije keuze is, maar wordt ingegeven door de leeftijdsdiscriminatie op de arbeidsmarkt (Huijsmans, 2006).

Meer vrije uren

Met het aanbreken van het 65ste levensjaar is de betaalde arbeidsloopbaan voor nagenoeg alle ouderen ten einde. Met als resultaat een forse stijging van het gemiddeld aantal 'vrij besteedbare uren'; 65-plussers beschikten in 2000 over 58,7 vrije uren per week, 16 uur meer dan de nog volop werkzame leeftijdsgroep van 35-54 jaar en nog altijd 8 uur meer dan de groep van 55 tot 64 jaar. Opmerkelijk is dat mannen wekelijks gemiddeld bijna 10 uur méér vrije tijd hebben dan vrouwen. Mannen nemen na hun pensionering weliswaar meer huishoudelijke taken op zich, maar blijven daarin toch ver achter bij vrouwen. Beide seksen besteden de toegenomen vrije tijd vooral aan mediagebruik, sociale contacten en hobby's. Toch herkennen de meeste ouderen zich niet in het stereotype beeld van het 'Zwitserlevengevoel'. Ze zien zichzelf eerder als autonome, ondernemende burgers die bewust een eigen invulling geven aan een nieuwe levensfase (Penninx, 2005).

Informele zorg

Tot die eigen invulling hoort voor velen ook het bieden van informele zorg en het passen op de kleinkinderen. Bijna 50 procent van de kinderen krijgt oppashulp van de (schoon)ouders bij de opvang van kleinkinderen; in 12 procent van die gezinnen is de opvang dagelijks, bij 61 procent minstens wekelijks. In 2000 besteedden de betreffende grootouders hieraan gemiddeld 5,6 uur per week, twee keer zoveel als in 1980. Nog intensiever is de grootouderinzet als beide partners substantieel werken. In 70 procent van deze gezinnen passen grootouders op, een op de vier grootouders vervult er ook huishoudelijke taken. Grootouders zijn daarmee niet alleen in omvang de belangrijkste leveranciers van kinderopvang, voor veel ouderparen is het inschakelen van de eigen ouders bovendien een bewuste keuze.

Ouderen zijn daarnaast actieve mantelzorgers. Op jaarbasis biedt zo'n 40 procent van de vijftigplussers zorg aan iemand binnen het eigen netwerk. Dit cijfer komt zowel uit landelijk onderzoek (Breedveld, 2004), als uit een onderzoek onder Brabantse ouderen (Bosch en Smets, 2005). Van 'zware' mantelzorg is sprake als de zorg langer dan 3 maanden meer dan 8 uur per week vergt. In 2004 verleende 10 procent van de Brabantse ouderen - vaker vrouwen - dergelijke zorg.

Veranderingen in levensloop

Hoe vitaal deze levensfase vaak ook inzet, langzamerhand nemen de chronische aandoeningen toe. Van de 55 tot 64-jarigen heeft ruim een derde langdurig lichamelijke beperkingen, bij de 75 tot 84-jarigen ruim drie kwart, boven de 85 jaar heeft nagenoeg iedereen ermee te maken (Struijs, 2006). Doorgaans zorgt dat voor een vermindering in de deelname aan het maatschappelijke leven, vooral als het aandoeningen zijn die de mobiliteit beperken (Hoeymans e.a., 2005).

Meer inzicht in de samenhang tussen lichamelijke beperkingen en andere veranderingen in de levensloop geven de uitkomsten van het LASA-onderzoek naar longitudinale veranderingen onder 58-88-jarige Amsterdammers (Broese van Groenou e.a., 2006). De onderzoeksgroep kreeg in zes jaar tijd te maken met gemiddeld 1,15 belangrijke veranderingen. Een kwart beleefde twee 'transities', vaak een combinatie van gezondheidsklachten en verhuizing, 8 procent maakte drie transities mee, vaak gezondheidsproblemen plus partnerverlies plus verhuizing.

Vanaf het 75ste levensjaar zien we dan ook bij vele ouderen een beperktere actieradius. Niet alleen in fysieke, maar ook in sociale zin. De omvang van het sociale netwerk wordt kleiner, men geeft minder emotionele en praktische steun aan anderen en ook de deelname aan vrijwilligerswerk en recreatieve activiteiten nemen af.

Deelname aan vrijwillige inzet

Dat senioren bovenproportioneel participeren in vrijwilligerswerk werd al in 2002 aangetoond door Knulst en Van Eijck. Uit hun secundaire analyse van gegevens uit het Tijdsbestedingsonderzoek 2000, bleek dat 55-plussers ongeveer 47 procent van de vrijwilligersuren voor hun rekening namen, terwijl zij op dat moment 23 procent van de bevolking uitmaakten. Het beeld van de steeds actievere seniorvrijwilliger is sindsdien herbevestigd door het CBS (Otten, 2005) dat het percentage vrijwilligers onder de 65-plussers in de periode van 1997 tot 2004 zag stijgen van 27 naar 35 procent. Een opmerkelijke stijging in het licht van de dalende deelname van personen tussen de 25 en 64 jaar in dezelfde periode.

Inmiddels zijn ook de eerste cijfers van het TBO 2005 beschikbaar. De tijdsbesteding aan vrijwilligerswerk van de 65-plussers, sinds 1975 gestegen van 1,1 naar 2,0 uur per week in 2000, daalde in 2005 naar 1,8 uur per week. Daartegenover staat een groei van het vrijwilligersbestand in deze leeftijdsgroep van 27 naar 32 procent. Ook onder de ouderen wordt de komst merkbaar van 'de nieuwe vrijwilliger', die vaak minder intensief participeert. Het door Knulst en Van Eijck al gesignaleerde uitblijven van een 'aflossing van de wacht', zou door deze trend verder versterkt kunnen worden.

De deelname aan vrijwilligerswerk wordt vooral beïnvloed door de factoren kerkelijke binding en opleidingsniveau. Van de hoger opgeleide ouderen met een kerkelijke binding is 60 procent actief, tegenover 34 procent van de totale vijftigplusgroep (Breedveld e.a., 2004).

Setting en duur

Oudere vrijwilligers zijn vooral sterk vertegenwoordigd in kerkelijke en levensbeschouwelijke organisaties, in sportverenigingen en in de zorgsector. Vaak als voorzetting van een al eerder ingezette vrijwilligersloopbaan. In het LASA-onderzoek was in 1995 44 procent van de onderzoeksgroep actief in een vrijwilligersorganisatie, het merendeel (58 procent) was dat na zes jaar nog. Van stoppen is vooral sprake bij de oudere ouderen. Hetzelfde beeld tonen de Brabantse seniorvrijwilligers, driekwart deed het vrijwilligerswerk al langer dan vijf jaar, de meesten meerdere keren per week (Bosch en Smets, 2005).

Naast de 'levenslange vrijwilligers', is er een groeiende groep 'uitstelvrijwilligers'. Tijdens hun werkzame leven kwamen ze aan vrijwilligerswerk niet toe, maar bij het afscheid van de betaalde arbeid worden ze alsnog actief. In het LASA-onderzoek betrof dit ongeveer 20 procent van de niet-actieven. Ook hier speelt opleidingsniveau een belangrijke rol; van de hoger opgeleiden werd 29 procent actief tegenover 14 procent van de lager opgeleiden. De meeste nieuwkomers begonnen met vrijwilligerswerk in het eerste jaar na het afscheid van de arbeidsmarkt.

Niet-deelnemers

Enkele onderzoeken geven ook zicht op de groep die niet deelneemt aan vrijwillige inzet en het potentieel dat hieronder schuilt. Van de Rotterdamse ouderen is dat ongeveer een kwart van de niet-actieven; 14 procent wil wel (vooral jongere ouderen), 10 procent is eventueel bereid. Voor driekwart van de niet-actieven is het niet deelnemen een bewuste keuze; tijdgebrek en een slechte gezondheid zijn hun belangrijkste belemmeringen (Matthijsen, 2005).

Onder de Brabantse ouderen is het potentieel veel groter. Bijna de helft van de niet-actieven is eventueel bereid om vrijwilligerswerk te doen. Die bereidheid leeft vooral in de leeftijdsgroep tussen de 50 en 64 jaar, het gaat vaker om mannen dan om vrouwen, ze hebben een hoger opleidings- en inkomensniveau en ondervinden geen beperkingen door handicap of chronische ziekte (Bosch en Smets, 2005).

Achterliggende waarden

Niet alleen in het LASA-onderzoek, maar ook in een sociaal-geografische studie van Van der Meer (2006) blijken veranderingen in de gezondheidstoestand betrekkelijk weinig invloed te hebben op de deelname aan vrijwilligerswerk. Deze vorm van sociale participatie zou dan ook meer te maken hebben met achterliggende opvattingen en waarden die via de socialisatie zijn overgedragen, zo concludeert de Rapportage Ouderen 2006.

Om zicht te krijgen op die achterliggende waarden, worden in de literatuur verschillende typologieën gebruikt. De indeling van ABF-Research (2005) is toegespitst op maatschappelijke participatie. De leefstijlen van ouderen worden bepaald op basis van twee dimensies, enerzijds de oriëntatie op de maatschappij of op het eigen leven en anderzijds het leven volgens eigen regels of het zich conformeren aan maatschap-

pelijke regels. Hieruit ontstaan de volgende vier stijlen - tussen haakjes het geschatte aandeel op de totale 65-plus populatie:

- Mentor (9%): zet zich in voor de maatschappij, vooral het culturele leven, maar doet dat wel op zijn eigen manier.
- Recreant (24%): is gericht op een ontspannen oude dag in een prettige omgeving.
- Vrijwilliger (30%): is maatschappelijk georiënteerd en doet binnen de eigen sociale omgeving veel aan vrijwilligerswerk en mantelzorg.
- Verzorgde (37%): is afhankelijk van sociale voorzieningen; de eigen omgeving en buurt zijn van groot belang.

Een verder gedifferentieerde benadering biedt de typologie van Motivaction (Vergouw e.a., 2006). Op basis van sociodemografische kenmerken en aangehangen waarden (gericht op behouden en bezitten versus genieten, ontplooien en beleven) worden acht leefstijlen of sociale milieus onderscheiden[2]. Leefstijlen vormen zich in de 'formatieve' jeugdjaren en blijven door de jaren heen opmerkelijk constant. Mensen die in dezelfde periode zijn opgegroeid hebben dan ook vaak een voorkeur voor dezelfde leefstijl(en). Onder de huidige senioren zijn dat vooral de behoudende leefstijlen van de traditionele en moderne burgerij. Bij de babyboomgeneratie is vooral de op zelfontplooiing en zingeving gerichte postmaterialistische leefstijl goed vertegenwoordigd. Deze verschillen in waardenoriëntaties komen ook tot uiting in de deelname aan vrijwillige inzet. Waar bijvoorbeeld de traditionele burger graag dichtbij huis praktische hulp biedt, zoeken postmaterialisten het liever in begeleiding en coaching. Ook ligt hun belangstelling vaak verder van huis, bijvoorbeeld bij milieu of mensenrechten. Kenmerkend voor de babyboomgeneratie als geheel is bovendien dat ze sterk hecht aan autonomie.

Totaalbeeld

Het totaalbeeld is met recht dat van een 'prettig gevulde oude dag'. Ouderen hebben weliswaar gemiddeld meer vrije uren dan jongere leeftijdsgroepen, maar maken zich op vele manieren nuttig. Juist doordat niet elk uur is voorgeprogrammeerd vervullen ze daarmee in de woorden van Schnabel een 'unieke stand-by functie' voor de leeftijdsgroepen die nog wel in het spitsuur van het leven verkeren.

[2] Een mentality-test is te vinden op www.motivaction.nl

Hoewel ook bij ouderen de rolverdeling tussen mannen en vrouwen verandert, blijven vrouwen actiever in de eigen huishouding en in de informele zorg. Mannen zijn beter vertegenwoordigd in de meer geformaliseerde vormen van participatie. Hetzelfde geldt voor het verschil in deelname tussen autochtone en allochtone ouderen. Allochtone ouderen zijn vooral actief in eigen familiekring en binnen informele netwerken, en participeren minder in formele organisaties.

Beleidsvoornemens van de overheid

De algemene kaders

De overheid streeft naar een herijking van de verzorgingsstaat met een andere verhouding tussen overheid en burgers, de contouren van deze 'andere overheid' zijn bij het aantreden van het kabinet Balkenende II geschetst in de kabinetsvisie (de Graaf, 2003).

In de nota Ouderenbeleid wordt de relatie overheid en oudere burger uitgewerkt in het perspectief van de vergrijzing (VWS, 2005). Die vergrijzing hoeft geen ramp te zijn, mits we tijdig zijn voorbereid, is de boodschap van de nota. Om de nadelige effecten in goede banen te leiden en te profiteren van de ontwikkeling dat mensen langer en gezonder leven en langer aan het arbeidsproces deelnemen, is een beleidskader van zeven speerpunten vastgesteld:

- Gezond en fit blijven: activiteiten worden gestimuleerd om ouderen zo lang mogelijk vitaal te houden.
- Meedoen in rechten en plichten: ouderen moeten zo lang mogelijk een actieve bijdrage aan de samenleving kunnen leveren en daaraan volop kunnen deelnemen, in rechten maar ook in plichten.
- Voldoende inkomen: ouderen dienen financieel voldoende toegerust te zijn om een zelfstandig leven te blijven leiden, ook als arbeid geen bron van inkomsten meer is.
- Geschikte woningen: ouderen moeten kunnen beschikken over adequate woonvoorzieningen, afgestemd op hun individuele behoeften en ondersteund door zorgvoorzieningen op maat.
- Vrij bewegen: ouderen moeten zich vrijelijk en veilig kunnen bewegen in de leefomgeving waarvan zij deel uitmaken. De toegankelijkheid van vervoer moet zoveel mogelijk worden verbeterd.
- Zorg verzekerd: ouderen die als gevolg van gezondheidsproblemen kwetsbaar worden, moeten verzekerd zijn van voldoende en kwalitatief goede zorg.

- Waardig sterven: versterking van palliatieve zorg moet ertoe leiden dat ouderen aan het eind van hun leven waardig kunnen sterven.

Het beleid met betrekking tot vrijwillige inzet is vooral uitgewerkt in het tweede speerpunt: meedoen in rechten en plichten. In de concretisering lijken vooral de plichten voorop te staan. Gelet op de sterk verbeterde gezondheidstoestand van ouderen en hun langere levensverwachting, wordt van ouderen een dienovereenkomstig langere productieve bijdrage aan de samenleving gevraagd, in betaalde arbeid én in vrijwilligerswerk en mantelzorg.

Lange-termijnbeleid
Op de langere termijn schetst de nota een nieuwe levensloop, waarin tot de AOW-leeftijd de nadruk ligt op beroepsarbeid en zorgtaken. In de periode van vitale ouderdom gaat activiteit geleidelijk over in inactiviteit. Achterliggende gedachte is dat het recht op een arbeidsloos AOW-inkomen weliswaar een vorm van retributie is van de samenleving voor de contributie in de actieve fase, maar dat dit een voortgaande contributie tijdens de overgangsfase niet uitsluit.
In de eerste jaren van de overgangsperiode ligt deze contributie vaker in een combinatie van minder veeleisende (deeltijd)arbeid met een pensioen als basisinkomen. De arbeidsrelatie zal daarom niet meer automatisch eindigen op de pensioendatum. In de loop van de overgangsfase verschuift het accent voor de bijdrage aan de samenleving geleidelijk naar vrijwilligerswerk en informele zorg.

Korte termijn
In het licht van deze agenda voor de langere termijn is het beleid op de kortere termijn gericht op verhogen van de arbeidsparticipatie, ook na 65 jaar en het stimuleren van vrijwilligerswerk en mantelzorg. De volgende middelen worden daarbij ingezet:

- Onderzoek naar de mogelijkheden om aan uitkeringen de voorwaarde te verbinden van deelname aan betaalde arbeid, vrijwilligerswerk of mantelzorg. Eerste aanzetten zijn bijvoorbeeld de vrijstelling van sollicitatieplicht voor oudere vrijwilligers en mantelzorgers of een prepensioenregeling waarbij mensen zich verbinden tot hun pensioen voor 40 procent van de vroegere arbeidstijd vrijwilligerswerk te doen (VNG, 2005).
- Een duidelijk appel om vrijwilligerswerk te gaan doen aan iedereen die stopt met betaald werk. De Wet maatschappelijke ondersteuning (Wmo) geeft gemeenten hierin een belangrijke rol.
- Zorgen dat vrijwilligersorganisaties ouderen een omgeving bieden die uitnodigt tot meedoen. Ook hiervoor biedt de Wmo gemeenten een kader.
- Drempels wegnemen voor de maatschappelijke participatie van laagopgeleide ouderen door het aanbieden van cursussen en trainingen.
- Verbetering van de voorlichting over de mogelijkheden van vrijwillige inzet, doorbreken van beeldvorming over oudere vrijwilligers en ontwikkeling van methodieken voor het vinden en vasthouden van (oudere) vrijwilligers.
- Ondersteunen en verspreiden van kansrijke lokale initiatieven die een voorbeeldfunctie kunnen vervullen.

Opinies
In de directe en indirecte reacties die het overheidsbeleid oproept, kunnen we drie invalshoeken onderscheiden: de ouderdom als levensfase, het vrijwilligerswerk en ten slotte de ingezette marketingstrategie.

Ouderdom als levensfase
Ofschoon de overheid een breed ouderenbeleid entameert, wordt dit in de concrete uitwerking in feite versmald tot gezondheidsbeleid, zo luidt de kritiek van hoogleraar Sociale gerontologie Ruud Kempen (2004); de samenhang met terreinen als mobiliteit, vrijetijdsbesteding en betaalde arbeid blijft ten onrechte buiten beschouwing. Ook het autonomiebegrip wordt teveel versmald; autonomie is niet alleen onafhankelijkheid van voorzieningen, het is vooral de mogelijkheid zelf het eigen leven in te richten. Zijn visie sluit aan bij de opvattingen van de Nederlandse bevolking (Demos, 2005) en ook bij wat ouderen zelf als belangrijkste wens aangeven (Penninx, 2004). Toegespitst op maatschappelijke participatie willen zij vooral zelf bepalen wanneer ze stoppen met betaald werken. Nu hebben velen het gevoel dat ze speelbal van de economie zijn: eerst vrijwillig/verplicht in de VUT vanwege de jeugdwerkloosheid, straks verplicht doorwerken.
Bij de vrijheid het eigen leven in te richten hoort uiteindelijk ook de vrijheid zich enigszins terug te trekken uit de maatschappij, participatie mag geen opgelegde plicht worden. Ouderen moeten zelf de keus

hebben om volop mee te doen of geleidelijk afstand te nemen (Bosch en Smets, 2005).

De Lange (2005) plaatst vanuit ethisch perspectief kritische kanttekeningen bij de uitgangspunten van de nota: rechtvaardigheid, individuele verantwoordelijkheid en solidariteit. Door het primaat te leggen bij de individuele verantwoordelijkheid, wordt dit laatste uitgangspunt ingeperkt tot een absoluut minimum. Om sociale cohesie te scheppen zijn bredere vormen van solidariteit noodzakelijk. Een verdere onderbouwing schetst De Lange in de ethiek van 'het goede ouder worden' (2005). Tegenover "het activisme van de moderne burger die als een manager zijn leven runt" stelt hij vijf morele dimensies voor een goed ouder wordend leven. Ook hier vormt het voldoen aan natuurlijke behoeften de basis. Gezondheid is een groot goed, maar het is slechts het vertrekpunt. Andere dimensies zijn: een gewaardeerd lid zijn van de gemeenschap, leven volgens morele overtuigingen en het leven betekenis geven - de zingeving. De vijfde dimensie is de uitdaging de vier voorafgaande te integreren in een redelijk evenwicht.

Ook Penninx (2006) signaleert dat de nadruk op de eigen verantwoordelijkheid de solidariteit tussen de generaties onder druk zet. In het maatschappelijke debat ligt de nadruk teveel op Haagse macro-economische discussies, in het sociaal- wetenschappelijk onderzoek teveel op de zorg. Een nieuwe kijk op ouder worden moet de alledaagse solidariteit terugbrengen op het microniveau van de primaire leefverbanden en het mesoniveau van organisaties. De moderne burger wil nog steeds ergens bij horen, het zijn alleen niet meer de clubs van vroeger, maar nieuwe, lichtere gemeenschappen.

Een meer praktische overweging vanuit de invalshoek ouderenbeleid is de twijfel over de haalbaarheid van een opeenstapeling van 'plichten' voor de oudere burger. Naar het effect op vrijwilligerswerk liet het kabinet zelf al onderzoek doen door de RMO (Breedveld e.a., 2004). Daarbij bleek dat vergroten van het percentage werkenden onder de 50 tot 69-jarigen tot 62 procent zou leiden tot een daling van hun vrijwillige inzet van 3,2 naar 2,8 uur per week; een daling van 12 procent. Een verdere stijging tot 90 procent werkenden in deze leeftijdscategorie zou leiden tot een daling naar 2,3 uur per week (29 procent). Hierbij is dan nog niet gekeken naar de effecten op de informele zorg. De onderzoekers pleitten daarom voor de ontwikkeling van een geïntegreerd meetinstrument dat de effecten meet voor vrijwillige inzet én informele zorg.

Vrijwilligerswerk

Een tweede optiek is die van het vrijwilligerswerk. Een overheid die zo sterk de nadruk legt op de instrumentele kant van vrijwillige inzet en de burgers indringend aanspreekt op hun prestaties, kan daarmee in haar eigen zwaard vallen. Vrijwilligerswerk verliest zo aan intrinsieke waarde en daarmee aan aantrekkelijkheid. Ook klinkt zorg over de eenzijdige fixatie op vrijwilligerswerk in de sector zorg- en hulpverlening (Vereniging NOV, 2006). De volle breedte van vrijwillige inzet moet in beeld blijven. Zowel in de zin van de maatschappelijke bijdrage die seniorvrijwilligers ook buiten de zorgsector leveren, als in de betekenis die dit heeft voor ouderen zelf.

Daarnaast wordt de onoverzichtelijkheid van het brede terrein van de vrijwillige inzet gesignaleerd (Penninx, 2004). Een samenhangende lokale ondersteuningsstructuur kan de toegankelijkheid voor ouderen verbeteren. Goede voorbeelden zijn de seniorconsulenten van de FNV en de Duitse Seniorenburos of de Engelse RSVP's die senioren ondersteunen bij het realiseren van eigen sociale initiatieven. Ook het SER-advies (2004) over ouderenbeleid pleit hiervoor.

Om aantrekkelijk te zijn voor nieuwe toetreders moeten er bovendien meer 'arrangementen op maat' beschikbaar zijn. Flexibeler inpasbaar in praktische zin, maar vooral ook beter aansluitend bij persoonlijke motieven en vaardigheden. Om effectiever te inspelen op individuele motieven, vooral op die van de ondernemende babyboomgeneratie, moeten organisaties minder hiërarchisch werken en meer ruimte bieden voor eigen initiatief en ondernemerschap. Voor organisaties kan dat wel een spanningsveld oproepen; enerzijds met de druk om zich verder te professionaliseren, anderzijds met de meer gezagsgetrouwe 'zittende' vrijwilligers (Meijs, 2005).

Marketingstrategie

Tot slot gaan verschillende bijdragen aan het vergrijzingsdiscours in op de door de overheid ingezette marketingstrategie. In de uitwerking van het speerpunt 'meedoen in rechten en plichten', wordt de seniorburger uiteindelijk vooral aangesproken op zijn plichten. Hoe effectief is dat als het erom gaat het verborgen potentieel onder ouderen te mobiliseren?

Verschillende auteurs signaleren dat de beleidsdoelen van de overheid niet aansluiten bij persoonlijke motieven van ouderen (Bosch en Smets, 2006) (Meijs, 2005) (Knegtel e.a., 2004). Dat geldt zeker voor het groeiende segment van hoger opgeleide, zelfredzame burgers. Wie hen wil bereiken moet het niet zoeken in ondersteunen en bijscholen, maar in verleiden en uitdagen.
Nieuwe aanknopingspunten daarvoor biedt de vijftigplusmarketing (Sikkel en Keehnen, 2006). Een zeer krachtig motief waarop ouderen aanspreekbaar zijn, is te vinden in wat de ontwikkelingspsycholoog Erikson 'generativiteit' noemde; Sikkel en Keehnen spreken simpelweg van 'grootouderinstinct'. De mens is de enige diersoort waar grootouders, vooral grootmoeders, een belangrijke functie vervullen voor de instandhouding van de soort. In de universele behoefte van grootouders om hun nazaten goed achter te laten, ligt voor veel hedendaagse ouderen nog steeds de essentie van de 'gouden jaren'. Intergenerationele projecten spelen hier al succesvol op in (Penninx 2006), maar het motief kan volgens Sikkel en Keehnen veel breder worden ingezet om het potentieel van ouderen te mobiliseren. Generaties worden dan niet tegen langer tegen elkaar uitgespeeld, maar nauwer aan elkaar verbonden. Vanuit dit basismotief kan de marketingstrategie verder worden gedifferentieerd naar ouderen van verschillende generaties en uit verschillende sociale milieus. Waardentypologieën zoals die van bureau Motivaction bieden daarvoor veel aanknopingspunten (Vergouw, 2006). Elke generatie leeftijdsgroep en elk sociaal milieu is op een andere manier aanspreekbaar voor maatschappelijke participatie.

Conclusies en aanbevelingen

Senioren zijn definitief uit de maatschappelijke luwte gekomen, zo blijkt uit deze literatuurverkenning. Er is een levendig discours gaande over hun maatschappelijke participatie, waarin bijdragen vanuit vele perspectieven over elkaar heen buitelen. We schetsen in vogelvlucht het totaalbeeld, focussen vervolgens op de deelname aan vrijwillige inzet en eindigen met enkele aanbevelingen voor nader onderzoek.

Het totaalbeeld

Wanneer we alle vormen van maatschappelijke participatie bij elkaar nemen - de deelname aan betaalde arbeid, informele zorg, kinderopvang en vrijwillige inzet -, leiden veel ouderen een 'prettig gevulde oude dag'. Als het aan de overheid ligt, raakt die dag in de komende jaren gevuld met langer betaald doorwerken, met intensievere informele zorg en met een groeiend aandeel in het vrijwilligerswerk. In het discours worden daarbij een aantal vraagtekens gezet. Ten eerste bij de praktische haalbaarheid van deze cumulatie van verwachtingen en de voorwaarden die daarvoor noodzakelijk zijn. Zeker als we kijken naar het beleid op langere termijn, rijst de vraag of het spitsuur van het leven zo niet erg ver wordt opgerekt. Een andere vraag is of de samenleving wel klaar is voor de nieuwe rollen van ouderen. Maatschappelijke participatie hangt niet alleen af van de bereidheid van ouderen, maar ook van voorwaarden zoals een veilige woonomgeving, goede vervoersvoorzieningen en (arbeids)organisaties die rekening houden met medewerkers van verschillende leeftijden. Al deze zaken worden in het overheidsbeleid wel verwoord, maar nog lang niet in concrete plannen van aanpak uitgewerkt.
Daarnaast zijn er de meer principiële vragen. Is het maatschappelijk gezien wel verstandig om de laatste groep die nog enigszins in de luwte leefde nu ook helemaal in de planning op te nemen? Gaat daarmee niet een unieke maatschappelijke stand-by functie verloren? Vraag is bovendien of ouderen hiermee nog wel voldoende ruimte krijgen om toe te komen aan de essentie van 'het goede ouder worden'.

Deelname aan vrijwillige inzet

Op het terrein van de vrijwillige inzet is er de zorg over de instrumentele benadering van vrijwillige inzet, die afbreuk doet aan de intrinsieke waarde ervan. In meer praktische zin is er de serieuze vraag of de cumulatie van nieuwe taken niet ten koste gaat van de vrijwillige inzet. Als ouderen op de arbeidsmarkt langer door moeten werken en meer mantelzorg moeten bieden, is vrijwillige inzet de post waarop het makkelijkst kan worden bezuinigd.
Deze zorgen staan haaks op het optimisme waarmee wordt gekeken naar het verborgen vrijwilligerspotentieel onder ouderen. De schattingen erover variëren van de helft tot een kwart van de niet-actieven. Ook als we kijken naar het tijdsbudget van de doelgroep lijkt er nog best ruimte; vrijwillige inzet heeft daarin immers een betrekkelijk bescheiden plaats. Hier lijkt dus nog een wereld te winnen! Terreinwinst valt ongetwijfeld te boeken door gerichter uitnodigen van oude-

ren, meer 'arrangementen op maat' en een betere toegankelijkheid door middel van een samenhangende ondersteuningsstructuur. Zeker als die ondersteuning meer wordt gedifferentieerd - naast bijscholing voor ouderen uit achterstandsgroepen ook nieuwe uitdagingen voor welvarende hoger opgeleiden - en gerichter inspeelt op de belangrijke transities die ouderen beleven. Vrijwillige inzet kán bij elke transitie nieuwe uitdagingen en betekenisvolle rollen bieden.

Om ouderen daarmee ook echt te bereiken, zal het appél moeten aansluiten bij achterliggende waarden en motieven. Dat is van extra belang met het oog op de voortgaande ontkerkelijking, waardoor de rekrutering van ouderen minder vaak via kerkelijke verbanden zal lopen. Het universele 'grootouderinstinct' biedt hiervoor een krachtige basis, aanknopingspunten voor verdere 'fine-tuning' zijn onder meer te vinden in de inzichten over generatie- en leefstijlverschillen.

Het is overigens wel de vraag of het huidige vrijwilligersbestand hierop zit te wachten. Hoe groter de generatie- en leefstijlverschillen, hoe hoger de interne spanningen kunnen oplopen. Een deel van de nieuwe ouderen zal het dan ook eerder zoeken in zelf opgezette, lossere initiatieven dan binnen bestaande organisatiekaders. Dit geldt zeker ook voor de in omvang toenemende groep ouderen van allochtone herkomst.

Onderzoeksvragen

Wat het uiteindelijke resultaat zal zijn van krachten en tegenkrachten is onzeker. Vast staat in elk geval dat er een stevige inzet nodig zal zijn om terreinwinst te boeken. Die inzet is zeker ook nodig op het gebied van onderzoek naar de maatschappelijke participatie van ouderen. In de beschikbare cijfers over deelname aan vrijwilligerswerk wordt de 65-plusgroep vaak niet verder uitgesplitst, over leeftijdsopbouw van sectoren of organisaties zijn hoogstens globale gegevens beschikbaar en naar motieven van oudere vrijwilligers is geen systematisch onderzoek gedaan. Mogelijk wreekt zich hier het feit dat de vrijwillige sector tot voor kort eenzijdig op 'verjonging' was gericht en vergrijzing vooral als een spookbeeld zag.

Bezien vanuit het vergrijzingsdiscours is er vooral meer zicht nodig op de onderlinge samenhang tussen de verschillende soorten maatschappelijke participatie. Het door de RMO bepleite integrale meetinstrument voor sociale participatie kan daarbij goede diensten bewijzen. Belangrijk is om hierin ook het 'standby' aspect te betrekken.

Toegespitst op de vrijwillige inzet ontbreekt het aan deugdelijk cijfermateriaal, maar vooral aan inzicht in de motieven van ouderen en in de dynamiek van hun vrijwilligerscarrières. De in het 'programma &JOY' gehanteerde narratieve methode en het motivatiemodel (Bridges-Karr, 2005) lijken voor de seniordoelgroep goed toepasbaar. Belangrijke vraag daarbij is hoe ouderen zelf de transitie van derde naar vierde levensfase rond het 75ste levensjaar beleven. Waarom stoppen velen in deze periode? Is dat een eigen keuze, een door de buitenwereld opgelegde norm of het ontbreken van 'passende arrangementen' voor oudere senioren?

Tot slot

Het vergrijzingsdiscours is voorlopig nog niet ten einde. Dit overzicht laat zien dat de aandacht daarbij verschuift van vergrijzing als spookbeeld naar vergrijzing als kans voor de samenleving en voor de senior. Een heel interessante invalshoek bieden ons inziens de bijdragen die deze levensfase zien als een fase met een eigenstandig karakter. De vijf dimensies van 'het goede ouder worden' kunnen hierbij een belangrijk ijkpunt vormen. Het vinden van een balans tussen verschillende dimensies van een ouder wordend leven, biedt alle kansen om hieraan verdieping te geven. Zowel aan de participatie van ouderen als aan de activiteiten en projecten waaraan zij een bijdrage leveren. Senioren zelf, maar ook de verschillende partijen in de samenleving, moeten nog leren hierop te anticiperen.

Referenties

Boer, A. (red.) (2006). Rapportage ouderen 2006: Veranderingen in de leefsituatie en levensloop. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Bosch, A. en Smets, I. (2005). Actief en betrokken: Maatschappelijke participatie van 50-plussers in Brabant. Tilburg: PON.

Breedveld, K., Klerk, M. de en Hart, J. de (2004). *Ouderen en maatschappelijke inzet: De betekenis van toenemende arbeidsparticipatie onder ouderen voor de betrokkenheid van ouderen bij politiek activisme, vrijwilligerswerk, informele hulp en zorg voor kleinkinderen*. Den Haag: SCP/ RMO.

Breedveld, K. e.a. (2006). De tijd als spiegel. Hoe Nederlanders hun tijd besteden. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Brink, D. van den en Heemskerk, F. (2006). *De vergrijzing leeft: Kansen en keuzen in een verouderende samenleving. Amsterdam*: Bert Bakker.

Bridges Karr, L., *Keeping an eye on the goal(s).* In: VIO, (2004) Wetenschappelijk tijdschrift voor Onderzoek naar Vrijwilligerswerk.

Broese van Groenou, M., Deed, D. en De Boer, A. *Verandering in de levensloop*. In: Boer, A. (red.) (2006). *Rapportage ouderen 2006: Veranderingen in de leefsituatie en levensloop*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Goumans, M. e.a. (2004). *Ouder worden we allemaal, Trendstudies en toekomstdebatten over de vergrijzing in Nederland*. Utrecht: NIZW.

Hoeymans, N., Timmermans, J.M. en Klerk (2005). *Gezond actief: de relatie tussen ziekten, beperkingen en maatschappelijke participatie onder Nederlandse ouderen*. Bilthoven: RIVM.

Huijsmans, L. (2006). *Oud gedaan, liever een eigen bedrijf van het Zwitserlevengevoel*, Financieel Dagblad, 26 augustus 2006.

Knegtel, M. [red], Maas, H. [red] en Roebroek (2004). *Geen doemscenario maar lonkend perspectief*. Tilburg: Brabants Kenniscentrum Ouderen.

Lange, F. de (2005). *De oudere als ondernemende burger: De toekomst van de solidariteit*, Geron 7(2005)3(p.30-33).

Lange, F. de (2005). *Kun je leren goed oud te worden? Een ethisch perspectief*, Geron7(2005)2(p.43-46).

Matthijsen, M. en Rijpma, S. (2005). *Onzichtbaar onmisbaar Ouderen in Rotterdam, cahier 02*. Rotterdam: SAO/COS.

Meijs, L.P.C.M. (2005). *Rotterdamse ouderen en vrijwilligerswerk: net zo divers als de ouderen*. In: Hoffer, C.B.M., Huijsman, R. en Knipscheer, C. (2005). Onzichtbaar onmisbaar, Ouderen in Rotterdam, cahier 04 Essays. Rotterdam: SAO/COS.

Meer, M.J. van der (2006). *Older adults and their sociospatioal integration in The Netherlands*. Utrecht/Amsterdam: Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap/Amsterdam, institute for Metropolitan and International Developmental Studies.

Otten, F. (2005). *Meer ouderen actief als vrijwilliger*, Statline (2005)6-6(p.?). Den Haag: CBS.

Penninx, K. (2004). *Ondernemend ouder worden: investeren in het 'human capital' van ouderen*. In: Goumans, M. e.a. (2004). *Ouder worden we allemaal, Trendstudies en toekomstdebatten over de vergrijzing in Nederland*. Utrecht: NIZW.

Penninx, K. (2006). *Ouderen vormen human capital: intergenerationeel werken*, Sozio (2006)68(p.42-45).

Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling (2004). *Ouderen tellen mee, Advies aan de Themacommissie Ouderenbeleid van de Tweede Kamer*. Den Haag: RMO/SDU.

Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling (2004). *Mogen ouderen ook meedoen*.Den Haag: RMO/Sdu.

Schnabel, P. (2006). *Een prettig gevuld bestaan: hoe ouderen hun tijd besteden*. In: Brink, D. van den en Heenskerk, F. (2006). *De vergrijzing leeft: Kansen en keuzen in een verouderende samenleving*. Amsterdam: Bert Bakker.

Sikkel, D. en Keehnen E. (2006). *Vijftigplusmarketing: een kans op solidariteit?* In: Brink, D. van den en Heenskerk, F. (2006). *De vergrijzing leeft: Kansen en keuzen in een verouderende samenleving*. Amsterdam: Bert Bakker.

Sociaal-Economische Raad (2004). *Van alle leeftijden: Ontwerpadvies over een toekomstig ouderenbeleid op het terrein van werk, inkomen, pensioenen en zorg*. Den Haag: SER.

Struijs, A. (2006). Informele zorg. *Het aandeel van mantelzorgers en vrijwilligers in de langdurige zorg.* Den Haag: Raad voor de Volksgezondheid en Zorg.

Tweede Kamer (2005). *Rapport Themacommissie Ouderenbeleid*. Den Haag, SDU.

VNG (2005). *Vrijwilligerswerk na leeftijdsontslag*, VNG magazine 59(2005)23(p.6).

Vereniging NOV (2006). *Visie NOV Tweede-Kamerverkiezingen 2006-10-05*.

Vergouw, J., van der Lely, B. en Lampert, M. (2006). *Senioren en vrijwillige inzet: presentatie startconferentie Zilveren kracht*. Amsterdam: Motivaction.

www.motivaction.nl, gezien op 5 november 2006.

www.tijdsbesteding.nl, gezien op 6 december 2006.

www.zilverenkracht.nl, gezien op 5 november 2006.

‘Vrijwilligerswerk, het blijft je verrassen...’

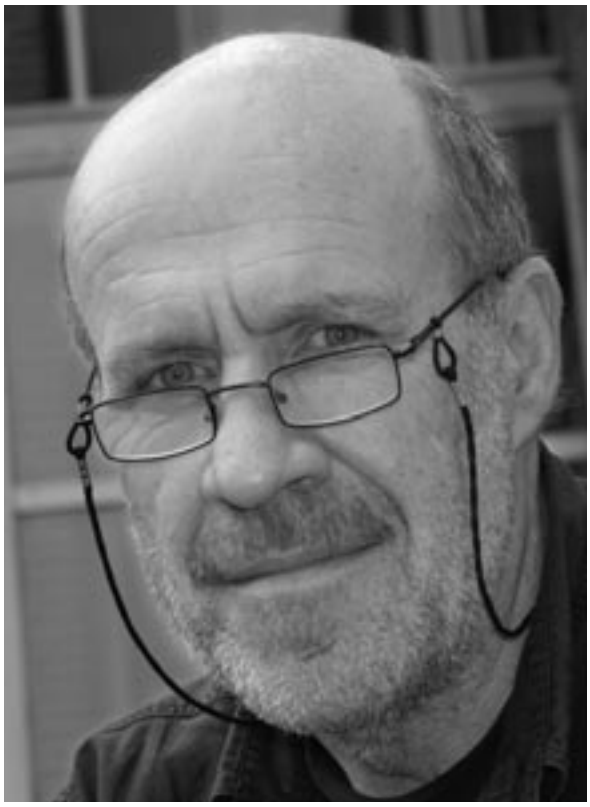

Op de vraag of hij, net als in zijn beginjaren als directeur van Humanitas, nog steeds wordt verrast door het vrijwilligerswerk, antwoordt hij met een glimlach: “Jawel. Humanitas is momenteel bezig met een activiteit om hulp te geven bij thuisadministratie. Opvallend is dat, hoewel er voornamelijk vrouwen als vrijwilliger werken bij Humanitas, maar nu hebben we dus een activiteit te pakken waar heel veel mannen op af komen.”

In de serie kopstukken komen trends aan de orde en onderzoeksthema’s die in het licht van die trends relevant zijn. In dit nummer van Vrijwillige Inzet Onderzocht een interview met Marius Ernsting. Marius Ernsting is voorzitter van Vereniging NOV en doet bestuurlijk werk bij onder meer een operagezelschap. Daarvoor was hij tien jaar lang algemeen directeur van Humanitas.

Interview door Esther Ten Hoorn

Een thema dat Marius Ernsting vooral bezighoudt is de toekomst van het vrijwilligerswerk in Nederland. “Wat mij heel erg bezighoudt is de vraag hoe sterk en duurzaam het gegeven van vrijwillige inzet is. Als ik het zo formuleer, dan blijkt daar al uit dat ik niet denk dat het vanzelfsprekend is. Bijvoorbeeld omdat er al heel grote verschillen zijn tussen landen onderling. En het is op zich wel heel positief dat er een duurzaam element in zit, in die zin dat in Nederland het aantal mensen dat zich met vrijwilligerswerk bezig houdt over de jaren vrij constant is. Maar dat gegeven wil niet zeggen dat dat altijd zo zal blijven. Waar ik erg benieuwd naar ben is of we de komende tijd wat meer greep kunnen krijgen op factoren die ertoe zouden kunnen leiden dat die vrijwillige inzet minder of juist versterkt wordt.”

Een positief aspect aan het vrijwilligerswerk is de toename in het aantal mensen dat richting hun pensionering gaat en over meer vrije tijd beschikt. “Dat is een uitdaging in die zin dat je de vraag moet stellen of we in staat zijn om dat potentieel ook daadwerkelijk te benutten voor vrijwillige inzet.” Een negatiever aspect, dat hem zorgen baart, is de mix van verstatelijking en verzakelijking in het vrijwilligerswerk. Overheden proberen steeds vaker vrijwilligerswerk te incorporeren in hun beleidsambities, maar veel vrijwilligers willen daar niks van hebben. Ook moeten organisaties meer en meer voldoen aan de wetten van de markt (concurrentie, aanbesteding, kwaliteit en dergelijke) om subsidie te kunnen krijgen. “Maatstaven voor kwaliteit zijn belangrijk, maar als het bedoeld is als concurrentiemiddel dan heb ik daar veel moeite mee. Organisaties die veel geld hebben voor opleiding en training gaan concurreren met organisaties die dat niet hebben, het is wel duidelijk wie er dan gaat winnen.”

Arbeidsparticipatie van vrouwen

Een ontwikkeling van de afgelopen 25 jaar die van belang is geweest voor het vrijwilligerswerk van nu is "de toename van de arbeidsparticipatie van vrouwen. Want als het merendeel van het vrijwilligerswerk wordt gedaan door vrouwen, dan komt dat doordat veel vrouwen niet officieel of in deeltijd deelnemen aan de arbeidsmarkt. Hun deelname aan de arbeidsmarkt is van een derde 15 jaar geleden gegroeid naar 60 procent. Het is positief dat die arbeidsdeelname groeit, maar het kan wel een schaduwkant hebben door verminderde inzet in zaken als oudercommissies op scholen. Het werkt nu al door in de vermindering in de tijd die mensen aan vrijwilligerswerk besteden. Ik denk dat het ook door zal spelen in een vermindering in het aantal mensen dat vrijwilligerswerk doet en de duur van vrijwilligerswerk, want ik denk dat dat er aan zit te komen."

Vrijwilligerswerk in 2020

Een eerste trend in de positie van het vrijwilligerswerk in de toekomst is voor Ernsting dat bedrijven hun werknemers in staat stellen om in de bedrijfstijd vrijwilligerswerk te doen. Bedrijven doen dit onder meer vanuit HR-management, om hun werknemers een bredere blik en sociale vaardigheden bij te brengen.

Een tweede trend betreft de condities waaronder vrijwilligerswerk wordt gedaan. "Die moet je goed voor elkaar hebben. Bijvoorbeeld op het punt van vergoedingen, opleidingen en trainingen en dat vrijwilligers kunnen wisselen van activiteit. Organisaties kunnen de aantrekkelijkheid van het vrijwilligerswerk bewust versterken. Dit betekent bijvoorbeeld goed oog hebben voor welke activiteiten mensen interessant vinden. Mijn stelling is ook altijd geweest dat, als het gaat om jongeren of allochtonen te interesseren voor vrijwilligerswerk, dat heel veel te maken heeft met de keuze van je activiteitenpakket. Toen wij [Humanitas] een activiteit startten voor jonge azielzoekers, paste het plotseling voor alle kleuren van de regenboog en was de witheid ineens weg. Jongeren moet je niet vragen om een rolstoel te duwen, maar wel of ze willen sleutelen aan de website." Denkt Ernsting dat internet de toekomst heeft voor het vrijwilligerswerk? "Jazeker. We zijn nu bezig om te kijken of chatten ook een vorm van zorgverlening kan zijn. Bijvoorbeeld bij het omgaan met trauma's de komende 15 jaar, dan zullen de praatlijn en de alarmcirkel worden vervangen door ICT-ondersteuningen." ICT gaat dus zeker een belangrijke plek innemen in het vrijwilligerswerk in 2020.

Een derde trend die in 2020 het vrijwilligerswerk zal beïnvloeden is de toename van het aantal 65-plussers. "En dat is helemaal geen ramp." Daarnaast verwacht Ernsting dat er meer vormen van zelfbeheer zullen ontstaan. "Mensen zullen meer initiatief gaan tonen voor vrijwilige inzet, dat zie je nu al in de buitenschoolse opvang."

Onderzoek naar vrijwilligerswerk

"Wat nodig is, is dat we voor deze trends op een rijtje zetten wat de belemmeringen zijn. Bijvoorbeeld weten regelgeving en procedures op het gebied van arbo en veiligheid, die het eigen initiatief kunnen belemmeren. Een concreet voorbeeld is dat een crèche met ouderparticipatie binnen de huidige regelgeving niet eens goedgekeurd zou worden." Twee andere aspecten die zouden moeten worden onderzocht, zijn interculturele communicatie en de zogenaamde materialisering. Mensen uit andere culturen hebben een andere manier om met vrijwilligerswerk om te gaan en er zijn tussen verschillende culturen ook verschillen in communicatie. "Het is me nu al zo vaak gebleken dat, als je met mensen van andere culturen te maken hebt, je blindelings een bepaalde betekenis hecht aan een bepaald woord, terwijl een ander daar iets heel anders aan koppelt. Ik denk dat in het communicatieve vlak een hoop verklaring zit waarom het zo moeilijk is om allochtonen te integreren in vrijwilligersorganisaties."

Ten tweede, materialisering van het begrip vrijwilligerswerk als natuurlijke hulpbron[1]. Er is te zien dat verenigingen het steeds moeilijker hebben om leden te vinden. "Het zou nuttig zijn om te weten of die moeite structureel is of van voorbijgaande aard. Kijk maar eens naar het boek 'De vereniging op survival' (Kuperus, 2004). Is dit een trend of een tijdelijk dip? Zijn burgers in de samenleving van 2020 niet meer bereid om zich te committeren aan vrijwillige organisaties, of is dit wel zo en hebben alleen vrijwilligersor-

[1] Zie het onderzoek van CIVIQ en de Erasmus Universiteit Rotterdam naar de toekomst van vrijwillge inzet in opdracht van het ministerie van VWS. In dit onderzoek wordt vrijwillige inzet als natuurlijke hulpbron onderzocht. In 2007 komen twee special issues van VIO uit over de resultaten van dit onderzoek.

ganisaties niet in de gaten hoe ze dat het beste vorm kunnen geven? Ik vermoed dat er nog steeds, ook de komende jaren, voldoende motivatie is bij mensen om zich daadwerkelijk te committeren aan vrijwilligerswerk en er ook iets voor te doen. En dat dat aspect van het afkopen van je geweten door eens in het jaar een bedragje over te maken, daar niet voor in de plaats treedt. Het staat naast elkaar. Wat ik wel zou willen weten: of er in de toekomst andere vormen van committeren zijn, die wat meer toegesneden zijn op de toekomst."

Subsidies

Als Ernsting morgen 3 miljoen euro zou krijgen om te besteden aan onderzoek rondom vrijwilligerswerk, dan zou hij dat uitgeven aan het thema verstatelijking en verzakelijking in de vrijwillige sector. Er worden grote subsidies binnengehaald, maar er worden steeds meer eisen aan vrijwilligersorganisaties gesteld. Tevens komen er meer overheadkosten bij, zeker bij meer geprofessionaliseerd vrijwilligerswerk, maar subsidie voor overheadkosten bestaat niet! "Wat mij mateloos irriteert is, dat de overheid niet wil erkennen dat je een infrastructuur nodig hebt om een output te krijgen. Een onderzoek naar wat heb je minimaal nodig, in termen van overhead, om een vrijwilligersorganisatie te kunnen laten functioneren zou ik wel eens gedaan willen hebben."

Toekomstbeeld

Tot slot, wat is een onderzoek dat hem zelf is bijgebleven? "Twee jaar geleden deed het SCP een onderzoek naar het wel en wee van verenigingen. De uitkomsten waren interessant, omdat voor de eerste keer in verenigingsland breed werd aangegeven dat er geen algemene trend is voor alle verenigingen. Sommige soorten verenigingen groeien nog, met andere gaat het slecht."

Samenvattend stelt Ernsting dat "de civiele kracht van onze samenleving groot is, maar niet om te zetten in instituties. Ik verwacht dat, als je die civiele kracht in tact laat, er de komende jaren nog veel te doen is op verschillende terreinen, want de rol van overheden wordt minder belangrijk. Verantwoordelijkheid komt te liggen bij burgers en bedrijven die hun maatschappelijke verantwoordelijkheid willen nemen. Dat is mijn toekomstbeeld."

De tweeledige werking van intermediairen voor burgerparticipatie

De relatie vrijwilligers en beroepskrachten is een hoofdthema in het debat over de toekomst van vrijwillige inzet. Uit recent onderzoek[1] komt nog eens ondubbelzinnig naar voren dat er een groeiende kloof ontstaat tussen de vraag naar vrijwilligers in de verschillende sectoren en het aanbod aan vrijwilligers. Het is niet zozeer dat minder mensen bereid zijn zich vrijwillig in te zetten, alswel dat er een steeds groter beroep wordt gedaan op vrijwilligers, zowel in kwantitatieve zin (meer vrijwilligers) als in kwalitatieve zin (hogere eisen aan vrijwilligers).
Verenigingsbesturen, instellingen en landelijke en lokale overheden breken zich het hoofd over strategieën om nieuwe groepen vrijwilligers te werven en om de huidige vrijwilligers aan zich te binden. Ondersteuning van vrijwilligersondersteuning speelt daarin een essentiële rol.

Boekbespreking

Dick Oudenampsen

Judith Metz heeft de positie van deze ondersteuners, zij noemt het intermediairen, onderzocht en daar een mooi proefschrift over geschreven[2]. Vanuit het burgerschapsconcept van Bryan Turner beschrijft zij de tweeledige functie van deze intermediairen.
Haar vertrekpunt is dat burgers via participatie in praktijken vormgeven aan burgerschapspraktijken en op hun beurt ook door die praktijken gevormd worden. Centraal staat daarbij de interactie tussen burgers en de context waarin deze burgers opereren (de beleidscontext, rol van andere actoren, hulpmiddelen die zij weten te verwerven et cetera). Zij signaleert de tegenstelling tussen het beeld in het publieke debat dat het slecht gesteld is met het burgerschap van de Nederlandse bevolking, en de feitelijke groei en bloei van het vrijwilligerswerk in Nederland in verhouding tot de landen om ons heen. Er is dus geen sprake van een gebrek aan verantwoordelijkheidsbesef van burgers voor de eigen omgeving.
Metz zet uiteen hoe de overheid in de jaren tachtig het verzuilde maatschappelijk activeringswerk (het huidige opbouwwerk) heeft wegbezuinigd en daarmee belemmeringen heeft opgeworpen voor burgerschap. Humanitas is een van de weinige organisaties in 2005 waar de werksoort in de vorm van ondersteuning van vrijwilligers nog floreert. Nu de invoering van de Wet maatschappelijke ondersteuning (Wmo) aan de orde is, lijkt de overheid weer op haar schreden terug te komen. Ondersteuning van vrijwilligers is nu voor het eerst een wettelijke verplichting van de gemeentelijke overheid.
Metz beschrijft het maatschappelijke activeringswerk van Humanitas als een complexe samenwerking tussen vrijwilligers en beroepskrachten. Consulenten

[1] Plemper, E. e.a. (2006). Hoe stevig is het cement? Utrecht: Verwey-Jonker Instituut/NIZW.
[2] Metz, J. (2006). De tweeledige werking van intermediairen voor burgerparticipatie. Onderzoek naar de betekenis van de vrijwilligersondersteuning van de vereniging Humanitas voor burgerschap. Amsterdam: Uitgeverij SWP.

maatschappelijke activering begeleiden lokale vrijwillige bestuurders bij de organisatie van de lokale maatschappelijke ondersteuning. De lokale vrijwillige bestuurders schakelen betaalde coördinatoren in die op hun beurt vrijwillig coördinatoren zoeken voor de begeleiding van de uitvoerend vrijwilligers. Metz constateert dat er geen principieel verschil in positie is tussen de vrijwillige coördinatoren en de betaalde coördinatoren. Daar waar specifieke expertise is gevraagd, komen betaalde krachten in beeld. Daarnaast staan betaalde krachten borg voor de continuïteit van het werk. Metz heeft twijfels over de inzet van betaalde krachten als coördinatoren op het lokale niveau. Betaalde krachten kunnen ruimte creëren voor vrijwilligers door voor inbedding te zorgen, maar kunnen ook in de weg staan door vrijwilligers te overrulen. Daarmee onderstreept zij dat de inzet van betaalde krachten als coördinator of ondersteuner van vrijwilligers niet ondoordacht moet plaatsvinden.
Volgens Metz is de rol van de intermediair tweeledig:

- Het bieden van een (potentieel) netwerk aan kennis, contacten en hulpbronnen voor burgers die willen participeren.
- Het handelen van de intermediair als ondersteuner.

De rol van de intermediair is volgens Metz echter niet neutraal, zij structureert als het ware het vrijwilligersinitiatief en perkt haar daardoor ook in. Met name die eerste netwerkfunctie is daarin bepalend. De intermediair biedt mogelijkheden, maar geeft ook richting aan burgerinitiatieven. De intermediair is in de woorden van Metz de sleutel en het slot op de participatie. De intermediair sluit niet alleen burgers in, maar sluit in diezelfde beweging ook burgers uit door bijvoorbeeld omgangsvormen te formuleren, te kiezen voor een bepaalde structuur et cetera. Omgevingsfactoren spelen daarin een grote rol. Zij kunnen participatie bevorderen of belemmeren. Terwijl aan de ene kant onder invloed van de Wmo faciliteiten en fondsen ter beschikking komen die participatie kunnen bevorderen, zien we aan de andere kant dat deze faciliteiten en fondsen gepaard gaan met eisen die vrijwilligersorganisaties dwingen een beroep te doen op professionele ondersteuning.
Daarmee schetst Metz de lastige positie van de beroepskracht die vrijwilligers ondersteunt: de intermediair moet in staat zijn te voldoen aan de steeds hogere eisen van overheden, instellingen en financiers. Hij of zij moet tevens rekening houden met de eisen die burgers stellen aan het aanbod voor vrijwilligers. Tegelijkertijd moet de intermediair zich bewust zijn van de normatieve rol als professional. Met de keuzes die de intermediair maakt kan hij of zij burgers activeren, maar ook burgers uitsluiten. Dat laatste weegt zwaar, want juist bij groepen die traditioneel slecht vertegenwoordigd zijn in vrijwilligerswerk, allochtonen, jonge ouderen (en met name mannen) en jongeren, ligt een groot potentieel voor werving van nieuwe vrijwilligers.

De verdienste van Judith Metz is dat zij de aandacht vraagt voor het gevaar van sociale uitsluiting bij het stimuleren van de participatie van burgers en de normatieve rol van beroepskrachten. Nu de ondersteuning van vrijwillige initiatieven een wettelijke verplichting van de gemeenten wordt, dient de kennis over de mogelijkheden en de valkuilen van het activeren van burgers weer opnieuw opgebouwd te worden en erkenning te krijgen.
Haar analyse van de dilemma's van de ondersteuners bij Humanitas is leerzaam. Zij geeft echter weinig aanwijzingen hoe vrijwilligersorganisaties, beroepskrachten en lokale overheden de vrijwilligersondersteuning op lokaal niveau kunnen vormgeven. Haar beschrijving van de relatie tussen de beroepskracht als ondersteuner en de vrijwilligers lijdt ook aan een zekere éénzijdigheid. Beroepskrachten kunnen vrijwilligers overrulen en met hun normatieve keuzen groepen vrijwilligers uitsluiten. Het is echter de vraag of die in- en uitsluitingprocessen niet vooral te maken hebben met de identiteit van een vrijwilligersorganisatie. De identiteit van een vrijwilligersorganisatie is haar kracht en haar zwakte. Ze trekt er vrijwilligers mee aan en bindt ze door het uitdragen van een bepaalde cultuur. Ze sluit echter ook uit omdat het haar beperkt in de mogelijkheden nieuwe groepen vrijwilligers aan te spreken. Die identiteit draagt de beroepskracht uit. Dat betekent dat, als vrijwilligersorganisaties nieuwe groepen vrijwilligers willen aanspreken, het voor de hand ligt dat zij als organisatie zich laat beïnvloeden door de cultuur van deze nieuwe groepen (jongeren, allochtonen, tweeverdieners et cetera). Hoe doe je dat zonder je bindingskracht als organisatie te verliezen? Dat lijkt het dilemma van veel vrijwilligersorganisaties op dit moment.

Summaries

The volunteer or his voluntary work?

Tine Vanthuyne, Griet Verscheiden en Maria Bouverne De Bie

The ongoing debate in Flanders about voluntary work is mainly focussed on the volunteer, his or her motives and characteristics, the presupposed learning effects, et cetera. This results in an abstract approach of voluntary work, in which the discussion about voluntary work is disconnected from the context in which this voluntary work is carried out. We argue that the accent should be shifted away from the voluntary worker to the question about the meaning and significance of voluntary work. This core question is addressed in a research on the place and significance of voluntary work towards 'good' social work, and the coaching of volunteers within the field of forensic social work in Flanders.

Participation Trends in Flanders, 1998-2005

Marc Hooghe en Ellen Quintelier

Several studies suggest a general decline of civic participation in Western societies (R. Putnam). Especially young age cohorts are thought to remain passive, while various authors argue that associations tend to become professionalized, relying on passive members. Flemish surveys for the 1998-2005 period, however, do not produce any evidence for a decline in civic participation. This is also true for the youngest age cohorts, although we see some evidence for higher participation rates in the older (55+) age group. There is a very slight tendency towards an ageing process of the members, but this trend is statistically not significant. Our results suggest that there is no general decline of participation. Traditional women's, religious and family organizations do tend to loose members, but this is offset by the rise of other organizations, e.g. sport clubs.

Volunteers in U.S. State Government Agencies: Using Texas as a Model

Sarah Jane Rehnborg, Michael K. Roemer en Tom McVey

Most research on volunteerism in the United States focuses on the private sector. Studies have shown that millions of U.S. citizens dedicate countless hours to help improve their communities in a variety of ways. We know very little, however, about how state-run public agencies are structured and how they utilize their volunteers. This paper introduces new data on more than a dozen public organizations in the State of Texas to outline the three main organizational structures they employ to manage their volunteers. Texas has a long history of public sector volunteerism, and hundreds of thousands of individuals offer their time and talents every year to keep some of the State's most valuable agencies running. By configuring her agencies according to ad hoc, centralized, and decentralized models, Texas engages individuals in a host of volunteer opportunities that improve the standard of living for her citizens and visitors.

The senior out of the shelter

Voluntary work in the light of aging

Ina Wilbrink en Jel Engelen

Lastly many publications about the participation of elderly have seen the light. In this article we try to sketch the developments in the ongoing discussions on aging and we focus thereby on voluntary work. We look in to three kinds of texts: research, government policy and opinion.

We conclude the following. The first is of the cumulation of expectations about participation realistic is and if the more obligatory forms of participation (like labour and care) will push aside the less obligatory forms of participation (voluntary work). Also the 'standby function' of elderly people for there children, grandchildren, neighbours and volunteer organizations should be taken in.

Another question is the question of conditions. Participation not only depends on the willingness of elderly but also on the conditions like an safe living area, good (public) transport opportunities, en companies who care about the employers of different age categories. It is also possible that there is much more potential under the eldery. A part if the new elderly (babyboomers) will find their own way, but another must be 'seduced' to be active. Organizations will have to anticipate on different lifestyles and on the different transition moments in the life of the eldery.

At the end we give some suggestions for further research. The first is that the group of 55-plus is rather diffuse. In research there is not so much known about the different lifestyle and agegroups that are hidden behind this big group of 55-plus. The second suggestion we give is the need for measuring the interference between the different forms of participation. Maybe an instrument for social participation could be developed. At last we think that the phase of being old deserves more attention. The concept of 'to be old in a good way' deserves can offer a good starting point to deepen the contribution of elderly people.

Over de auteurs

Prof. Dr. Maria Bouverne-de Bie

Maria Bouverne-de Bie is doctor in de Staats- en Bestuurswetenschappen en is hoofddocent aan de vakgroep Sociale agogiek van de faculteit Psychologie en Pedagogische Wetenschappen van de Universiteit Gent. Zij doceert onder meer sociale pedagogiek en agogiek, sociaal werk en welzijnsrechten. Haar onderzoekswerk richt zich actueel onder meer op sociaal werk. Sociaal werk wordt hierbij begrepen in de ruime betekenis: het gaat om het geheel van sociaal-pedagogische interventies, om het sociaal beleid van waaruit deze interventies mede gestuurd worden, en om de ruimere sociaal-politieke en maatschappelijke context waarbinnen ze betekenis krijgen.

Jel Engelen

Jel Engelen (1951) is programmamanager bij CIVIQ. Ze studeerde sociale wetenschappen aan de Vrije Universiteit van Amsterdam. Onderzoeken van de kansen van nieuwe sectoren en vraagstukken staat centraal. Meest recente publicatie is de brochure 'Grip op vergrijzing', waarin een model wordt geboden hoe vrijwilligersorganisaties kunnen inspelen op vergrijzing van het vrijwilligersbestand en de doelgroepen daarvan. Zij is een van de initiatiefnemers van het programma 'De Zilveren Kracht', van NIZW, CIVIQ en Xs2 (www.zilverenkracht.nl).

Marc Hooghe

Marc Hooghe doceert politieke wetenschappen aan de KU Leuven. Hij publiceert vooral rond sociaal kapitaal, sociale cohesie en politieke participatie. Zijn werk verscheen onder meer in 'Nonprofit and Voluntary Sector Quaterly', 'British Journal of Political Science' en 'New Media and Societ'. Hij is tevens hoofdredacteur van 'Acta Politica' en voorzitter van de Vlaamse Vereniging voor Politieke Wetenschappen.

Tom McVey

Tom McVey heeft zijn mastertiel 'Public Affairs' behaald aan de LBJ School of Public Affairs, en werkt momenteel voor het Charles A. Dana Center.

Ellen Quintelier

Ellen Quintelier studeerde politieke wetenschappen aan de Vrije Universiteit Brussel. Ze bereidt momenteel een doctoraat voor in de politieke wetenschappen aan de KU Leuven. Daarbij ligt de nadruk op politieke participatiepatronen, met name bij jongeren in België en Canada. Haar werk verscheen eerder in 'Ethische Perspectieven' en in het 'Journal of Women, Politics and Policy'.

Sarah Jane Rehnborg

Sarah Jane Rehnborg is de 'Associate Director of the RGK Center for Philanthropy and Community Service' van de Universiteit van Texas, en universitair docent aan de LBJ School of Public Affairs. Haar interessegebieden voor onderwijs en onderzoek omvatten vrijwilligerswerk, het besturen van non-profitorganisaties en nationale sociale dienstverlening.

Michael Roemer

Michael Roemer is gepromoveerd in de sociologie aan de Universiteit van Texas in Austin en is onderzoeksmedewerker bij de LBJ School of Public Affairs.

Tine Vanthuyne

Tine Vanthuyne is als wetenschappelijk medewerker verbonden aan de vakgroep Sociale agogiek van de Universiteit Gent. Zij voert onderzoek uit op onder meer de volgende thema's: forensisch sociaal werk en vrijwilligerswerk, participatie in sociaal-culturele verenigingen.

Dr. Griet Verschelden

Griet Verschelden is doctor in de Pedagogische Wetenschappen en is als doctor-assistent verbonden aan de vakgroep Sociale agogiek van de Universiteit Gent. Zij doceert onder meer sociaal-cultureel werk met jeugdigen en volwassenen. Haar onderzoek richt zich actueel onder meer op thema's uit het sociaal-cultureel werk zoals vrijwilligerswerk, erkenning van verworven competenties en participatie in sociaal-culturele verenigingen.

Ina Wilbrink

Ina Wilbrink (1947) is als tekstschrijver/redacteur werkzaam bij CIVIQ. Ze studeerde andragologie aan de Universiteit van Amsterdam en was werkzaam in de vrijwillige zorgsector. Bij CIVIQ heeft ze zich gespecialiseerd in toegankelijk maken van kennis voor verschillende doelgroepen. Recente CIVIQ-publicaties waaraan zij meewerkte zijn onder meer: 'De vereniging op survival' en 'Grip op vergrijzing'.

Aanbevolen literatuur

Volunteers Mentoring Youth

Implications for Closing the Mentoring Gap
Foster-Bey, J. en Dietz, N. en Grimm, R.
Uitgave: Corporation for National and Community Service, Washington 2006
Samenvatting: Onderzoek in de Verenigde Staten naar demografische, socio-economische en andere factoren waarin jeugdmentors verschillen van andere vrijwilligers. Tevens is bekeken welke factor de meeste voorspellende waarde heeft ten aanzien van wie zich als mentor voor jongeren zal gaan inzetten.

Making Connections

Social and civic engagement among Canadian immigrants
Scott, K.
Uitgave: CCSD, Ottawa 2006
Samenvatting: Onderzoek naar hoe immigranten bijdragen aan de Canadese samenleving door middel van vrijwilligerswerk, betrokkenheid bij lokale organisaties en het geven aan goede doelen.

Kerk & Caritas

Een onderzoek naar vrijwilligerswerk en mantelzorg in vier orthodox-protestantse kerken
Roorda-Lukkien, C. en Jager-Vreugdenhil, M.
Uitgave: Gereformeerde Hogeschool Zwolle, Zwolle 2006
Samenvatting: Leden van de vier onderzochte orthodox-protestantse kerkgenootschappen zijn bovengemiddeld actief in het vrijwilligerswerk. Kerken vormen dan ook een belangrijk 'vrijwilligersreservoir'. Wel moeten kerken die dit willen blijven, actief in kaart gaan brengen wat er in de gemeente aan vrijwilligerswerk en mantelzorg gebeurt. Daarnaast moeten ze ook actiever vrijwilligers gaan werven. Aldus de belangrijkste aanbevelingen.

Solidarity and Prosocial Behavior

An Integration of Sociological and Psychological Perspectives
Fetchenhauer, D. en Flache, A. en Buunk
Uitgave: Springer, New York 2006
Samenvatting: Een aantal bijdragen vanuit verschillend perspectief over prosociaal gedrag (solidariteit, altruïsme) en het tegenovergestelde (egoïsme).

Vrijwilligers in beeld

Holkema, M. en Bouma, A.
Uitgave: Provincie Friesland, Leeuwarden 2006
Samenvatting: Herhaling van een onderzoek uit 2002 waarmee in kaart gebracht wordt waar organisaties moeite mee hebben, wat het profiel is van hun vrijwilligers, of het aantal vrijwilligers toe- of afneemt en vooral waar vrijwilligersorganisaties behoefte aan hebben.
http://www.fryslan.nl/sjablonen/1/infotype/news/newsitem/view.asp?objectID=18500&page=1

Jongleren voor gevorderden

Onderzoek naar de ondersteuningsstructuur van landelijke vrijwilligersorganisaties
Ploeger, S. en Gast, J.W. de en Kuperus, M.
Uitgave: CIVIQ, Utrecht 2006
Samenvatting: Kwalitatief onderzoek naar de ondersteuning die landelijk opererende vrijwilligersorganisaties bieden aan hun lokale en regionale vrijwilligers.

Samenwerking vrijwilligers en beroepskrachten bij maatschappelijke ondersteuning

Oudenampsen, D. en Vliet, K. van en Winsemius, A.
Uitgave: Verwey-Jonker Instituut, Utrecht 2006
Samenvatting: Uitgangspunten van de Wmo als 'Meedoen' en 'actief burgerschap' doen een groter appel op de maatschappelijke inzet van burgers en op vrijwilligerswerk. Deze maatschappelijke en politieke veranderingen zetten de samenwerkingsrelatie van vrijwilligers en beroepskrachten onder druk. Een goed samenspel tussen beroepskrachten en vrijwilligers en hun organisaties wordt steeds belangrijker. Een inventarisatie van de vaak gecompliceerde relatie tussen vrijwilligers en beroepskrachten in de zorg.

Inhoud stuurt de beweging

Drie scenario's voor het lokale debat over de WMO
RMO
Uitgave: SWP, Amsterdam 2006
Samenvatting: In dit advies verkent de RMO in drie scenario's de verschillende mogelijkheden van 'meedoen'. Mensen die barrières tegenkomen, burgers in het algemeen en maatschappelijke organisaties en gemeenten blijken daaraan op heel verschillende manieren vorm te kunnen geven.

Giving and volunteering as distinct forms of civic engagement

The role of community integration and personal resources in formal helping
Jones, K. S.
In: *Nonprofit and voluntary sector quarterly 35(2006)nr. 2(p.249-266)*
Uitgave: Sage / ARNOVA 2006
Samenvatting: Geven van geld en tijd weerspiegelen betrokkenheid, ieder op een specifieke manier. Een verandering van geld geven naar tijd geven heeft dan ook grote gevolgen voor de betrokkenheid bij de maatschappij.

Het mysterie van de naastenliefde

Een evolutionair-sociologische benadering
Koopmans, R.
In: *Sociologie* 2(2006)nr. 2(p.114-138)
Uitgave: Boom, Amsterdam 2006
Samenvatting: Hoe valt te verklaren dat mensen kostbare offers brengen voor het welzijn van anderen of voor abstracte idealen? Hoe kan het dat religies en ideologieën die zulk gedrag voorschrijven zich zo succesvol hebben verbreid? Een evolutionair-sociologische bijdrage aan de verklaring van altruïsme en van zijn rol in de moraalvoorschriften van de grote religies en en politieke ideologieën .

The Forms and Structure of International Voluntary Service

Sherrard Sherraden, M. en Stringham, J.
In: *Voluntas* 17(2006)nr. 2(p.163-180)
Uitgave: Kluwer Academic/Plenum Publishers; Dordrecht 2005, ISSN: 0957-8765
Samenvatting: Inventarisatie van verschillende vormen van internationaal vrijwilligerswerk; op basis hiervan is een typologie ontwikkeld.

Summer on the island: episodic volunteering

Handy, F. en Brodeur, N. en Cnaan, R.A.
In: *Voluntary Action* 7(2006)nr. 3(p.31-46)
Uitgave: Institute for Volunteering Research; Londen 2006
Samenvatting: Onderzoek naar het alsmaar groeiende fenomeen van episodisch vrijwilligerswerk. De vrijwilligers van een aantal zomerfestivals in Canada zijn onderzocht op hun geefgedrag, intrinsieke motivatie en betrokkenheid.

Improving societal use of human resources: from employability to volunteerability

Meijs, L.C.P.M., Esther Ten Hoorn and Jeffrey L Brudney
In: *Voluntary action*. 7(2006), nr 2(p.36-54)
Uitgave: Institute for Volunteering Research; Londen 2006
Samenvatting: Onderzoek naar de vertaling van employability naar het vrijwilligerswerk (volunteerability) om daarmee vrijwilligerswerkbeleid van overheden te beoordelen. Geconstateerd wordt dat in de meeste instrumenten de druk gelegd wordt op potentiële vrijwilligers in plaats van onveranderbare organisaties.

Kalender

21 februari 2007
NCVO Annual Conference 2007
The Brewery, Londen. Georganiseerd door de National Council for Voluntary Organizations (NCVO),
www.ncvo-vol.org.uk

15 maart 2007
Panoramadag
Hoe schaars is de toekomst van vrijwillige inzet?
Utrecht, Nederland. Georganiseerd door RSM Erasmus University en MOVISIE (voorheen CIVIQ)

16-18 Juli 2007
National Conference on Volunteering and Service
Philadelphia, USA. Georganiseerd door de Points of Light Foundation
http://www.pointsoflight.org/

15-17 November 2007
Arnova Conference
Atlanta, USA. Georganiseerd door Arnova
http://www.arnova.org/conf_dates_locations.php

Review proces

1. Indienen van een voorstel
Auteurs kunnen op eigen initiatief of op verzoek van de redactie een voorstel voor een artikel indienen bij de redactie. De redactie bespreekt dit voorstel en antwoordt binnen twee maanden door:
1. een afwijzing of
2. het toewijzen van een contactpersoon vanuit de redactie die de auteurs verder zal informeren over de bevindingen/het oordeel van de redactie.

In onderling overleg wordt een tijdpad afgesproken om te komen tot een concept-artikel.

2. Indienen van een (concept-)artikel
Auteurs kunnen op eigen initiatief of op verzoek van de redactie ook direct een (concept-)artikel indienen bij de redactie. De redactie bespreekt dit (concept-)artikel en antwoordt binnen twee maanden door:
1. een beargumenteerde afwijzing of
2. het toewijzen van een contactpersoon vanuit de redactie die de auteurs verder zal informeren over de bevindingen/het oordeel van de redactie, inclusief een tijdpad tot plaatsing.

De redactie kan verzoeken om een grondige herziening van de tekst, waarbij de volgende versie weer als concept-artikel in behandeling zal worden genomen, of tot kleinere herzieningen. In het laatste geval zal daarna tot publicatie worden overgegaan.

De redactie houdt zich recht voor om extern advies te vragen over voorstellen en (concept-)artikelen. De redactie geeft geen garanties met betrekking tot plaatsing.
De plaatsbepaling bij de artikelen is onder verantwoordelijkheid van de redactie en wordt niet eerst besproken met de betreffende auteurs van het artikel.

Richtlijnen voor auteurs

Kopij voor ViO bestaat uit vijf onderdelen (per e-mail aanleveren, in Word; lettergrootte 12 punten, regelafstand 1,5)

1. De tekst van het artikel zelf.
2. Een Engelstalige titel en summary (d.w.z. een pakkende samenvatting van circa 100 woorden).
3. Een alfabetisch gerangschikte lijst van publicaties waarnaar wordt verwezen.
4. Een relevante personalia.
5. Figuren met onderschriften. Geef in uw bijdragen aan waar de figuren moeten komen; verwerk de figuren niet in het artikel.

N.B. Alleen 'volledige' kopij kan worden beoordeeld door de redactie.
Eindversies van de artikelen die voor de publicatie geaccepteerd zijn, dienen ook op diskette of per e-mail te worden aangeleverd.

Aanwijzingen voor het artikel zelf

- De maximale lengte van het artikel is tussen 3000 en 5000 woorden, excl. literatuurlijst.
- De tekst links laten lijnen, dus niet uitvullen.
- Gebruik de officiële spelling (Het Groene Woordenboek, 2002).
- Gebruik geen voetnoten en zo min mogelijk eindnoten. Nootcijfers in de tekst tussen blokhaken zetten. Noottekst niet koppelen aan het nootcijfer, maar als 'platte tekst' na het artikel plaatsen.
- Tabellen niet in de tekst plaatsen, maar apart aanleveren. In de tekst aangeven waar de tabellen moeten worden geplaatst. Tabellen niet opbouwen met kolommen, maar met tabs tussen de cijfers.
- Gebruik geen afkortingen (dus geen 'blz.', maar 'bladzijde').
- Schrijf in tekst getallen t/m tien voluit.
- Laat alinea's inspringen.
- Gebruik dubbele aanhalingstekens bij citaten en in andere gevallen enkele aanhalingstekens.
- Voorzie de tekst van tussenkopjes en gebruik geen witregels zonder tussenkopjes.
- Maak duidelijk onderscheid tussen de verschillende tussenkopjes: tussenkopjes van de eerste orde vet, die van de tweede orde cursief.
- Verwijzing van literatuur in de tekst door middel van auteursnaam en jaartal.
- Verwijzing van citaten: auteur, jaartal en paginanummer.

Titelbeschrijving/literatuurlijst

Gebruik de volgende wijze van titelbeschrijving (conform APA-richtlijnen):
Hollander, S.J. van den (1985). Verzuiling in de twintigste eeuw. Utrecht: Uitgever.
Toorts, A.B. (1994). 'Top ten' strategic goals: A new approach to the classification of female occupations. *American Journal of Home Management*, 30, 107-121.